

LELKIPÁSZTOR

• EVANGÉLIKUS TEOLÓGIAI SZAKFOLYÓIRAT •

Istentisztelet: szó és esemény

10

WOLFGANG RATZMANN

*Az istentisztelet mint
összművészeti alkotás?*

HAFENSCHER KÁROLY

*Jelenlét. Egy lehetséges
istentisztelet-defi nívó*

FEKETE KÁROLY

*Coram Deo
Isten színe elé állás a református
istentiszteleten*

Kedves Olvasó!

E lapszám tanulmányai a keresztény istentisztelet elméleti és gyakorlati megközelítéseit helyezik a középpontba, különösen is a református és evangélikus hagyományok alapján zajló megújulási törekvéseket.

Wolfgang Ratzmann az „összművészeti alkotás” fogalmát nem csupán elméleti síkon vizsgálja, hanem gyakorlati szempontból is elemzi. A szerző az esztétikai szakmai vitákból ismert kifejezést használva arra hívja fel a figyelmet, hogy a lutheri istentiszteletben sokszor túlzottan a prédikáció kap kiemelt szerepet, miközben az istentiszteleti kommunikáció igen sokrétű elemekből épül fel. Tanulmánya fontos gondolatokat vet fel azzal kapcsolatban, hogy a liturgikus élet teljessége csak akkor valósulhat meg, ha a művészetek, a zene, a vizuális és verbális kommunikáció, továbbá a közösségi részvétel minden szintje integrálódik a liturgia egészébe.

Az istentisztelet meghatározásának kérdéséhez nyújt új megközelítést Hafenschér Károly, amikor a „jelenlét” fogalmát helyezi középpontba. A 20. század második felének liturgikus szakirodalmában számos definícióval gazdagította a teológiai gondolkodást, ám a szerző kiemeli: az istentisztelet lényege Isten és ember találkozásában, kölcsönös jelenlétében ragadható meg. Különösen jelentős az evangélikus teológia szempontjából, hogy nem csupán az úrvacsora tanítása hordozza Jézus valóságos jelenlétét, hanem az egész istentisztelet dinamikája, amelyben az ige, a szentségek, a szakrális tér és minden liturgikus elem egyaránt részesedik ebből a jelenlétből.

Fekete Károly tanulmánya betekintést nyújt a magyar református istentiszteleti rend megújításának komplex kihívásaiba és kibontakozó lehetőségeibe. Az új *Református énekeskönyv* bevezetését követően felmerülő teológiai, illetve történeti kérdések alapos vizsgálatával a szerző rávilágít arra, hogy a liturgikus gyakorlat múltbeli értékei és innovatív, jövőbe mutató irányai szorosan összefonódnak. Különös hangsúlyt helyez arra, miként lehet a Kálvin által képviselt építő és igereszerű liturgiai elveket a mai református gyülekezeti élet élő, szerves részévé tenni, s ezzel megteremteni a hűség és a megújulás egyensúlyát.

Az igehirdetési előkészítők *bibliavasárlapjától örök élet vasárnapjáig* segítik az igehirdető készülését.

Örömteli olvasást kívánnak

a szerkesztők

Októberi számunk szerzői

Aradi András espereshelyettes – Bonyhád

Csádó Balázs lelkész, megbízott mentorlelkész,
hivatásigazgató – Irsa

Csorbáné Farkas Zsófia Anna iskolalelkész – Győr

Decmann Tibor lelkész, intézményvezető – Lajoskomárom

Fabiny Tamás püspök, egyetemi tanár – Budapest

Fabiny Tibor nyelvész, teológus – Budapest

Fekete Károly református püspök, egyetemi tanár – Debrecen

Hafenschér Károly nyugalmazott lelkész, egyetemi tanár
– Budapest

Jakab Béla lelkész, hitoktató – Budapest

Koch Szilvia lelkész, hitoktató – Győr

Kovács Viktor egyetemi lelkész, doktorandusz,
mentálhigiénés szakember – Budapest

Ratzmann, Wolfgang lelkész, egyetemi tanár – Lipcse
(Németország)

Varga Gyöngyi lelkész, tanszékvezető egyetemi docens
– Budapest

A Lelkipásztorban publikált tartalmakra a
Creative Commons BY-NC-ND 4.0
licenc feltételei érvényesek.

Lelkipásztor – Evangélikus teológiai szakfolyóirat

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: Orosz Gábor Viktor

Rovatszerkesztő: Szakács Tamás

ÖJS szerkesztő: Jasper-Makay Emese

A szerkesztőbizottság tagjai

Angyal-Cseke Csaba

Csáky-Pallavicini Zsófia

Fabiny Tamás

Johann Gyula

Kodácsy-Simon Eszter

Kondor Péter

Korányi András

Kőszeghy Miklós

László Virgil

Pángyánszky Ágnes

Percze Sándor

Szabó B. András

Varga Gyöngyi

Szerkesztőség

1141 Budapest, Rózsavölgyi köz 3.

Tel.: 469-1050, e-mail: gabor.rosz@lutheran.hu

Felelős szerkesztő: Petri Gábor

Olvasószerkesztő: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Borítótér: Jánosi Nikolett

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

1085 Budapest, Üllői út 24. Tel./fax: 317-5478, e-mail: kiado@lutheran.hu

Felelős kiadó: Antal Bálint

Előfizetési díj egy évre: 18 300 Ft; fél évre: 9150 Ft. Egy szám ára: 1750 Ft.

Külföldi előfizetések: szomszédos országokba (postaköltséggel együtt)

évi 18 300 Ft (68 €), egyéb külföldi országokba 21 100 Ft (78 €).

Nyomdai kivitelezés

Virtuóz Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: a kft. ügyvezetője

ISSN 0133-2821 (nyomtatott)

ISSN 2786-2585 (online)

2 133 282 11 251 041

Beutazási engedély nélkül

Lk 17,21b

■ JAKAB BÉLA

A családi nyaralás ismételten emlékeztetett arra, hogy létezik generációs különbség, és talán soha nem volt akkora, mint most. A szülő másképpen látja a világot, mint a gyermekei, ebben nincs semmi újdonság. Szinte alig van átjárás a két világ között, és ez megdöbbentő. Keresni kell azokat a közös pontokat, amelyeken keresztül át lehet hidalni a távolságokat, ahol érthetővé válik a gondolat és a szándék.

A külföldi nyaraláshoz hozzátartozik korosztályom vízumréválma. Az az ország, amelyben felnőttem, nagyon szigorúan vette a külföldi utazást. Kétévente lehetett igényelni vízumot, és ez alól nem volt kivétel a keleti blokk bármelyik országa sem. Mindig ünnepet jelentett az utazási szándék eldöntése és a nyomtatványok beszerzése. Meg sem szükséges jegyeznem, hogy egyszerű halandó egy hivatalos és nem anyanyelven megfogalmazott kérvényt képtelen volt kitölteni. A család legokosabb tagja, keresztapám jött el ilyenkor, és hosszú órákon keresztül töltögette az oldalakat. Nagyon sok mindenre voltak kíváncsiak, és sok mindent kellett ismételni is. A beadás után jött a várakozás hosszú időszaka, majd az utazási engedély átvétele. Vágytunk a határon túlra, amely csupán néhány kilométerre volt az otthonunktól. Egy másik világ, amelyben ugyanazt a nyelvet beszéljük, ahol rokonaink élnek, akikkel van közös múltunk és közös beszédtemánk. Szüleim nem csupán a találkozás miatt fakadtak könnyekre, hanem a határ átlépésének a lehetősége miatt is. Az „otthon vagyok, biztonságban vagyok” érzése kimondhatatlan ajándék volt egy ilyen utazásnak.

Gyermekeim értik is meg nem is ezt a közel fél évszázados visszaemlékezést, de számomra az utazási engedély benyújtása és jóváhagyása feledhetetlen élmény marad életem végéig. Különös, hogy amikor az Isten dolgairól beszélünk, akkor a generációs különbségek lazulnak. Egy családban, azonos kegyességben Isten jelenléte nem lehet különböző. Amiben mégis különbözünk, az az út értelmezése, használata. Az én utam, ahogyan megismertem, amiként élem a mindennapjaimat, az a sajátom. Beszélék róla, hiszen beszélnem is kell, de azt előírni, más számára kötelezővé tenni felesleges. Ellenben csodálatos érzés az Isten jelenlétéről úgy beszélni, hogy az nem egy elzárt, bezárt világról szól, hanem mindenki számára elérhető lehetőség. Az Isten közelébe kerülni azt jelenti, hogy már földi életedben beléptél az országába. Része vagy a saját világodnak, annak minden sajátosságával, de része lehetsz egy be nem határolható világnak is, amelynek nincsen látható, körbehatárolt területi egysége, nem szükséges beutazási engedélyt kérni. Része lehetsz úgy, hogy elfogadod azt az áldozatot, amelyet Jézus Krisztus a keresztfán meghozott érted. Ennyi az egész. Nagyon szeretem, amikor olyanokkal beszélgethetek, akik számára ez egyértelmű, vagy legalábbis közel állnak az elfogadásához. Családomban – amely kiegészült a gyerekeink választottjaival, és több esetben a beszélgetések folyamán nem ugyanabban a malomban őrlünk – a hit mindent felülír, a hit egyesít. Minden

esetben hálás vagyok, amikor azt hallom, hogy a hit nem egy belterjes csoport kiváltsága. Mindenkié lehet, főként azé, aki akarja, akinek igénye van rá.

A hit, bár ajándék, mégsem az a fajta, ami után a világ annyira vágyakozik. Az tény, hogy az egyházat nyíltan elutasítókban is van egy ki nem mondott bizonytalanság a kérdésben, de könnyebb tagadni, mint megismerni annak működését. Nehezen érthető, hogy az egyház beszél egy nem e világi isteni jelenlétről, a mennyországról, a paradicsomról, ahová azok kerülnek majd, akik az utolsó ítélet után állampolgárai lesznek, azaz megkapják a beutazási engedélyt. Viszont beszél Isten országának földi valóságáról, ami által nemcsak zavar keletkezik, hanem egyfajta viszolygás is. Amit nem ismer az ember, attól tart, bizonytalanná válik. Itt szükség lenne ránk, Isten kortalan gyermekeire, hogy beszéljünk arról, hol is van ez az ország a földön, és minként lehet ennek az országnak részesevé válni. A kereszténység halk, alig látható és alig hallható, aki pedig beszél, annak mondanivalója nem mindig jelent segítséget. Szükség van azokra, akik tudják, hogy mit, mikor és hogyan kell mondani, olyanokra, mint az én keresztapám, aki hosszú órákon keresztül töltötte ki a beutazáshoz a formanyomtatványokat.

Nagyszerű zenészek, többek között Eric Clapton és Zorán is írtak az Isten országáról, annak szükségességéről, a könnyekről és a könnyek törléséről, az ott található csodáról. Sokan dúdolják vagy velük együtt énekelve gondolják át a szövegkörnyezetet, de elfogadóvá válni már nem olyan egyszerű.

Gyakran vagyunk hajlamosak leegyszerűsíteni a bonyolult dolgokat, a hitet is. Ne feledjük el, hogy így vált, lett olcsóvá a kegyelem, mivel nem voltunk hajlandóak bátran kimondani, hogy először meg kell változni, először fel kell ismerni a jelenlétét, először le kell borulni előtte és hagyni kell, hogy ő emeljen fel. Csak ő képes megmutatni a szemmel nem látható, de érzékelhető országot, ahol mindig jelen van, amennyiben vele együtt élnek, ha őt követik, gondolatban, szóban és cselekedetben. Hagytuk azt hinni, hogy egyes szakaszok átúgorhatók, könnyebbé tettük a beutazást, belépést, és közben azon csodálkoztunk, hogy mégsem vagyunk többen. A zöldhatár egy alternatív lehetőség az át- vagy bejutáshoz, de nem elfogadható megoldás. Pesszimizmusunk gyakran nem engedi elhinni, hogy sokan élnek Krisztussal, nagyon sokszor olyanok, akikről nem is gondolnánk. Ez a Krisztus-ország a csodák helye, ahová bárki beléphet, itt semmi nem számít, ami a világban el- és szétválaszt, itt mindenki otthon lehet, hazatalálhat.

Az Isten országának a megismertetése, a bejáratához való elkísérés Isten minden gyermekének a feladata és kötelessége. Aki ezt tekinti küldetésének, az nem mindig csak a keveset, az apadást, a megsemmisülést látja. Jörg Zink szerint alapvetően nyitott világban élünk. „Olyan világban, amely nyitott Isten jelenlétének titkaira. Olyan világban, amely nyitott a többi ember és az ő sorsuk iránt. De mindekelőtt olyan világban, amelyben semminek sem kell ugyanúgy maradni, ahogy van, amelyben nekünk, keresztényeknek nem kell kibékülnünk a hazugsággal és erőszakkal, a terrorral és a kizsákmányolással. Ez a világ nyitott saját jövőjére, a vége nem az elsüllyedés mocsara, hanem új teremtés.” Isten országa itt, a jelen világunkban az új teremtés, ahol úgy élhetünk, ahogyan Krisztus megígérte, amiként tanította. Ki ne vágyakozna ebbe az országba?

Az istentisztelet mint összművészeti alkotás?

■ WOLFGANG RATZMANN

Lipcsei Egyetem
professor emeritus
E-mail: ratzmann@uni-leipzig.de

DOI: 10.61894/LP.2025.100.10.1

- **A tanulmány az esztétikai szakvitában híres-hírhedt „összművészeti alkotás” kifejezést nem elméleti szempontból vizsgálja, hanem elsősorban gyakorlati célból használja, hogy felhívja a figyelmet a túl egyoldalúan a prédikációra összpontosító lutheránus istentiszteletre, valamint az istentiszteleti kommunikáció sokrétű elemeire, amelyekben az istentiszteleti kommunikáció megvalósul vagy meg kellene valósulnia.**

Kulcsszavak: evangélikus istentisztelet / tanításparadigma / összművészeti alkotás / az istentisztelet megformálása

Az összművészeti alkotás fogalmához

Az összművészeti alkotás fogalma és elképzelése a 19. századból származik. A kifejezést minden bizonnyal Eusebius TRAHNDORFF író és filozófus használta először 1827-ben (312. o.).¹ 1849-ben Richard Wagnernél tűnt fel. A nagy operakomponista Wagner kezdetben dramaturgiai szempontból egy olyan jövőbeli műalkotást képzelt el, amelyet nemcsak egy művészeti ág – a zene – határozna meg, hanem amelyben egy nagy zenedráma keretében a különböző testvérművészetek egyesülnének, vagyis a költészet, a dramaturgia, a színpadtervezés művészete is. Wagner később nagy színpadi műveiben és a bayreuthi fesztiválpalotában megkísérelte ezt az elképzelést a gyakorlatba átültetni – több-kevesebb sikerrel.² Az összművészeti alkotás gondolata azonban ideológiai-vallási vagy politikai töltettel is felruházható, és átfogóbban, forradalmi utópiaként is értelmezhető volt, amely egy újfajta művészközösségre, sőt az egész társadalomra irányult. Wagner úgy vélte, hogy ez a fajta művészet képes felszámolni az ember önző elszigeteltségét a társadalomban (BORCHMEYER 1995, 1284. o.). A német fasizmus 1933 és 1945 között felvonulásaival és győzelmi ünnepségeivel efféle eszmékhez csatlakozott. A németeket az erőszakesztétika révén akarták egyesíteni, amely mindenféle individualitást megpróbált meg-

¹ Az „összművészeti alkotás” témájának részletes kifejtését a *Musik in Geschichte und Gegenwart* című lexikon szócikkében találjuk (BORCHMEYER 1995, 1282–1289. o.).

² A fogalom WAGNER *Die Kunst und die Revolution* című írásában tűnik fel újra (1849, 10. o.). Vö. BERMBACH 2004. Magyarul: WAGNER 1995, 29–62. o. – A ford.

semmisíteni.³ Az összművészeti alkotás fogalma ezért a későbbi művészeti és színházi eszmecserében többnyire háttérbe szorult, de a kérdés akkor is fontos szerepet játszott, és fontos szerepet játszik ma is, még akkor is, ha az elméleti fogalmak megváltoztak. Ma inkább intermedialitásról, happeningről vagy performanszról beszélünk (vö. VINZENZ 2018). Ezen egyúttal azt a kísérletet is értjük, amellyel megpróbáljuk feloldani egy művészeti ág kizárólagos uralmát, és így „holisztikusan” szólítjuk meg az embereket. Az összművészeti alkotás fogalmához tehát történelmileg problémás ügyek és fejlemények is kapcsolódnak, így azt hasznavehetetlennek is tekinthetnénk. Azonban én továbbra is igen inspirálónak tartom a kifejezést dramaturgiai jelentésében, hogy kiemelje az istentisztelet megértésének és megformálásának gyakorlati aspektusait. Ezt szeretném bemutatni ebben a tanulmányban.

Istentisztelet mint tanítás

A hagyományos protestáns szemlélet szerint az istentisztelet inkább a tanítás egy fajtájának tekinthető. Számunkra, az 1960-as évek teológushallgatói számára magától értetődő elvárás volt az istentisztelettel kapcsolatban, hogy az kevésbé ünnepet, liturgikus színrevitelt ábrázoljon, mint inkább igehirdetést tartalmazzon. Ezért gyakran olyan későn mentünk a templomba, hogy csak röviddel a prédikáció kezdete előtt léptünk be. Mindenesetre mi legalább még jártunk istentiszteletre. Dieter Trautwein, korábbi frankfurti esperes, a „Komm, Herr, segne uns...” kezdetű ének (EG 170) szerzője,⁴ 1972-ben szerezte meg doktori címét az istentiszteletről mint tanulási folyamatról szóló dolgozatával, amelyben modern tanulási elméletek segítségével próbálta megérteni a liturgiát – azzal a szándékkal is, hogy az akkori új istentiszteleti formákat megbízható liturgia- és kommunikációtudományi alapokra helyezze (TRAUTWEIN 1972). Az istentisztelet tanításként való értelmezésének történeti gyökerei a reformáció koráig nyúlnak vissza. Luther istentiszteleti reformot szorgalmazó követeléseinek mögött a késő középkori mise helytelen irányú fejlődése állt. A mise a papok titokzatos kultikus szertartásává vált, amelyben a gyülekezet csak néma és csodálkozó nézője volt a szent cselekménynek, általában nem vett részt a szentáldozásban – a kenyér vételében – sem. Legtöbbször nem volt prédikáció. Az evangéliumot nem közvetítették érthető módon. A liturgiát latinul énekelték vagy mondták. Nem voltak gyülekezeti énekek.

Érthető, hogy Luther az istentiszteletről alkotott elképzelését ebből a háttérből kiindulva alakította ki: az istentiszteleten semmi más nem történhet, mondta a torgaui várkapolna felszentelésekor, mint az, „hogy itt maga a mi édes Urunk szóljon hozzánk szent igéje által, és mi is beszéljünk őhozzá imával és dicsőítő énekekkel” (WA 49: 588. o.; LVM 6: 465. o.; vö. MEYER-BLANCK 2001, 29. o.). Számára az ige és ezzel együtt a bibliai olvasmányok, a prédikáció, a német nyelv állt a középpontban. És ezt úgy kell az emberekhez eljuttatni, hogy megragadják és megértsék. Így a pap tendenciózusan prédikátorrá, a prédikátor pedig tanítóvá válik. Ehhez további tanulási perspektívák is társulnak. Luther *A német miséhez* írt 1526-os előszavában azt írta, hogy nyugodtan hagyhatnak néhány latin részt a misében, mert ő mindenben az ifjúság érdekét nézi (WA 19: 74. o.; LVM 3: 302. o.). Ők itt hasznosítani tudják az iskolában tanult latin nyelvet. Luther tehát készségesen elismeri, hogy az istentiszte-

³ Erre hatásosan Albrecht GRÖZINGER hívja fel a figyelmet (1992, 443–453. o.).

⁴ Magyar szempontból fontos adalék, hogy Dieter Trautwein volt – Gyöngyösi Vilmos mellett – Pécseli Király Imre „Paradicsomnak te szép élő fája...” kezdetű énekének német fordítója, amely a német énekeskönyv egyik magyar eredetű tétele („Du schöner Lebensbaum des Paradieses...”, EG 96). – *A ford.*

letnek különböző tanítási-tanulási dimenziói vannak. Az „iskola” paradigmájától nem határolódik el. Isten kegyelmének üzenetét tovább kell adni, hogy eljusson a fejbe és a szívbe. Azonban elutasítja a kultikus cselekvés paradigmáját, amelyben Istent az egyház áldozata által kell kiengesztelni. Isten éppen az adakozóként tapasztalható meg, aki biztatást és iránymutatást ad.⁵

Az istentisztelet mint tanítás perspektívája évszázadokon át meghatározta a protestáns egyházat. Ez valaha liturgikus értelemben is érvényes volt: a prédikációk már mennyiségileg is erőteljesen domináltak. Bach idejében egy városi prédikáció a főistentiszteleten körülbelül egy órán át tartott. Egy szent életű kereszténytől elvárt volt, hogy vasárnap ne csak egyszer menjen templomba, hanem a főistentisztelet után a vesperára vagy a délutáni istentiszteletre is, amelyek központi eleme szintén mindenkor a prédikáció volt. Úrvacsorához nagyon ritkán, csak kétszer egy évben járultak. A lelkészek magukat magasabb értelemben vett tanároknak tekintették. Az egyház és az iskola egyébként is szorosan összefonódott. A tanárok egyúttal kántori szolgálatot is végeztek. A lelkészek felügyelték az iskolákat. A diákok kórusai temetéseken és más istentiszteleteken énekeltek (vö. GÜNTER 1970; RATZMANN 2014).

Az istentisztelet egyfajta tanításként való értelmezése még napjainkban is jellemző. A pedagógiai-homiletikai dimenzió tudatosan vagy tudattalanul a középpontban áll.

- Az idő, amelyet a protestáns lelkészek a prédikáció előkészítésére fordítanak, általában nem áll arányban a teljes liturgia előkészítésére szánt idővel. Gyakran megkérdezik kollégáikat: „Te prédikálsz vasárnap?” Ritkán kérdezik: „Te tartod az istentiszteletet?”
- Gyakran az egész liturgiára – különösen a modern liturgiákra – jellemző a homiletikai (a prédikáció révén) vagy pedagógiai (egy téma révén) túlsúly. Egy példa: 2013-ban, a reformáció napján az *Erste Programm* (ARD) televíziós csatorna egy Berlin-Kreuzbergben található nagy templomból közvetített egy reformációi istentiszteletet, amelyen számos neukoelli evangélikus iskola diákja gyűlt össze. Amit a diákok a jelenetekben, szónokokként vagy az iskolai kórus énekeseként nyújtottak, impozáns volt. Mégis feltűnt, hogy alapjában véve ezt az istentiszteletet is a liturgia homiletizálása határozta meg. A klasszikus misetételeket (Kyrie, Gloria stb.) elhagyták. Helyette egy Luther-ének („Erős vár a mi Istenünk...”) és egy bibliai textus határozta meg az egész ünneplést. Egy beszélő már a kezdőszóltárt is állandóan a jelenre vonatkozó kérdésekkel és megjegyzésekkel szakította félbe, így az már alig volt imádságként értelmezhető. A prédikációt pedig több részre osztották fel, és zenei betétekkel szakították meg.⁶ Mindezt színvalóan valósították meg, de hiányzott belőle valamiféle dramaturgiai csúcspont. A téma különböző aspektusaival végigvonult az egész istentiszteleten, és a résztvevőknek minden ponton meg kellett volna érteni vagy tanulni valamit belőle. Azóta sok hasonló istentiszteletet éltem át a gyülekezetekben és a televízióban.
- Feltűnő, hogy a hagyományos istentiszteletek, amelyek középpontjában a prédikáció áll, gyakran kevésbé látogatottak, miközben sok templomi koncert nagy közönséget vonz. Hasonlóképpen sok száz turista özönlik a dómokba és a városi templomokba. Sokan nyilvánvalóan inkább a vallásos teret, a vallásos zenét, a különleges vallásos élményt keresik, és kevésbé a vallási tanítást.

⁵ Luther liturgikus intencióit és istentiszteleti reformjait számos tankönyv bemutatja, többek között: MEYER-BLANCK 2011, 154–159. o. Részletesebb leírások és további Luther-idézetek megtalálhatók: MEYER-BLANCK 2001, 29–64. o.

⁶ <https://evangelische-schule-neukoelln.de/reformationstag/>. (Megtekintés: 2025. szeptember 7.)

Nem véletlen, hogy néhány éve a protestáns liturgiatudományban is felbukkantak az istentiszteletnek olyan értelmezései, mint „összművészeti alkotás”, mint „nyitott mű” vagy „színrevitel”, és azóta széles körű elfogadásra találtak (vö. MARTIN 1984; MEYER-BLANCK 1997).

Az istentisztelet mint műalkotás⁷

A híres filozófus és teológus, Friedrich Schleiermacher a 19. század elején először határozottan amellett szállt síkra, hogy az istentiszteletet nem tanításként, hanem műalkotásként kell értelmezni. Alapvetően kétféle emberi tevékenységet különböztet meg: hatékony és kifejező cselekvést. Az istentisztelet – az ünnepekkel és a művészetekkel együtt – teljességgel a kifejező cselekvéshez tartozik, amelynek nem áll szándékában semmiféle célt elérni. Már csak ezért is fennáll annak a veszélye, hogy a tanítási céllal kigondolt istentisztelet elvétí értelmét. Az ünnepek és az istentiszteletek megszakítják a mindennapokat, amelyeket teljes egészében a hatékony cselekvés dolgai határoznak meg. Itt kizárólag a vallásos öntudat kifejezéséről van szó, anélkül, hogy ez bármi más célkitűzéssel járna. Egyébként is, az istentisztelet „művészi elemeket” használ a megvalósításához: művészi beszéd, ének, művészen kialakított terek stb. Tehát önmagában is egyfajta művészet.

Nem csak olyan teológushallgatók voltak, mint én. Karl-Heinrich Bieritz, aki Lipcsében és Rosstockban gyakorlati teológiát tanított, mesélte magáról mint jénai egyetemistáról a következőket: „Fent a Filozófusok útján, az Ötemetőben trónolt a Friedenskirche. Fél tízkor kezdődött itt az istentisztelet. Savanykás barokk hangulat ölelte körül a látogatókat, orgonálta és énekelte a füleikbe magát, szemükbe tűnt, amikor a függöny felgördült, és az oltár feletti szószéken megjelent a prédikátor fekete mellszobra, oldalán az apostolok alakjaival, tetején Isten szemével és a teológiai hallgató által éppen megtanult tetragrammatonnal. Ám az út a 16., a 17. és a 21. század között nem volt túl hosszú. Csak át kellett kelni az utcán, és néhány lépést lemenni. A túloldalon a katolikus plébániatemplom, a Johanneskirche a völgybe húzódott, és tizenegy órakor itt szentmisét tartottak a sokáig alvóknak és a későknek, akik nem értek oda a kilenckor kezdődő főmisére. Remegéssel és félelemmel, a szenteltvíz használatában és a térdhajtásban még egészen járatlanul, tudatában annak, hogy szentségtörést követ el, lopózott be a diák az idegen templomba – és egy szokatlan, egy még fel nem tűnt századba. Színek, formák, mozdulatok, hangok, illatok játéka fogadta a hivatlan vendéget, befogadta, mint egy távoli csillagról érkező hajót, lenyűgözte és megzavarta, egy új, rejtélyes, felfedezetlen világot teremtett érzékei előtt. Itt minden egy idegen jövőből származónak tűnt: a ruhák formája és színe, a szereplők titokzatos, suhanó mozdulatai, a gregorián énekek fémes hangjai, a kántáló liturgikus szignálok, a tömjénes mellékhajók, a zsinat előtti latin, a tér funkcionális, hajlékony berendezése. És amikor a csengők csilingelése térdre kényszerítette a gyülekezetet, a látogatót nem a múlt, hanem a jövő rémülete ölelte át.” (Idézi: MEYER-BLANCK 1997, 15. o.)

A szépen ünnepelt istentiszteletek, amelyeknek sikerül valamit az élő Isten titkából kiábrázolni, képesek elbűvölni. Ezért vannak ma is a tridenti rítusú misének hívei, akik éppen a szokatlan elemeket és a latin nyelvet értékelik. Ezért a római katolikus és az ortodox istentiszteletek többnyire nem kerültek olyan mély válságba, mint a protestánsok. Hiszen Németországban vasárnaponként átlag-

⁷ Vö. GRÖZINGER 1992. Ebben a tanulmányban esztétikaelméleti értelemben beszélek az istentisztelethez illő „könnyedség esztétikájáról”.

ban a protestáns egyház tagjainak már csak 3,7 százaléka jár istentiszteletre.⁸ Így érthető, hogy efféle változásokat tekintve a protestáns liturgia is búcsút mond a tanítás régi, tudatalatti eszményképének, és észrevehetően a műalkotás modellje felé halad.

De hogyan lehet egy istentiszteletet, amely lényegében Isten és az emberek közötti párbeszédként értelmezhető – lásd Luther torgau-i formuláját –, összművészeti alkotásként elgondolni? Összhangban van ez felekezeti karakterünkkel? Itt nincsenek tényleges határok az ortodox istentisztelet – amelyet mindig is mint szent szemlét rendeztek meg, mint bepillantást a mennyei istentiszteletbe –, a római katolikus – amelynek tetőpontján a krisztusi megváltás áldozatára emlékeznek – és az evangélikus istentisztelet között, amelyen semmi más ne történjék, mint hogy „maga a mi édes Urunk szóljon hozzánk szent igéje által” (WA 49: 588. o.; LVM 6: 465. o.)?

Nem, még az igecentrikus istentisztelet sem pusztán verbális esemény. Isten igéje sokrétű. Ahogy mi, emberek nemcsak szavakkal beszélünk, hanem testünkkel, mimikával, gesztusokkal is, hangsúlyozva a szavakat, úgy Isten is szavakkal és jelekkel, igében és szentségben, szóban és rítusban, zengő és képszerűen megformált igében szól. Szava így nemcsak értelmünket, hanem lelkünket, értelmünket is eléri.

Ha a történelemre tekintünk, akkor félreismerhetetlenné válik, hogy a lutheránus egyház a zenére kezdettől fogva mint üdvözlendő istentiszteleti eszközre tekintett. A zene a maga módján részt kaphatott az igehirdetés eseményében, ezért értékelték fel olyan világosan a lutheránus egyházban. A zene különösen is alkalmas művészetnek számított az evangélium hirdetésére és arra, hogy „imával és dicsőítő énekekkel” közel kerüljünk Istenhez, ahogy Luther fogalmazott (uo.). Ezért a reformáció hihetetlen minőségi offenzíva volt az egyházi zene dolgában: számos kántortanító volt, akiket kifejezetten erre képeztek ki, és akik falvakban és kisvárosokban is állást találtak. Az, hogy a nagy zeneszerzők, Heinrich Schütz és Johann Sebastian Bach, valamint sokan mások Közép-Németországban nőttek fel, és életük középpontjául ezt a területet választották, összefüggésben áll ezzel a minőségi offenzívával. Ez a zene kifejezetten az istentiszteletre íródott, még ha részben monumentalitásával – gondoljunk például Bach passióira – lassanként kiszorította magát az istentiszteletből, és önálló (egyházi) koncertté akart válni. Ma azzal a kérdéssel állunk szemben, hogy akarjuk-e folytatni és ápolni a gazdag zenei örökséget az egyházban és a társadalomban, és hogy ezt hogyan lehet finanszírozni és megszervezni a zsugorodó gyülekezetekben.

Az istentisztelet mint összművészeti alkotás – ez a gondolat számos perspektívát nyithat meg:

- a) *A szereplők együttműködése.* Ha az istentiszteletet műalkotásként értjük – mint olyan teret, ahol a különféle művészeteket komolyan vesszük, és az Isten és ember közti kommunikáció keretében alkalmazzuk –, akkor ezzel hozzásegítjük ahhoz, hogy kiszabaduljon a primer verbális kommunikáció szűkösségéből. Ott a lelkész egyszemélyes istentisztelete egy olyan istentiszteletté válik, amelyen több szereplő tehetségével partnerszerűen működik közre – mint közreműködők, mint lektorok; a prédikáció vagy az istentiszteleti helység előkészítésében; stb.
- b) Az összművészeti alkotás gondolata segíthet megérteni, hogy egy protestáns istentiszteleten is valóban *számos művészeti ág* működhet együtt.
 - *Beszéd- és előadóművészet.* Szép lenne, ha a prédikációt nem unalmas előadásként, hanem

⁸ 2011-ben a protestánsoknak átlagosan csak 3,7 százaléka járt vasárnapi istentiszteletre, a Németországi Protestáns Egyház (EKD) egyháztagságról szóló felmérése szerint (KOLL–KRETZSCHMAR 2014, 53. o.). Az istentisztelet-látogatók száma azóta továbbra is enyhén csökkent.

érdekesítő és nyelvi inspiráló beszédként élhetnénk meg. Jó volna, ha az olvasmányok vagy az elmondott imádságok is kielégítenének bizonyos esztétikai igényeket, amelyek könnyítenék az odafigyelést és az aktív belső és külső imádkozást. A beszéd- és előadóművészet előmozdítása érdekében az egyháznak gyakorlati képzéseket kellene kínálnia a lelkészek, valamint az előadók számára, hogy elsajátíthassák ezeket a készségeket.

- *A megfelelő dramaturgiai konstrukció művészete.* Itt arról a képességről van szó, hogy az istentiszteletet nem hagyjuk időben parttalanná válni, és csúcspontjait „színpadi” szempontból jól helyezzük el – azaz például nem egy óra elmúltával kezdünk az úrvacsorával. Ugyanakkor ez egyfajta személyes művészet is: liturgusként jelen legyünk a saját szerepünkben – észrevehetően, hitelesen, meggyőzően.
 - *A zeneművészet.* Ebbe a témába itt nem tudunk megfelelő módon belemenni, csupán a legfontosabb kulcsszavakat említhetjük. A professzionálisan előadott egyházi zenére fordított figyelem mellett fontos számomra, hogy a gyülekezet közös éneklését ne rövidítsék meg. Egyrészt ez a gyülekezeti és felekezeti hagyományunk fontos alapénekeiről szól, amelyeknek meg kell őrizniük helyüket az istentiszteleten. Másrészt pedig az új énekekről is szó van, amelyek képesek az evangéliumot az emberek szívébe és lelkébe vinni. Inkább kritikusan szemlélem azoknak a zenekaroknak a megjelenését, amelyek ugyan előéneklük a – gyakran idegen nyelvű – dalaikat a gyülekezetnek, de nem képesek arra, hogy a gyülekezetet közös éneklésre indítsák.
 - *A térművészet.* Nem mindegy, hogy az istentiszteletet milyen terekben ünnepeljük, ahogyan Luther olykor állította. A tér megnyitja vagy bezárja a lelkünket. Színeivel és formáival a maga módján prédikál. Az oltáron lévő virágok és a gondosan ápolt úrvacsorai edények is tanúskodnak Isten szépségéről vagy a gyülekezet szenttel szembeni hanyagságáról.
 - Végül beszélhetünk *stimuláló illatokról* vagy *liturgikus öltözékekről és formákról* is, amelyek hozzájárulhatnak egy istentisztelet szépségéhez és megnyerő légköréhez.
- c) *Az idegenség mint vonzerő.* Ha az istentiszteletet műalkotásként értelmezzük, akkor teret engedünk az idegennek és a nehezen érthetőnek is. A művészetben nem kell mindent megérteni. Hasonlóképpen nem kell minden nehéz bibliai szöveget kisimítani vagy minden érthetetlen dolgot azonnal megmagyarázni. Énekelhetünk olyan énekeket is, amelyek nem azonnal fülbemászóak, vagy amelyek szövege elsőre kétesnek tűnhet – ha mégis fontos tartalmat fejeznek ki. Vagy ha a lutheránus identitáshoz kapcsolódnak, mint például az „Erős vár a mi Istenünk”. Ilyenkor egy olyan bibliai olvasmányt is el lehet viselni, amely önmagában nem azonnal érthető. Valamint így egy keresztelő vagy temetés keretében kötött, kötelező szöveget (házassági fogadalom, kérdések a szülőknek és a keresztszülőknek, áldó szavak stb.) is el lehet mondani anélkül, hogy azokat azonnal „homiletikusan” kiegészítsenénk, és ezzel többnyire elvonnánk a figyelmet. Az idegen nem feltétlenül taszító, hanem kíváncsivá is tehet és vonzó lehet.
- d) *A műalkotás nyitottsága.* Umberto Eco és mások vezették be a nyitott műalkotás fogalmát a diskurzusba (1998). Igaz: a művészet abból él, hogy általában nem plakátszerű és egyértelmű. A műalkotás értelme gyakran nem tárul fel olyan gyorsan, de mindig lehet benne és rajta újat felfedezni. Ha az istentiszteletet egy műalkotáshoz hasonlítjuk, az arra is bátorít, hogy ne akarjunk minden szót hihetővé és egyértelművé tenni, minden gesztust, hanem hagyjuk, hogy szabadon hassanak. A prédikációk néha jobbak, ha nemcsak azt mondják, amit mindenki elvár, ha nemcsak a szokásos kegyes kifejezéseket használják, hanem valami

váratlant is kimondanak. És olykor elegendő, ha csak felvázolnak egy gondolatot, és bíznak abban, hogy a hallgatók továbbgondolják azt. A prédikáció hallgatói is szeretnének hozzájárulni és kell is, hogy hozzájáruljanak az igehirdetés eseményéhez azzal, hogy maguk is továbbmesélik a prédikációt.

A művészettel való összehasonlítás határai

Az istentisztelet és a művészet összehasonlítása tehát – mint láttuk – rendkívül gyümölcsöző. Ez a gyakorlatban is inspirálhatja protestáns istentiszteleteinket. Mindazonáltal egy rövid szakasszal szeretném befejezni, amely egyúttal a művészettel való összehasonlítás korlátait is világossá teszi.

Megítélésem szerint mélyértelmű és inspiráló, ha az istentiszteletet egyfajta művészi eseményként értelmezzük. Ám korántsem arról van szó, hogy az istentisztelet művészet lenne. Középpontjában az áll, hogy Isten szól hozzánk szent ígéje által, és mi is beszélünk öhozzá (WA 49: 588. o.; LVM 6: 465. o.). Hogy ez megtörténik, az végső soron nem a mi érdemünk. Istennek magának kell hozzánk jönnie – szavainkba, gesztusainkba és jeleinkbe, zenénkbe és tereinkbe. Nem kényszeríthetjük erre. Nem vagyunk – még papokként sem – szent manipulátorok. Hogy eljön-e hozzánk, hogy találkozzunk-e vele – ez végső soron rajta múlik. Csak kérhetjük: Jöjj, Uram Jézus! Jöjj, teremtető Szentlélek!

A művészetet olykor az a veszély fenyegeti, hogy a művészeket hiúvá teszi, és őket akarja a középpontba állítani. Ha az istentiszteletet a művészet perspektívájából mint összművészeti alkotást tekintjük, akkor az ilyen hiúságoktól nem állunk messze. Például megfigyelem ezt néhány kollégámnál, akik speciális képzést végeztek „liturgikus jelenlét” témában,⁹ és most pontosan tudják, hogyan kell keresztet vetni, és milyen arckifejezéssel kell a gyülekezetre nézni az áldás során. Néha átsejlik egyfajta hiúság, ami engem taszít.

Ha az istentiszteletet összművészeti alkotásként akarjuk értelmezni, ez olyan művészetet jelent, amely alárendeli magát az ügynek, az evangélium szolgálatának, és amely az egyén sikerhez való hozzájárulását beemeli a teljes egészbe. „Soli Deo gloria” – ezzel a jelmonddal írta alá Johann Sebastian Bach műveit. Ha az istentiszteletért felelős személyek úgy értelmezik munkájukat, mint egykor a nagy Thomaskantor, akkor megértették, hogy nem ők maguk, hanem Isten áll ennek az eseménynek a középpontjában, amelyet istentiszteletnek nevezünk. És akkor minden liturgikus-művészi erőfeszítésük nem elsősorban hiúságuk kielégítését szolgálja, hanem művészetük gyakorlásában is az evangélium szolgálaként tekintenek önmagukra. Akkor továbbra is élhetnek a művészettel való összehasonlítással, hogy az istentiszteletet olyan széppé formálják, amennyire csak tudják, és amennyire illik ahhoz az Istenhez, akiről a zsoltáros énekel: *„Áldjad, lelkem, az Urat! Uram, Istenem, igen nagy vagy, fenségbe és méltóságba öltöztél, világosságot vettél magadra, mint egy köpenyt. Ő az, aki sátorként feszítette ki az eget, palotáját a vizek fölé építette, a felhőket tette kocsijává, szelek szárnyán jár. [...] Éneklek az Úrnak, amíg élek, zsoltárt zengek Istenemnek, amíg csak leszek.”* (Zsolt 104,1–2.33)

Fordította: Angyal-Cseke Csaba

⁹ Az EKD *Liturgische Präsenz* elnevezésű továbbképzését Thomas Kabel szorgalmazta és valósította meg (vö. KABEL 2002).

Worship as a Total Work of Art?

- **This study examines the famously controversial term “total work of art” not from a theoretical perspective, but rather uses it primarily for practical purposes—to draw attention to the overly sermon-centered nature of Lutheran worship, and to highlight the multifaceted elements of liturgical communication through which worship is, and ought to be, realized.**

Keywords: Lutheran worship / teaching paradigm / total work of art / shaping of worship

Bibliográfia

- BERMBACH, Udo 2004. *Der Wahn des Gesamtkunstwerkes. Richard Wagners politisch-ästhetische Utopie*. 2. kiad. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar.
- BORCHMEYER, Dieter 1995. Gesamtkunstwerk. In: Finscher, Ludwig (szerk.): *Musik in Geschichte und Gegenwart*. 3. köt. Bärenreiter-Verlag – Verlag J. B. Metzler, Kassel–Stuttgart. 1282–1289. o.
- ECO, Umberto 1998. *Nyitott mű. Válogatott tanulmányok*. TIT Gondolat Kiadó, Budapest.
- GRÖZINGER, Albrecht 1992. Der Gottesdienst als Kunstwerk. *Pastoraltheologie*, 81. évf. 10. sz. 443–453. o.
- KABEL, Thomas 2002. *Handbuch Liturgische Präsenz. Zur praktischen Inszenierung des Gottesdienstes*. 1. köt. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- KOLL, Julia – KRETZSCHMAR, Gerald 2014. Gottesdienst im Plural. Zwischen Gewohnheit, Desinteresse und Aufbruch. In: *Engagement und Indifferenz Kirchenmitgliedschaft als soziale Praxis*. V. köt. *Erhebung der EKD über Kirchenmitgliedschaft*. Evangelische Kirche in Deutschland, Hannover. 52–57. o.
- MARTIN, Gerhard Marcel: Predigt als offenes Kunstwerk? Zum Dialog zwischen Homiletik und Rezeptionsästhetik. *Evangelische Theologie*, 44. évf. 1. sz. 46–58. o. <https://doi.org/10.14315/evth-1984-0106>
- MEYER-BLANCK, Michael (szerk.) 2001. *Liturgie und Liturgik. Der evangelische Gottesdienst aus Quellentexten erklärt*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- MEYER-BLANCK, Michael 1997. *Inszenierung des Evangeliums. Ein kurzer Gang durch den Sonntagsgottesdienst nach der Erneuerten Agende*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- MEYER-BLANCK, Michael 2011. *Gottesdienstlehre*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- RATZMANN, Wolfgang (szerk.) 2014. *Evangelische Gottesdienstkultur im Barockzeitalter. Christian Gerbers »Historie der Kirchen-Ceremonien...«*. Sax Verlag, Beucha–Markkleeberg.
- STILLER, Günter 1970. *Johann Sebastian Bach und das Leipziger gottesdienstliche Leben seiner Zeit*. Bärenreiter-Verlag, Kassel.
- TRAHNDORFF, Carl Friedrich Eusebius 1827. *Ästhetik oder Lehre von der Weltanschauung und Kunst*. Maurerchen Buchhandlung, Berlin.
- TRAUTWEIN, Dieter 1972. *Lernprozess Gottesdienst. Ein Arbeitsbuch unter Berücksichtigung Gottesdienste*. Burckhardt-haus-Verlag, Berlin.
- VINZENZ, Alexandra 2018. *Vision »Gesamtkunstwerk«. Performative Interaktion als künstlerische Form*. Transcript Verlag, Bielefeld. <https://doi.org/10.14361/9783839441381>
- WAGNER, Richard 1849. *Das Kunstwerk der Zukunft*. Leipzig.
- WAGNER, Richard 1995. *Művészet és forradalom*. Seneca Kiadó, Budapest.

Jelenlét

Egy lehetséges istentisztelet-definíció

■ HAFENSCHER KÁROLY

Evangelikus Hittudományi Egyetem
professor emeritus
E-mail: hafo@lutheran.hu

DOI: 10.61894/LP.2025.100.10.2

- A 20. század második felében új lendületet vett liturgikus szakirodalom számos istentisztelet-definíciót fogalmazott meg. Ezek közül különösen is fontos és meghatározó ez: „Az istentisztelet jelenlét.” Isten jelenléte a liturgiában, az ember jelenléte az Isten felé forduló rítusban központi mondanivalóvá vált. Az evangélikus teológia számára nemcsak az úrvacsora-tanítás központi magva Jézus valóságos jelenléte, hanem az egész istentisztelet lényege, hiszen annak mindkét fókusza (ige és úrvacsora) megjeleníti és számos alkotóelem, sőt a szakrális tér is hordozza az isteni jelenlétet.

Kulcsszavak: jelenlét / liturgia / kétfókuszú istentisztelet / megszentelt tér

Ráhangelés

A 20. század utolsó harmadában fellendülő liturgikai, majd egyre holisztikusabb látásmódot képviselő istentisztelet-teológiai kutatások, törekvések és reformok újabb meg újabb megközelítésben tárgyalták az alapkérdést: mi is valójában a keresztény istentisztelet? Definíciók sora született. A *Lelekipásztor* című folyóiratban – ha ritkán is, de – fel-felbukkantak olyan tanulmányok és könyvismertetések, amelyek utaltak erre az útkereső és a teológiában nélkülözhetetlen újrafogalmazó folyamatra. Kiderült, hogy nem is olyan egyszerű definiálni az egyház legfontosabb életjelei közül e kiemeltnek a mibenlétét. Ezért ki-ki – vérmérséklete, teológiai alapállása, irányzata, tradíciója szerint – elkészítette a maga istentisztelet-definícióját, ami természetesen egy nagyobb leíró gondolatsor és magyarázat tézisszerű megfogalmazása volt.

Az evangélikus kereszténynek szinte a tudatába égett a hamarosan ötszáz éves múltira tekintő *Confessio Augustana* egyházfogalma,¹ amely kimondottan liturgikai, sőt istentisztelet-teológiai meghatározottságú:² „Az egyház pedig a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki.”³ Melancthon tehát, aki a reformáció irányához

¹ Reuss András az *Ágostai hitvallás* törzsszövegéhez fűzött magyarázatában megjegyzi: „Nincs tehát szó másik vagy új egyházról.” (KK 2: 24. o.). Ez a megfogalmazás tehát nem a megreformált egyházra, az evangélikus közösségre (felekezetre) vonatkozik, hanem az egész egyházra, egyetemes, tehát ökumenikus egyházfogalomnak tekinthető.

² Az *Ágostai hitvallás apológiája* alapján itt tudatosan nem külső szertartásokról, a szertartások végrehajtásáról van szó, amely az egyházat egyházzá tenné, hanem arról, hogy az istentisztelet középpontjában az evangélium, azaz maga Krisztus áll (vö. KK 3: 133–134. o.).

³ KK 2: 24. o. – „Est autem ecclesia congregatio sanctorum, in qua evangelium recte docetur et recte administrantur sacramenta.” A szöveg német verziója valamivel bővebb: „...welche ist die Versammlung aller Gläubigen, bei welchen das Evangelium rein gepredigt und die heiligen Sakramente dem Evangelium gemäß gereicht werden.” (BSELK 62.) A lényegretörő latin eredeti után a német szöveg a szentségnél az „evangéliumnak megfelelő” vagy „evangéliumi mérce szerinti” kiosztást írja.

tartozó teológusok és vezetők közmegegyezését tükröző szöveget megfogalmazta (REUSS 2008, 103. o.), az egész egyházzal – és nem csak a megreformáltról – szóló hitcikkben a kétfókuszú (*verbum et sacramentum*) istentiszteletet jelölte meg az egyház ismertetőjeleként és alapjaként. Ez már egy olyan istentisztelet-definíció, amely közös alapja lehet a kései, különböző oldalról közelítő definícióknak.

Istentisztelet-definíciók

A szinte burjánzásig meggazdagodott 20. század végi, 21. század eleji istentisztelet-teológiai irodalom számos liturgikus teológus pozícióját tisztázza és egyértelművé teszi. A megelőző korokban a liturgikai irodalom elsősorban történeti vagy deskriptív jellegű volt. A liturgiátörténeti művek bemutatták az egyház istentiszteletét a maga történeti fejlődésben, a születését jelentő bibliai koroktól kezdődően, ismertetve a fejlődésként vagy ugrásszerűen megjelent változásokat, személyhez vagy közösségekhez, netán külső tényezőkhöz kötött folyamatokat. A leíró jellegű liturgikai művek pedig egyfajta pillanatfelvételt készítve ismertették a liturgia menetét és tételeit, megmagyarázva azok értelmét, egyedi és összefüggésbeli jelentéseit.

A katolikus egyházban a liturgikus kutatások, pápai dokumentumok, majd a II. vatikáni zsinat elsoként megszülető liturgikus konstitúciója nyomán,⁴ az evangélikus egyházban pedig az újreformatori mozgalmak eszmélődése és a reformációtól örökölt, de sokféle negatív hatás következtében elvesztett liturgikus kincset kereső és visszaszerző reformok nyomán egyre több alapvető liturgiateológiai mű jelent meg, amelyek nemcsak a teológia tudományos életében hoztak döntő változást, hanem az egyház hitgyakorlatában is. A *lex credendi* – *lex orandi* liturgikus alapelv ismételten megvalósult: amit az egyház tanított, azt imádkozta, és amit az egyház imádkozott, az határozta meg a tanítását.

A jelen írás kereteit szétfeszítené, ha minden jelentős istentisztelet-teológus definícióit sorra vennénk. A feladat most az, hogy egy bizonyos oldalról közelítsünk, s ez pedig a „jelenlét” témája. Jól lehet számos istentisztelet-definíciót megismerve, sőt teológiai látásomba beépítve használok és tanítok, de a tanulmány címűül szolgáló definíció áll hozzám a legközelebb, mivel magába foglalja az istentisztelet lényegével kapcsolatos legfontosabbat, ugyanakkor gazdag jelentéstartalmával egyfajta konglomerátumot ad.

Az istentisztelet: jelenlét

Jézus evangéliumokban feljegyzett két ígérete meghatározza témánkat. A gyülekezetben való testvériségről szóló szakasz végén olvassuk: „Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok én is.” (Mt 18,20) „Veletek vagyok minden napon a világ végezetéig” (Mt 28,20) – a missziói parancs záró mondata. Erre a két ígéretre támaszkodva élte az induló kereszténység a maga hétköznapi és ünnepi életét, s erre a két ígéretre alapozva végezte a liturgiát. A Jézus-tanítványság élménye ugyanis mindennap lényege szerint ugyanazt kínálja: Jézus jelenlétét. A vele való életközösségben él a keresztény ember és közösség.

Amikor az istentisztelet lényegét a „jelenlét” szóval definiáljuk, akkor az egyház elsősorban Isten jelenlétéről beszél, mégpedig a valóságos jelenlétről (*praesentia realis*). Az európai protestantizmus Gerhard Tersteegen-től származó közkedvelt éneke az egész istentiszteletre érvényesen jelenti be:

⁴ A *Sacrosanctum Concilium* kezdetű zsinati konstitúció, amelyet 1963. december 4-én fogadott el a II. vatikáni zsinat.

„Gott ist gegenwärtig...” (EG 165).⁵ Magyar evangélikus fordításban: Itt van Isten köztünk. Ugyanakkor az ember és az emberi közösség jelenlétéről is szót kell ejteni, hiszen az isteni jelenlét az emberi közegben értelmezhető, és az ember csak Isten-relációban lel teljes életre.

A jelenlét témaköre ma aktuálisan kiegészül a digitális világ kulcsfogalmával a virtuális tér és az ahhoz kapcsolódó virtuális jelenlét kifejezésével. Csupán a látható, kézzel fogható, testi érzékszerekkel felismerhető találkozás, kommunikáció, párbeszéd, jeladás adhatja meg a jelenlét érzését és élményét, vagy mindez a virtuális térben is lehetséges? (Vö. HAFENSCHER 2025, 336. o.) A gyakorlati teológia és azon belül az istentisztelet-teológia új kutatási területe ez, amelynek eredményei nemcsak egy új élethelyzetről tanúskodnak, hanem teljesen szokatlan perspektívát is kínálnak.

Jelenlét: szavak külön és együtt

Ahhoz, hogy kellő módon értelmezhető legyen e tanulmány címben megadott fogalma, érdemes a szóösszetétel mindkét tagját megvizsgálni és értelmezni: *jelen* és *lét*.

- *Jelen*: időfogalom. Nem a múlt emlékeit s nem a jövő vízióját és vágyait jelzi, hanem a most valóságát. Ami megfigyelhető, az ebben az időben, sőt pillanatban figyelhető meg. A ma, amely a tegnap előzményével és a holnap reménységével az életteret adja. A bibliai gondolkodásban különös szerepe van. A most a kegyelem ideje, a lehetőség pillanata, az Istennel való találkozás és a hozzá való kötődés reális kínálata.
- *Lét*: valós élet. Szentírási értelemben Isten munkájának az eredménye. A *creatio ex nihilo* tanítása arról vall, hogy Isten a semmiből hívta életre (létre) a valamit, majd az élettelenből, a nem élőből az élő – a létezőt. János evangéliumának prologusa – visszautalva a teremtetéstörténet leírására – a teremtető Ige megtestesülése, azaz Jézus emberré létele után írja: „...minden általa lett, ami lett, és nélküle semmi sem lett, ami létrejött.” (Jn 1,3) A pusztaság lét mint anyagi kategória és az élő lét mint tapasztalati valóság.

A teremtetéskor Isten az egyetlen létező. Az egyetlen Létező önmagából ad. Ez a „kezdetben” az idő kezdetét is jelentette (1Móz 1,1; Jn 1,1), ahol ezáltal a múlt-jelen-jövő kategória is létrejön. Az Isten jelenléte egyszerre jelent helyet és időt. Ott és akkor „jelen” van az Isten. Az egyház tapasztalata kétezer esztendő óta, hogy ez az időben és térben való jelenlét megvalósul az istentiszteleten. Igéjében – ahogy megszólal – és a szentségben – ahogy önmagából táplál – ott van népével, gyermekeivel. Nem csak arra járt – a múltban. Nem csak ígéri, hogy majd eljön. Ekkor ott van. Jelenlét.

Az egyház istentiszteletének egészéről szól

Az istentisztelet dramaturgiájának is vannak csúcspontjai. Az ige és a szentség (*verbum et sacramentum*) ilyen csúcspontok. Mégis a liturgia (beleértve az igeliturgiát, a prédikációval együtt) teljes egészében és minden mozzanatában megtapasztalható Isten jelenléte. Az emlékezés bibliai értelemben megjelenítés. Az imádság a Mindenhatóval való beszélgetés. Az ének vagy reakció Isten szavára és cselekedetére, vagy imádság, amelyben a Szentlélek munkálkodik. A hitvallás részben a Szenthárom-

⁵ „Itt az Isten köztünk...” (EÉ 280)

ság művének összefoglaló megszólalása, részben pedig az ige ihlette vallomás. Az áldás az Isten útnak indító teremtménye szava. Mindezekben tehát megtapasztalható az Isten jelenléte. Lehet ehhez hasonlóan folytatni a konkrét bemutatást. A liturgikus elemek kapcsán erre a következőkben történik utalás.

Jelenlét – az igehirdetésben

Bár a keresztény teológia elsősorban az eucharisztikus liturgiával kapcsolatban foglalkozik a *prae-sentia realis* tanításával, valójában az igehirdetés lényegét meghatározandó sem kerülhetjük el ezt a fogalmat. Ha a prédikáció nem csupán írásmagyarázat, nem teológiai témák felett való elmélkedés, nem a hit gondolatait kifejtő szentbeszéd, hanem az Ige meghirdetése (HAFENSCHER 2022, 30–31. o.), akkor a prédikációban már nem az ember szólal meg, hanem embereket felhasználva maga az Isten. Ha csupán az „üzenetteológia” (*Botschaftstheologie*) gondolatvilágát vesszük át, akkor joggal mondható: Isten távol van, nincs itt, tehát üzen.⁶ Isten jelenléte abban nyilvánul meg, hogy szolgálói ajkán ő maga szólal meg. Jézus különleges ítélete, egyben hatalmas rizikóvállalása így hangzik: „*Aki titeket hallgat, engem hallgat!*” (Lk 10,16) A homiletika tudománya ezt a csodát próbálja megragadni, elemezni és leírni. Mára azonban világos állásponttá formálódott, hogy a prédikációban az úrvacsorához hasonló módon értelmezhető az isteni jelenlét, bár az egyes homiletikai irányzatok ezt a direkt és az indirekt megszólalás közti teljes skálán eltérően értelmezik.

Közel fél évszázados gyakorlati, majd elvi homiletikai tanulmányaim eredménye az egyértelmű felismerés: az igehirdető hangján és szövegével megszólal a jelen lévő Isten. A gyülekezet pedig nem kisebb igénnyel hallgatja az igehirdetést: Istent magát akarom hallani, hiszen jelen van, s meg akar szólalni emberei által. Az élő és ható ige pedig megérinti az embert úgy, hogy a személyes találkozás élményével indulhat haza az istentisztelet végeztével.

Jelenlét – az úrvacsorában

Dietrich Korsch szerint a jelenlét valójában jelenvalóvá tétel. Ez az idő struktúrájából adódik. Múlt és jövő határán akkor tudjuk megragadni a jelent, ha meg tudjuk jeleníteni a múltat (KORSCH 2005, 11. o.). A két kifejezés mellé – jelenlét és megjelenítés – azonban társuljon egy harmadik is, amely témánk szempontjából nem mellékes. Ez pedig Jézus önmegjelenítése. A híres, sőt elhíresült s egyben szakítást is jelentő marburgi kollokvium⁷ ezt a terminus technicust töltötte meg tartalommal, és foglalta magába az evangélikus istentisztelet úrvacsoratanát (SCHWARZ 2005, 19. o.).

⁶ A *Botschaftstheologie* lényege, hogy a Szentírás – különösen az Ószövetség – könyveit nem történeti forrásként vagy vallástörténeti dokumentumként kell elsődlegesen vizsgálni, hanem mint Isten üzenetét (*Botschaft*), amely az emberhez szól. Nem a „történeti tények” rekonstrukcióját tartja a legfontosabbnak, hanem az isteni üzenet aktualizálását. Képviselői: Gerhard von Rad, Claus Westermann, Walther Zimmerli. A vulgáris teológiai gyakorlat igehirdetői gyakran használják a fordulatot: ezt vagy azt üzeni az Isten. Aki jelen van, nem üzen.

⁷ A marburgi kollokvium (1529) a németországi és svájci német reformátorok között lezajlott beszélgetés volt Luther és Melancthon, másrészt Zwingli és Oecolampadius között. Tizenhárom hittételben meg tudtak egyezni, de az úrvacsorai tannál sem Luther, se Zwingli nem tágitott eredeti nézetitől. Itt hangzott el a híres mondat, amely a reformáció két ágára való szakadást jelentett: „Ihr habt einen anderen Geist.”

Az ökumenikus mozgalmak megjelenésével a keresztény teológia egyre inkább az eucharisztia-, illetve az úrvacsora-tanítás lényegére koncentrált. Evangélikus–katolikus viszonylatban többé nem Krisztusnak az úrvacsorában, eucharishtiában való valóságos jelenlétének kérdése választja el a két felekezetet, hanem a papi szolgálat („papi hivatal”) teológiája.⁸ Míg a református úrvacsora-tanítás ebben a kérdésben döntő eltérést mutat, addig az evangélikus teológia Krisztus valóságos jelenlétéről beszél, akkor is, ha a tradicionális katolikus teológia – Arisztotelészről és Aquinói Szent Tamástól örökölt – filozófiai megközelítését nem tudta elfogadni.

Luther – szerzetes lévén – nem távolodott el messzire az eredeti katolikus tantól, ezt tanításának szakszava is jelzi: a *consubstantiatio* értelmében ő azt tanította, hogy a szerezteségi igék elhangzása-kor Krisztus valóságosan megjelenik az úrvacsorai ostyában és borban, méghozzá testileg. Nem lehet tudni, hogyan van jelen az Úr testileg, de ott van: alatta, felette vagy mellette.

Az *Ágostai hitvallás* úrvacsoráról szóló cikke így fogalmaz: „Az úrvacsoráról tanítják, hogy Krisztus teste és vére jelen van és kiosztják azoknak, akik élnek vele; és elutasítják azokat, akik másként tanítanak.” (KK 2: 26. o.)

A reformáció kezdetének ötszázadik évfordulójára kiadott *A szembenállástól a közösségig* című iratban a következőt olvassuk: Luther „...azt a meggyőződését hangoztatta, hogy Krisztus saját magát adja valóban jelen lévő teste és vére által. Nem a hit teszi Krisztust jelen lévővé: Krisztus maga adja magát, testét és vérét az azt vevőknek, akár hisznek benne, akár nem. Luther szembenállása a korabeli tanítással tehát nem arra vonatkozott, hogy megtagadta volna Jézus Krisztus valóságos jelenlétét, hanem inkább az úrvacsorában végbemenő »csere« megértése foglalkoztatta.” (REUSS–GÖRFÖL 2021, 634. o.)

Az irat a következő pontjában folytatja a jelenléttel kapcsolatok tanítás kifejtését: „A IV. Lateráni zsinat (1215) a *transsubstantiare* kifejezést használta, amely a szubsztancia (lényeg) és az egyes akcendenciák (járulékok) megkülönböztetésére utal. Noha Luther is elképzelhetőnek tartotta, hogy ez legyen az úrvacsorában történő esemény magyarázata, számára nem volt világos, hogy ez a filozófiai megközelítés hogyan vonatkozhat minden keresztényre. Mindenesetre Luther kiemelten hangsúlyozta Krisztus valóságos jelenlétét a szentségben.” (Uo. 635. o.) Luther ebben az értelemben nem a jelenlét „hogyanját” magyarázta, hanem a tényt nyugtázta, s indoklásként csupán a Krisztus szavára való hagyatkozást használta: Krisztus szava ígéri és valósítja meg a jelenlétet.

Notger SLENCZKA szerint a valóságos jelenlét kiindulópontja a bibliai szerzési ige, amely szó szerint veendő. Ugyanakkor ez a mondat nem a reálprezenciáról szól, hanem az identifikációról (2005, 82. o.). Így idézi Luthert az egyház babiloni fogságáról szóló iratból: „Bizony, ha nem foghatom fel, milyen módon lehet a kenyér Krisztus teste, foglyul adom értelmemet a Krisztus iránt való engedelmességnek (2Kor 10,5), és megmaradva egyszerűen és tisztán az ő igéinél, hiszem erősen, hogy nem csupán jelen van Krisztus teste a kenyérben, hanem hogy a kenyér Krisztus teste.” (LVM 2: 259. o.)

Jelenlét – a liturgikus elemekben

Újabb tanulmányt lehetne írni, ha részleteznénk az egyes liturgikus elemek elemzését a jelenlét szempontjából. Minden egyes liturgikus tételben – mivel azok ige-hordozók, és bennük realizálódik az Is-

⁸ Ezért a katolikus–evangélikus dialógus (a Vatikán és a Lutheránus Világszövetség szintjén) elsősorban a papi szolgálattal kapcsolatos kérdésekben tárgyal, és keresi a közös utat.

tennel való találkozás, kapcsolat és kommunikáció – kimutatható, miként hordozzák Isten köztünk való létét és jelenítik meg Istent magát. A Kyrrie Krisztus-imádatában, amelyre az ember önmagától képtelen lenne, de Isten jelenlétében mégis megszólal. A Gloria dicsőítésében, ahol nemcsak az első betlehemi *cantus angelicus* csendül fel, hanem az Isten országának adoratív létformája. A Credóban, ahol Isten nagy tetteire emlékezünk a *commemoratio* értelmében. A Sanctus nem jöhetett volna létre, ha az ézsaiási szakasz nem csodálkozik rá a mindenkor – a jelenben is, itt is – szent Istenre. Az Agnus Dei önfeláldozó Krisztusát megéneklő communiós rész csupán emlék maradna, ha Krisztus nem hozná közel hozzánk s tenné valósággá a megváltás művét. S mindezen ordináriumtételek közt nem szóltunk a propriumok soráról. A liturgia minden elemében megtapasztaljuk Urunk jelenlétét.

Jelenlét – a templomban mint szakrális épületben

Ken Follett méltán bestselleré váló könyve, *A katedrális* bemutatja, milyen gonddal és izgalmakkal épül a 12. századi Angliában egy katedrális, hogy a végén az Istennel való találkozás színhelyévé váljék. Örök izgalmas kérdés, mennyiben különbözik egy – ugyanúgy emberek keze által – épített istenháza az ember lakóházától. Mit jelent az érte való küzdelem és mit jelent a felszentelés, azaz az Istennek való elkülönítés?

Az emberiség történelmét végigkísérte a szakrális tér keresése, megteremtése, használata. A szent hely a szabad téren, a természet alkotta környezetben, az ember alkotta épületekben sokféle módon mutatta meg azt, amit SCHNELLER István így fogalmaz: „A szent vallásonként és kultúrkörönként eltérő módon nyilvánult meg, azonban közös tulajdonsága, hogy valamiképpen az evilágiból kihalásított, attól elkülönített helyet, időt vagy tárgyat jelent, amelynek révén a transzcendens betör az evilágba, és ahol a világ felnyílik a transzcendensre.” (2019, 25. o.)

A protestantizmus tradicionális álláspontja, hogy a templom önmagában nem szent hely. Nem a felszentelt téglák és építőelemek teszik szentté, hanem a benne megszólaló és az emberrel találkozni kívánó Isten. Az isteni jelenlét azonban nem múlik el nyomtalanul, de igaz ez az emberi jelenlétre is. Történelmi időkét megélt épületek és újonnan épült istenházak tanúskodnak arról a sok találkozásról, amit a Mindenható és a népe átélt, és arról a sok örömről és bánatról, könnyről és nevetésről, születésről és gyászról (s a közte lezajlott időről), amiről a falak tanúskodnak. Ezért az a tapasztalat – hívő ember és turista számára egyaránt –, hogy ha belépünk egy templomba, az épületnek különleges atmoszférája, szakrális kisugárzása van. Elgondolkodtató, hogy ez még akkor is igaz, ha egy rossz állapotú épületről, netán egy templomromról beszélünk (RATZMANN 2018, 20. o.).

Michael Meyer-Blanck az istentisztelet-teológiát összefoglaló alapművében Luther álláspontjával azonosul a templom szent voltát illetően, hiszen az ott megszólaló (tehát jelen lévő) Isten teszi szentté: „A protestáns nézet szerint a szent – Isten szentségével való találkozásként értelmezve – nem tárgyakban, hanem Krisztussal való állandóan kialakuló kapcsolatban található. Luther hangsúlyozta, hogy nem a művészet és a templom tere mint olyan szent, hanem Isten Igéje az igazi szentély, amely mindent szentté tesz, amit megérint.” (MEYER-BLANCK 2011, 364. o.) Matthias WÜTTRICH pedig a templomteret az evangélium terének nevezi, az evangélium pedig az Úr jelenlétének színtere (2020, 173. o.). Ugyanezt képviseli Tobias FRITSCHÉ is, kiegészítve a jelenlévők kommunikációjának eseménnyel (2020, 174. o.).

Jelenlét – a szimbólumokban

Mindeddig az istentisztelet kulcsfogalmával, az Isten jelenlétével foglalkoztunk. Ahhoz, hogy ezt a jelenlétet felfogja a hívő ember és az egyház népe, olykor szükség van jelképekre, amelyek tömörítik és megmutatják azt a mondanivalót, amelyet verbálisan nem vagy csupán nagy nehézségek árán tudunk kifejezni. A jelképhasználat végigkíséri a vallástörténetet s benne a kereszténység útját is. Szimbólumok állnak az ember segítségére, hogy megsejtse a felfoghatatlan titkok lényegét, ráérezzen a jelen lévő Isten áldásaira, s a képek nyelvén vagy elvont fogalmakkal kifejezhesse Isten utáni vágyát, hitbeli tapasztalatát és a Mindenható közelségét.

Emberi jelenlét

Végezetül – csak jelzésértékkel – ki kell térni az Isten jelenlétében *jelen lévő* emberre, annak jelenlétére. Itt egyszerre beszélhetünk közösségi jelenlétről, amelynél fontos az ember társas lény volta és az egyház összegyülekezése és együttléte; ugyanakkor érdemes végiggondolni, hogy a személyes jelenlét – egyénileg és a közösség konstitutív tagjaként – mitől lesz valóságos jelenlét, ahol az ember a maga holisztikus voltában ténylegesen jelen van: szellemével, lelkével, fizikai valójában.

Zárógondolat

A liturgia a maga egészében kóstoló és részesedés az Isten országából. Minden istentisztelet részese és betekintés az örök liturgiába, amely Isten idő nélküli jelenlétében zajlik. A keresztény tanítás a végső valóságról ezt mutatja be. Ezzel az eszkatologikus távlattal veszünk részt minden istentiszteleten, hogy már itt megízleljük Isten jelenlétének élményét, sok-sok áldását.

Presence

A Possible Definition of Worship

- **In the second half of the 20th century, liturgical scholarship gained new momentum and formulated numerous definitions of worship. Among these, one stands out as particularly significant and formative: “worship is presence.” The presence of God in the liturgy and the presence of the human being in the ritual directed toward God have become central themes. For Lutheran theology, the real presence of Jesus is not only the core of the doctrine of the Eucharist but also the essence of worship as a whole – since both focal points of worship (Word and Sacrament) manifest it, and numerous elements, including the sacred space itself, convey divine presence.**

Keywords: presence / liturgy / dual-focus worship / sacred space

Bibliográfia

Rövidítések

- BSELK = Dingel, Irene (szerk.): *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2014.
- EÉ = *Evangelikus énekeskönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház énekeskönyve*. Luther Kiadó, Budapest, 2012.
- EG = *Evangelisches Gesangbuch. Ausgabe für die Evangelische Landeskirche Anhalts, die Evangelische Kirche Berlin-Brandenburg-schlesische Oberlausitz, die Evangelische Kirche der Kirchenprovinz Sachsen*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2018.
- KK = Reuss András (szerk.): *Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai*. 1–5. köt. Luther Kiadó, Budapest, 2015–2021.
- LVM = CSEPREGI Zoltán et al. (szerk.): *Luther válogatott művei*. 2–9. köt. Luther Kiadó, Budapest, 2011–2024.

Szakirodalom

- ARNOLD, Jochen 2004. *Theologie des Gottesdienstes. Eine Verhältnisbestimmung von Liturgie und Dogmatik*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- BIERITZ, Karl-Heinrich 2004. *Liturgik*. Walter de Gruyter, Berlin – New York. <https://doi.org/10.1515/9783110914924>
- CLAUSEN, Matthias 2020. Das Evangelium mit Worte kommunizieren. In: HEMPELMANN et al. 2020, 77–88. o. <https://doi.org/10.13109/9783666702778.77>
- DEEG, Alexander – PLÜSS, David 2021. *Liturgik*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh. (Lehrbuch Praktische Theologie 5.) <https://doi.org/10.14315/9783641195496>
- FEHÉRVÁRY Jákó 2020. *Hogy szívünk megegyezzék szavunkkal. Szempontok egy élhető liturgiához*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.
- FREMOR, Gotthard – SCHÄFER, Gerhard K. – SCHROETER-WITKE, Harald – WOLF-WITHÖFT, Susanne (szerk.) 2007. *Gottesdienst-Orte. Handbuch Liturgische Topologie*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- FRITSCH, Tobias 2020. Der Raum des Evangeliums: Zu den Voraussetzungen einer raumtheoretischen Erfassung der Kommunikation des Evangeliums. In: HEMPELMANN et al. 2020, 174–182. o. <https://doi.org/10.13109/9783666702778.174>
- GROSSHANS, Hans-Peter – KRÜGER, Dominik Malte 2009. *In der Gegenwart Gottes. Beiträge zur Theologie des Gottesdienstes*. Edition Chrismon – Hansisches Druck- und Verlagshaus, Frankfurt am Main.
- GRÖZINGER, Albrecht 1991. *Die Sprache des Menschen. Ein Handbuch. Grundwissen für Theologinnen und Theologen*. Christian Kaiser Verlag, München.
- HAFENSCHER Károly 2022. *Beszélő Isten. Disciplina et ars predicandi*. Budapest. (Istentisztelet-teológia 4.)
- HAFENSCHER Károly 2025. Istentisztelet 2.0. A jelenlét kérdése és való(di)sága és a virtuális istentisztelet. *Lelkipásztor*, 100. évf. 6. sz. 334–342. o. <https://doi.org/10.61894/LP.2025.100.6.3>
- HEMPELMANN, Heinzpeter – SCHLIESSER, Benjamin – SCHUBERT, Corinna – TODJERAS, Patrick – WEIMER, Markus (szerk.) 2020. *Handbuch Milieusensible Kommunikation des Evangeliums*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. <https://doi.org/10.13109/9783666702778>
- KERNER, Hanns (szerk.) 2008. *Zwischen Heiligem Drama und Event. Auf dem Weg zu einer zukunftsfähigen Agenda*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- KORSCH, Dietrich (szerk.) 2005. *Die Gegenwart Jesu Christi im Abendmahl*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- KRANEMANN, Benedikt – RASCHZOK, Klaus (szerk.) 2010. *Gottesdienst als Feld theologischer Wissenschaft im 20. Jahrhundert. Deutschsprachige Liturgiewissenschaft in Einzelporträts*. 1–2. köt. Aschendorff Verlag, Münster.

- KUTZNER, Hans-Jürgen 2007. *Liturgie als Performance? Überlegungen zu einer künstlerischen Annäherung*. LIT Verlag, Berlin.
- MEYER-BLANCK, Michael (szerk.) 2021. *Handbuch Homiletische Rhetorik*. Walter de Gruyter, Berlin–Boston. <https://doi.org/10.1515/9783110352368>
- MEYER-BLANCK, Michael 2011. *Gottesdienstlehre*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- MILDENBERGER, Irene – RASCHZOK, Klaus – RATZMANN, Wolfgang (szerk.) 2010. *Gottesdienst und Dramaturgie, Liturgiewissenschaft und Theaterwissenschaft im Gespräch*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- PIENNISCH, Markus 2015. *Kommunikation und Gottesdienst*. SCM Hänssler, Holzgerlingen.
- RATZMANN, Wolfgang 2010. *Gott ist gegenwärtig. Aufsätze zum Gottesdienst*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- RATZMANN, Wolfgang 2018. Verdichtete Gottespräsenz – auch in einer Ruine? Ein ungewöhnlicher Kirchenraum. In: Peter Bubmann – Alexander Deeg (szerk.): *Der Sonntagsgottesdienst. Ein Gang durch die Liturgie*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 16–23. o. <https://doi.org/10.13109/9783666570629.16>
- REUSS András – GÖRFÖL Tibor (szerk.) 2021. *Úton az egység felé. A római katolikus–evangélikus párbeszéd dokumentumai. 1972–2013*. Luther Kiadó – Vigilia Kiadó, Budapest.
- ROTH, Ursula 2008. Drama Gottesdienst. Anmerkungen zum gottesdienststheoretischen Rekurs auf den Dramenbegriff. In: Hanns Kerner (szerk.): *Zwischen Heiligem Drama und Event. Auf dem Weg zu einer zukunfts-fähigen Agenda*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig. 115–130. o.
- SCHNELLER István 2019. *Modern szakrális épületek*. Typotex Kiadó, Budapest.
- SCHWARZ, Reinhard 2005. Selbstvergegenwärtigung Christi. Der Hintergrund in Luthers Abendmahlsverständnis. In: Dietrich Korsch (szerk.): *Die Gegenwart Jesu Christi im Abendmahl*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig. 19–51. o.
- SCHWEIER, Stefan – STADELMANN, Helge – BARTOLOMÄ, Philipp (szerk.) 2024. *Praktische Theologie. Ein Grundriss für Studium und Gemeinde*. Brunnen Verlag, Gießen.
- SLENCZKA, Notger 2005. Neubestimmte Wirklichkeit. Zum systematische Zentrum der Lehre Luther von der Gegenwart Christi unter Brot und Wein. In: Dietrich Korsch (szerk.): *Die Gegenwart Jesu Christi im Abendmahl*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig. 79–98. o.
- VOLP, Rainer 1982. *Zeichen. Semiotik in Theologie und Gottesdienst*. Christian Kaiser Verlag, Grünewald.
- WICK, Peter 2002. *Die urchristlichen Gottesdienste. Entstehung und Entwicklung im Rahmen der frühjüdischen Tempel-, Synagogen- und Hausfrömmigkeit*. Kohlhammer Verlag, Stuttgart–Berlin–Köln.
- WÜTRICH, Matthias D. 2020. Der Raum des Evangeliums. Zu den Voraussetzungen einer raumtheoretischen Erfassung der Kommunikation des Evangeliums. In: HEMPELMANN et al. 2020, 162–173. o. <https://doi.org/10.13109/9783666702778.162>

Coram Deo

Isten színe elé állás a református istentiszteleten

■ FEKETE KÁROLY

Tiszántúli Református Egyházkerület,
Debreceni Református Hittudományi Egyetem
püspök, egyetemi tanár
E-mail: feketek@drhe.hu

DOI: 10.61894/LP.2025.100.10.4

- A tanulmány bemutatja a hazai református egyház istentiszteleti megújulásának törekvéseit és Kálvin Strasbourgi liturgiájának struktúráját, amelynek felépítése, istentiszteleti elemeinek műfaji változatossága, teológiai íve ma is megfontolandó. Ennek 1949–1951 között már volt egy adaptációs kísérlete a Magyarországi Református Egyházban, de azt elsöpörte az egyházpolitika vihara. Manapság újra aktuális feladat a református istentisztelet első harmadának visszaalakítása a kálvini liturgiai örökségre figyelve.

Kulcsszavak: istentisztelet / Isten akarata / bűnvallás / kegyelemhirdetés / feloldozás / liturgiatörténet

A 2021-ben megjelent új *Református énekeskönyv* elfogadásakor a Magyarországi Református Egyház Zsinata megállapította és közzétette azokat a vázlatos tervezeteket (RÉ21 900–903. o.), amelyek nyomán a közeljövőben elkészülhet a református istentiszteleti rendtartás megújítása is.

Már a közzétett tervezetek sejtetik, hogy ideje lenne szem előtt tartani a kidolgozás során és a példatár összeállításakor azt a Kálvinnál fellelhető teológiai logikát, amelyet az 1538–1541 között az általa vezetett francia protestáns menekültek gyülekezetében az úgynevezett strasbourgi liturgiában alkalmazott. Genfbe visszakerülve már kompromisszumokra kényszerült. Kálvin strasbourgi liturgiájának struktúrája markáns liturgiai öröksége az európai és az angolszász reformátusságnak.

A magyar reformátusság nagy vesztesége, hogy Kálvin istentiszteleti elgondolása sem a 16–17. században, sem a 18–19. században nem jutott el hozzánk átütő módon.¹

Kálvin liturgiája Strasbourgan

Kálvinnak a strasbourgi száműzetése (1538–1541) alatti időszakban nyílt alkalma arra, hogy a saját liturgiai elveit kipróbálja. Strasbourgan szabad elhatározásából s minden kényszerítő körülmény nélkül, teljesen önállóan végezte a menekültekből alakult gyülekezetben egyházszervező munkáját, ezért – még a Bucertől kapott liturgiai impulzusokat beszámítva is – Kálvin strasbourgi liturgiája mutatja meg leginkább, hogy milyen elképzelései voltak az istentiszteletről. Ennek lényege az írás-szerűség és az építő jelleg volt.

Ismert az a tény, hogy létezik egy Strasbourgan 1542-ben kinyomtatott francia nyelvű liturgia, amely lényegesen különbözik a későbbi genfitől. A kutatók megegyeznek abban, hogy – bár az előszava nem Kálvintól származik – ez Kálvin liturgiai próbálkozását őrizte meg.

¹ Ennek kifejtését lásd: FEKETE 2017.

Az alábbi szinopszis a strasbourgri francia gyülekezet liturgiáját és a város német nyelvű liturgiáját veti össze, s mellettük bemutatja az 1542-ben használatos genfi istentiszteleti rendet (JENNY 1968, 116–117. o.).

Strasbourg 1526/1537		Pseudoromana 1542		Genf 1542	
?	Úrztalától	Votum (Notre aide soit. ...)	Úrztalától	Votum (Notre aide soit. ...)	Szószékéről
Nyilvános bűnvallás		Nyilvános bűnvallás		Nyilvános bűnvallás	
Vigasztaló ige a Szentírásból, Bűnbocsánat-hirdetés (Absolutio)		Vigasztaló ige a Szentírásból, Bűnbocsánat-hirdetés (Absolutio)			
Zsoltár vagy ének (+ Kyrie és Gloria)		Ének Feltehetőleg kezdettől fogva a Tízparancsolatot énekeltek, azon ének alapján, amely már Kálvin 1539-es kiadásában szerepelt. Ennek rendje: • Ének (A Tízparancsolat első táblája) • Imádság (röviden) • Ének (A Tízparancsolat második táblája) Minden parancsolat éneklése után a gyülekezet refrénként énekelte a Kyrie eleisont (a lelkész közben felment a szószékre). A 3. kiadás már kötelezően ezt énekelte.		Zsoltár (énekelve)	
Köszöntés és adakozás		Köszöntés és kezdőima			
Zsoltár (ill. az előző folytatása)	Szószékéről	Ének	Szószékéről		
Prédikáció (tanítás az úrvacsoráról)		Adakozás, Miatyánk Prédikáció (1545-től a vége az úrvacsorára vonatkozott, de olykor az egész) Közbenjáró imádság Mi Atyánk-parafázis		Adakozás Prédikáció (a vége vagy az egész az úrvacsoráról szól) Később ezen a helyen énekeltek a Dekalógust Közbenjáró imádság Mi Atyánk-parafázis és Úrvacsorai ima	
Apostoli hitvallás (énekelve) vagy egy másik ének		Apostoli hitvallás énekelve, ezalatt az úrvacsora előkészítése		Apostoli hitvallás énekelve	
Közbenjáró imádság, átvezető ima az úrvacsorához a Miatyánkkal	Úrztalától	Miatyánk Úrvacsorai ima	Úrztalától		Úrztalától
Szereztetési ige		Szereztetési ige		Szereztetési ige	
Úrvacsora kiosztása		Kiközösítés és úrvacsorai oktatás (szabadon) Úrvacsora kiosztása, ehhez a 138. zsoltárt énekeltek		Kiközösítés és úrvacsorai oktatás (kötött) Úrvacsora kiosztása Zsoltáréneklés vagy igeolvasás	
Úrvacsorai ének vagy zsoltár					
Hálaadó ima		Hálaadó ima Canticum Simeonis (énekelve)		Hálaadó ima (később Canticum Simeonis énekelve)	
Áldás		Áldás			

A *votumban* Isten mint egyetlen vigasztaló az emberhez lép, a nyilvános bűnvallásban pedig az ember lép Isten elé, úgy, ahogyan van: bűnösen. A feloldozó szavakban és az *absolutióban* Isten teljes mértékben megígéri neki az ő jószágát. Isten parancsát ebben az új kapcsolatban szabad elfogadnia az embernek, ami az ember számára felajánlott segítség azért, hogy sikerüljön neki az új életben megmaradni. Az *ordo salutis* az istentisztelet harmadik részében jut el az úrvacsorában az ünneplésig. Az üdvösség útját látjuk meg ebben a folyamatban, azt az egyedüli utat, amelyen a keresztyén embernek járnia kell.

Kálvin átvette a három részre osztott strasbourgi istentiszteletet, de a prédikációs részt kitágította. Az adakozásról szóló imát közvetlenül a prédikáció elé helyezte. A közbenjáró imát pedig kiemelte az úrvacsorai részből, és közvetlenül a prédikáció után tette. A hitvallás azon a helyen maradt, ahol a kijelentéses rész találkozik az úrvacsorás résszel. A gyülekezet nagy valószínűséggel mindkét esetben még a szószékről hallotta a hitvallásra buzdító felhívást (az ének szavain keresztül), miközben a lelkész elhagyta a szószéket, és az úrasztalához ment.

A Credo mindkét rendtartásban a kijelentéses rész (*Verkündigungsteil*) végét jelenti, ugyanakkor az úrvacsorás rész nyitánya is. Kálvin kifejezetten megkövetelte az Apostoli hitvallás éneklését. Ezzel Kálvin hangsúlyozza a két részt összekapcsoló szerepét. A közbenjáró imát a prédikáció után teszi, vagyis a hitvallás elé.

A Miatyánkot ezen a helyen az egész gyülekezet mondta, de azt is feltételezhetjük, hogy a Tízparancsolathoz hasonlóan ezt is inkább énekeltek.

Nem tudjuk pontosan, hogy a Miatyánkot az adakozás után mondták-e el az úrvacsorás istentiszteleteken. Mindenesetre az első helyen az áll, hogy a liturgus egyedül olvasta, és az sincs kizárva, hogy egyazon istentiszteleten kétszer is elimádkozták.

Markus Jenny állapította meg elemzésében, hogy a kollektaima (adakozásra felhívó ima) hátrébb került, ezért szükségessé vált, hogy a korábbi helyére egy *Eingangsgebet* iktatódjon. Ennek a helye a Tízparancsolat két táblája között nagy jelentőséggel bír.

Az úrvacsorai részt lezáró Simeon éneke Strasbourgban használatos volt. Mivel Kálvin számára csak a Bibliából származó rész jöhetett szóba, a *Lobgesangot* a hálaadó ima mögé kellett tennie. A *Nunc dimittis* a záró rész hálaadó jellegéhez jól illik.

Kálvin istentiszteletének három része átgondolt és világos. Az első két rész, amelyeket egy zsoltár és az áldás zár, egy úrvacsora nélküli, vasárnapi istentiszteletnek is megfelel. Amennyiben úrvacsorát ünnepelnek, úgy a harmadik részt is hozzáfűzik. Az úrvacsorai rész ebben az esetben nem függelék, hanem az egész istentisztelet koronája.

Kálvin Genfben történt visszatérése után, 1542-ben jelentette meg *Az egyházi könyörgések és énekek alakja a sákramentumok kiszolgáltatásának és a házasság megszentelésének módjával együtt a régi egyház szokásai szerint* című munkáját, amelyben szabályozta a genfi istentisztelet rendjét. Ebben a genfi körülmények miatt egyszerűsíteni kényszerült a strasbourgi liturgiát.

Kálvin hatása a 20. század református istentiszteletére

A Magyarországi Református Egyház istentiszteleti rendtartásainak történetében nehéz közvetlen Kálvin-hatást kimutatni, de Kálvin (1509–1564) születésének 1909-es, négyszáz éves jubileumi eseményei, kutatásai ezen a téren is új impulzusokat adtak. Újra fellángolt az egységes liturgia megalkotásának terve is (NAGY 1908, 163–165. o.), de a kezdeti lendület az I. világháború miatt megtört. Az akkori litur-

giai bizottság által összegyűjtött anyag és az új, Kálvin tanítására is figyelő rendtartás tervezete Nagy Károly erdélyi püspök levéltárának egy részével együtt megsemmisült a háború viszontagságai között.

A háborút lezáró trianoni döntés új helyzetet teremtett. A közös istentiszteleti rendtartás kidolgozása lehetetlenné vált.

1927-ben jelent meg Ravasz Lászlónak (1882–1975) már mint dunamelléki püspöknek a szerkesztésében az *Agenda – A magyar református egyház liturgiás könyve*.² Az előmunkálatok során felvetődött, hogy Kálvin istentiszteleti gyakorlatára is tekintettel kell majd lenni, ugyanakkor a Ravasz-agenszán keresztül a lelkes kar egésze tulajdonképpen egy schleiermacheri megalapozású szemléletmódot szívott magába. További kritikaként említhetjük azt is, hogy Ravasz a közölt istentiszteleti rendekben nem érvényesítette Kálvin liturgiájának rendjét.

Erdélyben Makkai Sándor püspök kezdeményezésére *A mi istentiszteletünk* címmel készült agenda 1927-ben. Így került sor 1927-ben a brassói református nagyhéten Gönczy Lajos kolozsvári teológiai tanár három előadására *A református egyház kultusza* címmel, amely az erdélyi liturgiareform teológiai alapvetésének is tekinthető. Egyértelműen kidomborította a kálvini alapelveket, amelyeknek kiindulópontja az a kérdés, hogy mit akar velem az élő Isten. Az egyház csak eszköz az Isten dicsőségének szolgálatára. A kezdeményezés Isten kezében van. „Az egész keresztyén élet tehát a kijelentés és a hit körül helyezkedik el, melyek körül az elsődleges a kijelentés. *Dominus per evangelium nos vocat: nos vocanti per fidem respondemus* – Isten az evangélium által hív minket, és mi a hit által felelünk – mondja Kálvin. (...) a kultusz (...) az Isten és az ember találkozásának, életközösségre jutásának eszköze, alkalmá, nem az ember igyekvésén, elhatározásán, hanem az Isten kegyelmén nyugszik...” (GÖNCZY 1927, 5–7. o.) Ezzel a megállapítással kilépett az istentisztelet racionalista-liberális, antropocentrikus felfogásának köréből.

A *Mi istentiszteletünk* című erdélyi agenda vasárnap délelőtti liturgiájának sorrendje és a kötött részek használata egyértelműen Kálvin istentiszteleti gyakorlatára ment vissza, és állandó elemként vette fel a Kálvinnak tulajdonított bűnvalló imádságot (MAKKAI 1929).

A liturgia sorrendje és a kötött részek használata egyértelműen párhuzamba állítható Kálvin *Genfi agendájával* (vö. JENNY 1968, 13–29. o.; uo. 112–124. o.):

Kálvin Genfi agendája	„A mi istentiszteletünk” rendje Erdélyben
Előfohász	Előfohász
Bűnvallás, feloldozás	Kezdőének
Zsoltáreklés	Bibliaolvasás
–	Bűnvallás, hitvallás, feloldozás
Imádság (Áldáskérés az igehirdetésre)	Profétai imádság
–	Ének (karének, művészi szóló)
Textus	Az alapige felvétele
Igehirdetés	Igehirdetés
Imádság	Nagy imádság
Miatyánk-parafrázis	Miatyánk, adakozás, hirdetések
Zsoltáreklés	Záróének
Ároni áldás	Áldás

² A IV. budapesti zsinat 1929-ben állapította meg a végleges rendtartást, melynek bevezetését a zsinat 1931. január 1-jei hatállyal rendelte el. Szintén Ravasz szerkesztésében jelent meg 1930-ban az *Istentiszteleti rendtartás a magyar református egyház részére* címen.

Az agenda jelentőségét a következőkben látjuk:

1. Visszatért a biblikus istentiszteleti felfogáshoz, amelynek gyújtópontjában az ige áll hármas formájában (kijelentett – írott – hirdetett).
2. Erre a felismerésre a kálvini reformáció istentiszteletének újrafelfedezésével jutott el.
3. Biztosította a gyülekezet aktív, cselekvő részvételének lehetőségét.
4. Megtörtént az istentisztelet első részének kötött liturgiai elemeivel (igeolvasás – bűnvallás – hitvallás – feloldozás)³ az Isten elé állás kegyelemteológiai megalapozása.
5. Az istentisztelet első nagy tömbje a kötött istentiszteleti elemekkel (az előfohásztól az alap-ige felolvasásáig) ellensúlyozta a református istentisztelet olykor *ad hoc* jellegű szabadságát.

Egy zátonyra futott liturgiai reform 1949–1951 között

Magyarországon az 1931-es *Istentiszteleti rendtartás* megújításának igénye 1948–1949-ben fogalmazódott meg. A Debreceni Teológiai Kar 1948-ban, a Budapesti Teológia Ifjúságának Kálvin János Köre pedig 1949-ben gondolta át az istentiszteleti gyakorlat kérdését. A kezdeményezők között Ravasz László mellett Makkai Sándort is ott találjuk, aki Debrecenben is egyik motorja volt a reform ügyének, és a *Református Gyülekezet* lapjain készséggel adott helyet a reformvitában cikkeket íróknak.

Az úgynevezett „teljes istentisztelet”⁴ kidolgozásának impulzusai között komoly elvi kérdések is voltak. Előrehaladott kutatások folytak a két világháború között az első keresztyének liturgikus életének feltérképezésére, amelyben Ernst Gaugler és Oscar CULLMANN eredményei (1936; 1944; 1948) – akik kimutatták, hogy a homíliás és a sákramentumos rész eredetileg együvé tartozott – nagy hatással voltak az istentisztelet bibliai alapjaihoz való visszatérésre. 1948-ban történt meg Genfben és Franciaországban a liturgia megújítása, amely a hazai előkészítésre is hatott. Ezek hatására érezték úgy többen, hogy eljött az idő az 1929-ben kompromisszumokkal elfogadott *Istentiszteleti rendtartás* átdolgozására és a kálvini elvek érvényesítésére.

A Debreceni Egyetem Hittudományi Karának tanárai Makkai Sándor professzor jelentős közreműködésével elkészítették a homíliás és úrvacsorás rész összevonásával és a keresztelei liturgia be-
tagolásával a „teljes istentisztelet” tervezetét (lásd PÁKOZDY 1950, 265–273. o.):

I.	II.	
1. Apostoli üdvözet	10. Fohász	19. Úrvacsorai kérdések
2. A gyülekezet fohásza	11. Gyülekezeti ének	20. Meghívás
3. Isten törvénye	12. Lekció	21. Úrvacsorai közösség
4. A gyülekezet bűnvallása	13. Imádság	22. Imádság
5. Bűnbocsánat hirdetése	14. Gyülekezeti ének	
6. A gyülekezet hitvallása	15. Igehirdetés	III.
7. Gyülekezeti ének	16. Csendes imádság	23. Adakozás, hirdetés
8. Keresztelés	17. Gyülekezeti ének	24. Gyülekezeti ének
9. Keresztelei ének	18. Úrvacsorai ige	25. Áldás

³ A *Gesetz – Sündenbekenntnis – Absolution* sémájához lásd: SCHWEIZER 1958, 10. o.

⁴ Az elnevezéssel kapcsolatos dilemmákról: DÜRR 1959, 15. o.

Ennek a rendnek az elvi szempontjai a következők voltak (BARTHA 1977):

1. Az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök találkozása a kegyelemmel, éspedig a megkegyelmező Úr meghívására.
2. Az istentiszteletnek két fókusza van: igehirdetés és sákramentum (keresztség és úrvacsora).
3. Az istentisztelet az üdvrend fordulópontjait követi, azt ábrázolja ki, mert az istentisztelet kicsinyített mása a keresztyén élet istentiszteletének, ahogyan a keresztyén élet istentisztelete folytatása, felnagyítása a templomban folytatottnak.

A kivitelezhetőséget mint technikai kérdést nem tekintve, tisztán teológiai szempontból nézve a „teljes istentisztelet” problematikáját, értékelésképpen megjegyezzük:

1. Elgondolkodtató és a tudományos kutatásnak megfelelő a kettős középponttal rendelkező istentisztelet őskeresztyén mintájának érvényesítése.
2. A „teljes istentisztelet” debreceni elképzelése, a keresztség–igehirdetés–úrvacsora összekapcsolása megegyezik Karl Barth istentiszteletről alkotott tételével: „Keresztség és úrvacsora bizonyos mértékig az istentisztelet szükséges, mert egyedül hozzáillő terét alkotják. Bármilyen történet is benne, annak a keresztség felől kell jönnie, onnan, hogy egyház van, hogy Jézus Krisztus egyszer és mindenkorra meghalt és feltámadott értünk, hogy visszavonhatatlanul a sajátja, az ő tulajdona vagyunk, és semmi másra nem rendeltettünk, mint arra, hogy általa megigazuljunk, megszenteltesünk és dicsőíttessünk. És akármi történet is az istentiszteletben, annak az úrvacsora felé kell haladnia: afelé, hogy az egyház megmaradjon, afelé, hogy Jézus Krisztus nekünk új részt adjon Istennel egyenlő emberi létében, s hogy ama rendeltetésünk, hogy műve tárgyai legyünk, újra meg újra beteljesedjék. Ami e kezdő- és végpont között történik, Isten kegyelme bizonyítása és hitünk felébresztése, megtisztítása, elősegítése gyanánt, az a templomi istentisztelet.” (BARTH é. n., 152–153. o.)
3. A Tízparancsolat, illetve az Isten akaratát hordozó ige felolvasása további közeledést jelentett a reformatori kor istentiszteletéhez, kifejezetten Kálvin strasbourgi liturgiájához.

Ezt az átgondolt, a kálvini elveket és a kor teológiai meglátásait figyelembe vevő tervezetet a politikai és egyházpolitikai viharok elsöpörték.

A Magyarországi Református Egyház Zsinata az 1950. szeptember 13–14-én tartott ülésén a fent vázolt revíziót elfogadta,⁵ a hivatalos lapban megjelentette (BERECZKY–KISS 1950, 12–13. o.), a presbitériumok észrevételei után a szöveget véglegesítette, és 1952. január 1-jével léptette volna életbe. Azonban a zsinat 1951 őszén mégis úgy határozott, hogy „az új Istentiszteleti Rendtartás és Utasítás szövege életbeléptetésre készen áll ugyan, azonban az Istentiszteleti Rendtartás reformja elválaszthatatlan kapcsolatban lévén az egyházalkotmány reformjával és az annak keretében megalkotandó rendtartással is, az Istentiszteleti Rendtartás életbeléptetésére nézve a Zsinat csak az egyházalkotmányi reform megvalósítása után és a többi rendtartás életbeléptetésével egyidejűleg határoz”.

Makkai Sándor halála után (1951) és Ravasz Lászlónak a zsinati tagságból történt végleges kitaszítását követően (1952) a „teljes istentisztelet” és az egész istentiszteleti reform ügye lekerült a zsinat napirendjéről (RAVASZ 1992, 359. o.).

⁵ Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház számára. Az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával megállapított szöveg revíziójának tervezete (Ráday Levéltár C/141. 7. doboz).

Református feladat

Kálvin strasbourgi liturgiájának teológiai logikája szerint vissza kell pótolnunk a református istentisztelet első részében az Isten elé állás kegyelemteológiai megalapozását kötött liturgiai elemekkel: igei votum – ének – igeolvasás – bűnvallás – kegyelemhirdetés (*Gesetz – Sündenbekenntnis – Absolution*) (SCHWEIZER 1958, 10. o.).

Isten előtti megállásunk a bűn, megváltás, hálaadás hármas beosztásához (vö. *Heidelbergi káté*), valamint a keresztyén élet mozzanataihoz – megtérés, újjászületés, megszentelődés – híven illeszkedik (BASCHERA 2017, 136–140. o.). Bűnvallás és megtérés nélkül nincs újjászületés, sem hálaadás és megszentelődés.

Kálvin tanítása szerint amikor a gyülekezet Isten színe elé járul (*coram Deo*), akkor beismerjük a magunk méltatlanságát. Az ember és az Isten között akkor létesülhet igazán kíváncsú kapcsolat, ha a bűnös ember bűnvallásában megemlékezik „a maga nagy szégyenéről és Isten dicsőségéről”, amelyet mindig segít az Isten akaratát megszólaltató rövid igeolvasás. Isten pedig megismétli a bűnbocsánat kegyelmes ígérését. Ezért a bűnvallás és a kegyelemhirdetés az istentisztelet első akkordja, mindenkor nyitánya (RAVASZ 1927, 25. o.).

A közösen és rendszeresen megtartott bűnvallás önismeretre nevel. Az egymás között és a világ előtt megtartott bűnvallással beismerjük saját nyomorúságunkat, és bizonysgot teszünk Isten irgalmáról.

Isten akaratára figyelés

Az igei votum és apostoli köszöntés: az igei votum kiválasztásánál fontos szempont, hogy ráirányítsa a figyelmet az egyházi esztendő adott időszakára, ünnepnapjára vagy nevesített vasárnapjára.

A kezdő éneket követően rövid, az Isten akaratát meghirdető, néhány verses igeolvasás következik. Kálvinnál ennek klasszikus formája a Tízparancsolat felidézése volt, de lehet a Hegyi beszéd, a szeretet kettős parancsa, lehet prófécia és egyéb Isten rendelését tartalmazó igevers. Elvárás, hogy ez a rövid igeolvasás is erősítse az egyházi esztendőhöz való kötődést, és előtérbe hozza Isten keresztyén életfolytatással kapcsolatos valamely konkrét elvárását.

Isten akaratának kijelentése egy következő lépés kezdete, olyan bűnismeretre juttató megszólítás, amelyre a gyülekezet bűnvalló imádsággal válaszol.

A gyülekezet istentiszteleti életének medre az egyházi esztendő. Az ember belső és legmélyebb szükséglete a szent Istennel való találkozás átélése. A megkülönböztetés a hétköznapiaktól, a mindennapoktól, a profántól. A transzcendencia megélése jelenti a különlegest, egyfajta kollektív ki- (vagy be-) kapcsolódást. Isten közelében, a közös áhítatban felülkerekedhetünk önmagunkon és szorongásainkon. A közös ima, az ének, a szertartás, a látvány ünnepélyessége és szépsége együttesen idézik elő azt az áhítatot, amely ezeken keresztül elősegíti az egyéni, szubjektív beleélést is. A racionális indíttatású, újabb kori református istentisztelet megfosztotta híveit az ilyen kollektív élménytől, amely megszabadít saját kételyeinktől.

Manfred Josuttis szerint az istentisztelet jelentősége abban van, hogy kivezet a társadalomból a Szentséges világába. Megállapítja, hogy a protestáns istentisztelet nagy hátránya, hogy túlságosan racionalista, pontosan szabályozott, semmi váratlan nem történhet benne. Előnye azonban, hogy nincs helye benne sem az Istennel szembeni mágiának, sem az emberekkel szembeni manipulációnak (JOSUTTIS 1996, 85–101. o.).

Isten és ember találkozásának kerete az istentisztelet, ahol nem manipulált élmény-istentisztelet zajlik, nem isteni színjáték, hanem a Szent behatolása az ember világába. A *több* győzelme, a *na-gyobb*, az *egészen más*, az *igényeket támasztó, rám is számító* Isten térdre kényszerítő magasztossága.

Napjainkban, egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát. Az egyházi év nemcsak az üdvörténeti ünnepekkel, hanem az ünnepi időszakokkal és a vasárnapok rendjével is mederbe tereli az életünket, igehirdetésünket, szolgálatunkat.

Az istentiszteletre az ember az élet istentiszteletéből érkezik. A hétköznapiak rányomják bélyegüket az Istennel találkozni készülő emberre, aki bűneivel jön az istentiszteletre. Az Isten rendelését nyilvánító ige segíti az Isten színe előtt (*coram Deo*) álló embert igazi önismeretre jutni. Ez az igei tükör szembenézésre ösztönöz és bűnvallásra készítet.

Bűnvalló imádság

Az imádságok között sajátos helyet foglalt el Kálvinnál a bűnvallás, a gyülekezet közgyónása, az úgynevezett *Offene Schuld* (BASCHERA 2017, 94–103. o.) és az azt követő kegyelemhirdetés, amelyet Strasbourgban az úrasztalánál az istentisztelet elején mondtak, míg Genfben a közgyónás átkerült az igehirdetés részbe, és absolutio nélkül hangzott el a szószékről (JENNY 1968, 98., 107. o.; BASCHERA 2017, 103–135. o.).

A jelenlegi magyar református gyakorlatban az önálló bűnvalló imádság gyakorlata elfelejtődött (vö. PAP 2007). Teológiai szempontból a bűnbánat „elfeledésének” oka az istentisztelet Schleiermacherig visszanyúló antropológiai-expresszív felfogásáig vezet vissza. Jó esetben a lelkipásztor az előimába foglal egy-két bűnvallásra utaló mondatot, ami nem mindig fejezi ki a bűnös ember Isten előtt méltatlanságát.

Ezt a liturgikus hiányt Kálvinra figyelve helyre kell hoznunk! A bűnbánat a reformációban pneumatikus-formatív töltést kapott, s a liturgia átorientáló (metanoetikus), megtérést segítő hatást gyakorolt az összegyűlt hívekre.

A bűnvallás jelentőségéről ezt tanítja Kálvin az *Institutió*-ban: „...a titkos bűnvallást, melyet csak Istennek teszünk, az emberek előtt való önkéntes bűnvallás követi, valahányszor azt Istennek dicsősége vagy a magunk megalázása úgy kívánja. [...] méltányos dolog is, hogy saját nyomorúságunknak bevallásával dicsőítsük magunk közt és az egész világ előtt is a mi Istenünknek jóságát és könyörületességét. A bűnvallás ezen nemének rendszeresnek is kell lenni az egyházban [...] Minthogy ugyanis minden szent gyülekezetben Istennek és az angyaloknak színe elé állítjuk magunkat, mi más lehetne a mi cselekvésünknek kezdete, mint méltatlanságunknak megismerése? De azt mondhatná valaki, hogy hiszen ez minden könyörgés folytán megtörténik, mert valahányszor bocsánatáért esedezünk, bűneinket mindig megvalljuk. Ez igaz; azonban ha meggondoljuk, hogy mily nagy a mi gondatlanságunk, aluszékonyságunk és hanyagságunk, beláthatjuk, hogy üdvös dolog az, ha a keresztyén nép a bűnbevallás valami ünnepélyes szertartásával gyakorolja magát az alázatosságra. [...] a jó erkölcsű egyházakban eredményesen alkalmazzák azt a szokást, hogy az egyház szolgálja vasárnaponként a maga és a nép nevében is szavakba foglalja a bűnvallás mintáját, melyben mindannyiunkat bűnösséggel vádol és Istenhez bocsánatért könyörög. Egyszóval, ez a kulcs úgy magánosan az egyes emberek előtt, mint általában az egész nép előtt megnyitja a könyörgés ajtaját.” (*Inst.* 1.3.4.9–11.)

A nyilvános bűnvallásban (közgyónás) a gyülekezet tagjai lehetőséget kapnak arra, hogy számba vegyék bűneiket, és elszámoljanak azokkal Istennek. Így megkönnyebbültebben és a megtisztulás érzésével tudnak továbblépni az igazi közösségélmény felé.

Kegyelemhirdetés

Az istentiszteleti bűnvallás és bűnbocsánat-hirdetés forrása Isten bűnösöket üdvözítő akarata, amely Jézus Krisztusban teljesedett be. A bűnvalláshoz törvényszerűen kapcsolódik a bűnbocsánat meghirdetése minden alkalommal! A feloldozás jelenti a bűnvallás elfogadását, a bűnök bocsánatát, és ajtót tár egy új kezdetre, vagyis az istentisztelet folytatására. A feloldozás a Szentírás szavaival történik, és az új életben való elindulást serkenti.

A feloldozásigény, a kegyelemhirdetés igénye életfontosságú a mi gyülekezeti tagjainknak, ami nem válhat esetlegessé, hanem állandó istentiszteleti elemmé kell tenni. Az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök találkozása a kegyelemmel, és pedig a megkegyelmező Úr meghívására. A bűntudat időszakos lezárulása hozzátartozik a lelki élet egészségéhez (vö. GYÖKÖSSY 1993).

Az *absolutio* jelentőségét Ernst Lange domborította ki nagyon szívhez szólóan, amikor azt tanította: az egyháznak olyan gyülekezeti tagokkal van dolga, akik nyugtalanok, letörtek, megkísértettek, bűnösök. Olyanokkal van dolga, akiket a sorsuk a kételyek és szenvedések területére űzött, vagy akik megszegtek a szövetséget, akik sem a valóságnak, sem az ígéretnek nem tudnak örülni és nem tudnak bennük biztosak lenni. A gyülekezet vigasztalást jelent számukra. Nem a valóság alól, hanem a valóságra való felszabadítást. Itt megtapasztalják, hogy nincsenek kizárva a szövetségből, hiszen az Istennel kötött szövetség felmondhatatlan, mert Isten akkor is hű marad, ha mi hűtlenek leszünk. Az *absolutio*, az elengedés vigasztalás, egy visszatérő ünnepélyes esemény. Ez olyan ünnep, amelyet az Atya ad a tékozló fiúnak, amelyet Isten ad az embernek. A megsebzett, nyugtalan, megtört és megbántott ember díszvendég, olyan valaki, akit megtisztelnek, nem pedig megbántanak (LANGE 1984, 210–211. o.).

A feloldozás ígéje után Istenhez már egészen közel képes az ember a kegyelmes Istent dicsőíteni.

Reménység és hozadék

1. A református istentisztelet első részének ezzel a gazdagabb tagolásával értelmezhetőbb lesz istentiszteletünk teológiai íve, mert e nélkül a kegyelemteológiai indítás nélkül elveszítünk egy erőteljes impulzust a liturgiánkból.
2. A *coram Deo* liturgiai elemek körültekintő összeállításával erősíthetjük az egyházi esztendő üdvtörténeti és teológiai hangsúlyait, és rámutathatunk az ünnepi időszakokban gondolkodás fontosságára.
3. A *coram Deo* liturgiai elemek példatárban szereplő kidolgozott, kötött szövegei ellensúlyozhatják a református istentiszteleten előforduló túlzott lelkipásztori szubjektivitás megnyilvánulását.
4. A bűnvalló imádság gazdagítja az istentiszteleten használt imádságműfajokat, és az előimából kikerülő bűnvalló mondatok visszaadhatják a prófétai ima karakteres megjelenését.
5. A rendszeres kegyelemhirdetés (*absolutio*) növeli az istentisztelet lelkigondozói jelentőségét.

Coram Deo

Standing Before God in Reformed Worship

- This study presents the efforts of the Reformed Church in Hungary (RCH) toward liturgical renewal and explores the structure of Calvin's Strasbourg Liturgy, whose composition, genre diversity of worship elements, and theological arc remain worthy of consideration today. An attempt to adapt this structure was already made between 1949 and 1951, but it was swept away by the storms of church politics. Today, the task of restoring the first third of the Reformed worship service in light of Calvin's liturgical heritage has once again become timely.

Keywords: worship / will of God / confession of sin / proclamation of grace / absolution / liturgical history

Felhasznált irodalom

Rövidítések

RÉ21 = *Református énekeskönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2022.

Inst. = Kálvin János 2014. *Institutio. A keresztyén vallás rendszere*. I–II. köt. Ford. Buzogány Dezső. Kálvin Kiadó, Budapest. (Református Egyházi Könyvtár, Új folyam 7/1–2.)

Szakirodalom

BARTH Károly é. n. *Istenismeret és istentisztelet*. Ford. Maller Kálmán. Sylvester Bt., Budapest.

BARTHA TIBOR (szerk.) 1977. *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről*. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest.

BASCHERA, Luca 2017. *Hinkehr zu Gott – „Busse” im evangelisch-reformierten Gottesdienst*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. (Evangelisch-katholische Studien zu Gottesdienst und Predigt 4.) <https://doi.org/10.13109/9783788731564>

BERECZKY Albert – KISS Roland 1950. Körlevél valamennyi egyházközség presbitériumának. *Református Egyház*, II. évf. 19. sz. 12–13. o.

CULLMANN, Oscar 1936. La signification de la Sainte Cene dans le christianisme primitif. *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses*, 16. évf. 1. sz. 2–22. o. <https://doi.org/10.3406/rhpr.1936.2954>

CULLMANN, Oscar 1944. *Urchristentum und Gottesdienst*. Verlag von Heinrich Majer, Basel. (Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments 3.)

CULLMANN, Oscar 1948. *Die Tauflehre des Neuen Testaments. Erwachsenen- und Kindertaufe*. Zwingli-Verlag, Zürich.

DÜRR, Johannes 1959. *Der reformierte Gottesdienst und die liturgische Erneuerungsbewegung*. Evangelischer Verlag, Zollikon. (Theologische Studien 58.)

FEKETE Károly 2017. A magyar református liturgia rövid története. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): *A reformáció kincsei*. 2. köt. *A Magyarországi Református Egyház*. Tarsoly Kiadó, Budapest. 34–39. o.

GÖNCZY Lajos 1927. *A református egyház kultusza*. Kolozsvár. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből 1.)

- GYÖKÖSSY Endre 1993. Ekléziogén és ekléziológén neurózis. In: uő: *Életápolás. Vallás- és családlélektani esszék és tanulmányok*. Kálvin Kiadó, Budapest. 108–124. o.
- JENNY, Markus 1968. *Die Einheit des Abendmahlsgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*. Zwingli Verlag, Zürich.
- JOSUTTIS, Manfred 1996. *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*. Christian Kaiser Verlag – Gütersloher Verlagshaus, München–Gütersloh.
- LANGE, Ernst 1984. *Chancen des Alltags. Überlegungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart*. Christian Kaiser Verlag, München.
- MAKKAI Sándor (szerk.) 1929. *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház ágendáskönyve*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár. (Erdélyi Református Egyházi Könyvtár 10.)
- NAGY Károly 1908. Az új Agendás-könyv ügyében. *Református Szemle*, I. évf. 11. sz. 163–165. o.
- PÁKOZDY László Márton 1950. Teljes istentiszteletet Debrecenben. *Református Gyülekezet*, II. évf. 265–273. o.
- PAP Ferenc 2007. Református gyónás – A bűnvallás, bűnbocsánathirdetés történeti és gyakorlati kérdései. *Porta Speciosa*, 1. sz. 28–50. o.
- RAVASZ László (szerk.) 1927. *Ágenda. A magyar református egyház liturgiás könyve*. Magyarországi Református Egyház, Budapest. (Református Egyházi Könyvtár 15.)
- RAVASZ László (szerk.) 1930. *Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház részére*. Magyarországi Református Egyház, Budapest. (Református Egyházi Könyvtár 16.)
- RAVASZ László 1992. *Emlékezéseim*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- SCHWEIZER, Eduard 1958. *Der Gottesdienst im Neuen Testament*. Zwingli-Verlag, Zürich. (Kirchliche Zeitfragen 44.)

Búcsú a lelkésztől, a tudóstól, az embertől

*Keveházi László (1928–2024) kilencvenhat éves földi útja véget ért**

■ FABINY TIBOR

Tavaly a tágabb családjával, barátaival, lelki testvéreivel még együtt ünnepeltük Keveházi László kilencvenötödik születésnapját. Idén már szerényebb keretek között, hiszen e legutóbbi május 23. nem volt kerek évforduló. De számolgattunk magunkban: már csak négy év, és meglesz a száz... Minden okunk megvolt erre, hiszen Laci bácsi nem volt beteg.

Évek óta a hűvösvölgyi Sarepta szeretetotthonban élt, ahol komoly teológiai, tudományos könyveket fordított németről magyarra hat órán keresztül minden reggel. Benső és külső késztetése is volt erre: nagyon szerette a teológiai tudományokat, elsősorban az egyháztörténelmet. Ugyanakkor azt is tudta, hogy a napi szellemi gimnasztikára is szüksége van. Különösen azután, hogy szeretett hitvese és szolgatársa, Czégényi Klára már nem volt mellette. Egyáltalán nem foglalkoztatta, hogy valaha kiadják-e a fordításait. Szeptemberben még több megemlékezésen is részt vett; az egyikén aktív szereplőként. Aztán októberben egyik éjszaka felkelt és elesett. Törése nem volt, csak erős fájdalmak. Ezután az ágyból már nem tudott felkelni. Halkan, tapintatosan távozott – mint mindig – a földi életből is november 13-án. Három leánya és családjaik vették körül.

Keveházi László 1928. május 23-án született Budapesten. Édesapja hitoktató lelkész volt. Gyermekkorában sokszor költözködtek: a gimnázium negyedik osztálya után Nagyváradon, a hadapródiskolában folytatta tanulmányait. Az iskolát 1944 szeptemberében Kőszegre telepítették át. Ő az alsóbb évfolyamokkal együtt 1945-ben Ausztriába, majd Németországba s az iskola megszűnésekor amerikai hadifogságba került.

Amikor visszatért Magyarországra, otthonuk nem volt: édesapja börtönben ült, édesanyja konyhai kisegítőként dolgozott egy győri szeretetházban. Ekkor fordult – mások javaslatára – Sztrehlo Gáborhoz, aki így fogadta: „Itt a helyed!” A híres Gaudiopolisnak – a Sztrehlo alapította gyermekköztársaságnak – ő lett az első miniszterelnöke. A különböző politikai és világnézeti háttérből érkezett gyermekek számára a Gaudiopolis egyszerre volt család, iskola és munkahely – az öröm városa. Itt fejezte be a gimnáziumot, leérettségizett, majd beiratkozott az egyetemre, kémia–fizika szakra.

Tanulmányait súlyos betegség szakította meg. Ekkor kapta elhívását az egyházi szolgálatra. A teológiára való jelentkezését azonban először elutasították. Nagytarcára ment, a Külmisziói Intézetbe. 1950-ben végül felvételt nyert a teológiára, s annak elvégzése után Békéscsabán volt segédlelkész,

* Megjelent az *Evangelikus Portálon*: <https://www.evangelikus.hu/hireink/itthon/kevehazi-laszlo-kilencvenhat-eves-foldi-utja-veget-ert>.

majd 1956 augusztusától Gerendáson lelkész. 1958-ban Pilisre helyezték, ahol nyugdíjazásáig szolgált, s közben 1977 és 1993 között a Pesti Egyházmegye esperese is volt.

Nagy létszámú, erős szlovák tradícióval bíró gyülekezet volt a pilisi. Két beiktatott lelkész és egy lelkész munkatárs (Keveháziné Czégényi Klára) végezte a szolgálatokat: a napi és ünnepi istentiszteleteket, keresztlőket, esküvőket, temetéseket. A Keveházi házaspár ideérkeztével megindult a gyermekmunka: a gyülekezeti alkalmak, gyermek-bibliaórák, ünnepi műsorok mellett folyamatos volt az iskolai hitoktatás is. Összegyűjtötték a fiatalokat, aktív, a mai napig testvéri kapcsolatot ápoló közösségek alakultak ki a sok beszélgetés, együttlét, kirándulás során. A pilisi egyházközösség az elsők között alakított ki testvérgyülekezeti kapcsolatot egy finnországi gyülekezettel – Kontiolahti lutheránus közösségével –; ez a kapcsolat máig élő, erős kapocs, évtizedes barátságok, sőt házasságok alakultak a nyomán. Keveházi László ahhoz a lelkészgenerációhoz tartozott, amelynek a tagjai még nem írták ki a fogadóórát a parókia bejáratához – írták nekem a leányai. Bármikor mehetek hozzá gondjaikkal az emberek. Felelősséget érzett a hívekért, a gyülekezetekben a hatvanas–hetvenes években is feladatot vállaló emberekért, és amikor esperes volt, a terület lelkészeiért is.

1989-től 1997-ig meghívott előadóként egyháztörténetet tanított a teológiai akadémián (ma Evangélikus Hittudományi Egyetem). Saját elmondása szerint ebben az időszakban tanult a legtöbbet egész életében.

1996-ban feleségével nyugdíjasként Kőszegre költöztek, ahol ő a helyi és a környékbeli gyülekezetekben tíz éven keresztül helyettes lelkészként dolgozott. 2011 októberében a hűvösvölgyi szeretetotthon lakói lettek. Kisegítő szolgálatot vállalt a pesthidegkúti gyülekezetben, és sok más meghívásnak tett eleget, mindig készségesen. A gyülekezetimunkatárs-képző gyakori előadója volt.

Másokhoz hasonlóan a nehéz politikai időkben a szolgálat érdekében neki is kompromisszumokat kellett kötnie. Keveházi László nyíltan mert beszélni erről. „Nem akarok sötétben maradni” – nyilatkozta. Ezért is tudott a haláláig felszabadultan szolgálni.

Aktívan végzett egyháztörténeti kutatásokat, s számtalan cikket publikált egyházi és világi folyóiratokban is. Könyvet írt Túrmezei Erzsébetről, Sztéhlo Gáborról, Kunos Jenőről és a misszió történetéről. Legjelentősebb tudományos műve a Sztárai Mihály magyar evangélikus reformátor életéről és munkásságáról szóló könyve, amely „*A kereszti igéjét hirdetni kezdtem*” címmel jelent meg a Luther Kiadónál 2005-ben. E monográfia alapján elnyerte a teológia díszdoktora címet. Ő szerkesztette a Nyugati (Dunántúli) Egyházkerület gyülekezeteinek történetéről szóló két vaskos kötetet (*A reformációtól – napjainkig*, 2011). 2015-ben átvehette egyházunk legmagasabb lelkészi kitüntetését, az Ordass Lajos-díjat.

Szüleink igazi barátok, sőt keresztkomák is voltak. Keveházi Lászlóban a keresztapámat, feleségében pedig kereszttanyámat tisztelhettem és szerethettem. Ma is öröm keresztapámnak a konfirmációmra írt levelét: éppen a barátságról szólt. Mélyen emlékezetembe vésődtek egykori sorai: a legtöbb embernek vannak barátai, s ahogy ők és a szüleim is jó barátok, úgy mi Jézus barátai is lehetünk. Emberi és jézusi barátság, baráti és szolgatársi kapocs volt közöttük. Édesapánkat Keveházi László búcsúztatta, a rákövetkező években édesanyánkkal a szeretetotthonban közvetlen szomszédok is voltak.

Keveházi László igaz ember volt, jézusi ember. Példát adott nekünk keresztény alázatból, tudós szorgalomból, pásztori szeretetből, tartós barátságból s végül, de nem utolsósorban a kegyelem erejéből mindig felállni tudó szerény, igazi, azaz jézusi emberségből.

Igehirdetés Keveházi László nyugalmazott lelkész temetésén

Mik 7,8*

■ FABINY TAMÁS

Gyászoló gyülekezet, szeretett testvéreim a Jézus Krisztusban!

A gyertya az adventi időszakban a várakozásra emlékeztet, így most is, Keveházi László testvérünk temetésének a napján is. Bod Péter, az ismert újkori történész, református lelkész így fogalmazta meg advent négy korszakát: „Krisztusnak négy adventusa, eljövetele vagyon. Midőn a testben megjelent. Midőn a szívbe bészállt, és az embert megérinti. Midőn halála órájában elmegyén az emberhez. Midőn eljő az utolsó ítéletre.”

Szeretett testvéreim! Keveházi László hányszor, de hányszor prédikált mindezekről! A testben megjelent Jézusról vagy a másodikról, az embert megérintő, megszentelő Jézusról. Vagy a harmadik adventról, amikor halála órájára készül az ember, hiszen ő is tudatosan készült erre. De a negyedik adventusról is prédikált sokszor, mikor Krisztus az utolsó ítéletre jön el.

A Zsidókhoz írt levél 13. részében olvassuk: „*Ne feledkezzetek meg vezetőitekről, akik Isten ígését hirdették nektek. Figyeljetelek életük végére, és kövessétek hitüket.*” Igen, Laci bácsi készült az elmenetelre. Sokat beszélt erről családjával, leányaival, körülötte levő lelkészekkel a lelkészotthonban, pilisi utódaival, püspökével, aki egyúttal a család jó barátja is. Lélekben és fizikailag el tudott búcsúzni mindenkitől, a családtagoktól, a pilisiektől, a kőszegiektől, a többi Sztehlo-gyerektől, akik oly fontosak voltak a számára, a lelkészotthon gondozóitól. Mindenkitől el tudott búcsúzni, rendezni akarta és rendezni tudta az emberi kapcsolatait. De jelentős szellemi örökséget is hagyott maga után. Könyvek fordításait, amelyeken napról napra dolgozott. Klári, néhai kedves felesége mondta neki tréfásan: „Laci, veled reggel 8-tól délig nem lehet beszélni.” Emögött az volt, hogy valóságos szerzetesi fegyellemmel ült az íróasztalánál, és dolgozott. Számítógépében ott vannak nemcsak a fordítói munkának az értékes anyagai, hanem ott van a végrendelete is.

Az az ige pedig, ami a gyászjelentésen is olvasható, s a végrendeletének alapja is, így szól: „...mert ha elestem is, fölkelek.” A végrendeletében arról hagyatkozott az igei útmutatás, az igei vallomás mellett, hogy adományt kíván adni az otthonnak, amelyben élt, adományt a pilisi gyülekezetnek is. Igen, mindent elrendezett, és türelemmel várt. Egyszer ezt mondta, azt álmodtam, hogy egy angyal áll melletttem. Igen, a pátriárkákra vagy Mózesre volt ez jellemző, hogy megtelve az étellel tudtak elmenni.

Persze hiába volt megtelve az étellel, hiába készült fel az elmenetelre, azért voltak kérdései. Ő, aki sok tízezer embert tudott az utolsó úton elkísérni, aki gyakran évente százhusz-százharminc temetésen is szolgált, és személyes lelkigondozóként is ott állt az emberek mellett, nem szégyellte, hogy vannak kérdései. Mik voltak ezek a kérdések? A lelkészi titoktartás mellett azt azért elmondhatom, hogy utolsó találkozásunkkor, a halála előtt néhány nappal megkérdezte: Hogy lesz vajon odaát? Megismerjük-e egymást majd Klárral? Igen, talán mindez Pilinszky János *Mielőtt* című versére is emlékeztethet minket, aki így ír:

„A sokaságban senki se keresi egymást.
Az Atya, mint egy szállkát,

visszaveszi a keresztet, s az angyalok, a mennyek
állatai, felütik a világ utolsó lapját.

* Elhangzott Pilisen 2024. december 2-án.

Akkor azt mondjuk: szeretlek. Azt mondjuk, nagyon szeretlek. S a hirtelen támadt

tülekedésben sírásunk még egyszer fölszabadítja a tenger, mielőtt asztalhoz ülnénk.”

Én hiszem, ez az én vallomásom is, amit neki is bizalommal tudtam mondani, hiszem, hogy odaát nem kell majd keresniük egymást Klárral, előrement hitvesével és mindazokkal, akiket szeretett. Átéltam a Zsidókhoz írt levél valóságát: „*Ne feledkezzetek meg vezetőitekről, figyeljétek életük végére, és kövessétek hitüket.*”

Néhány napja még reggeli áhítatot tudott tartani, hangsúlyozta a béke fontosságát, a belső és a külső béke fontosságát. S egy tervezett rövid igemagyarázat, amelyet tavaly karácsonykor készült felolvasni, itt maradt családi körben, szerettei megosztották velem, valami oknál fogva akkor és ott nem tudta elmondani, de a szépen kidolgozott szöveg megmaradt. Hadd idézzek ebből:

„Uram, szenvedek, segíts rajtam! (Ézs 38,24) Üdvözítő született ma néktek. (Lk 2,11) Két mondat a napi karácsonyi ige. Az egyik a szenvedésről szól. Szened a világ. A kisgyerek ezért sír, a felnőtt ezért szomorú. Akár a szomszédra, akár Izraelre gondolunk. Szened a világ. És a szenvedés ott van a mi életünkben is. Én is szenvedek. Nem részletezem. A másik mondat: »Üdvözítő született ma néktek.« Karácsony az Üdvözítő születésének ünnepe. Megszünteti a szenvedést? Nem szünteti meg a szenvedést. Itt, a világban mindig lesz szenvedés. De az Üdvözítő születése többet ígér: egy szenvedésmentes világot. Malmivaara finn költő van mostanában eszemben: »Ott álljunk üdvbe öltözöttén én és szeretteim köröttem. Uram, Tehozzád, hol fénylik orcád (és megszűnik a szenvedés) vágyódom én.« Ma szenvedünk. Kikerülhetetlenül. De ez az ünnep, és a megszületett, meghalt és feltámadott elvisz egy új világba, ahol nincs szenvedés. Nehéz ezt elfogadni, nekem is. De a mai nap, a mai ige ezt és nem kevesebbet kínál. Elfogadhatjuk. Tegnap este Szarka Tamást hallgattam, gyerekekkel énekelt. Utolsó éneke ez volt: »Mennyből az angyal, lejött hozzátok, pásztorok, pásztorok, hogy Betlehembe sietve menve lássátok, lássátok. A gyermek Jézust mindnyájan együtt imádjuk, imádjuk. A nagy Uristent ily nagy jóért mind áldjuk, mind áldjuk.« Ámen.”

„*Ne feledkezzetek meg vezetőitekről, figyeljétek életük végére*” – olvassuk az igében. Azon a szerda délutánon családjá körében már nem volt magánál, félig már odaát járhatott, de a tőle megszokott figyelemmel és pontossággal még megvárta a bibliaóra kezdetét. A szobája alatti kápolnából felszűrődött az ének hangja: „Mint a szép híves patakra...” És ott, abban az áhítatos légkörben megvalósult a Bod Péter által említett harmadik adventus, midőn eljön halálunk óráján.

Az általa választott ige milyen szépen, megrendítően hangzik: „...mert ha elestem is, fölkelek.” Mi a szöveggörnyezet? Először is miként Mikeás, úgy Laci bácsi is az Urat várja. Másodszor is, hogy elesett, de fölkel. Harmadszor, hogy az Úr kiviszi világosságra, és gyönyörködhet az ő igazságában. Igen, Keveházi László mindig az Úrról tanúskodott. Missziói munkatársként Gyenesdiáson vagy Nagytarcsán, akár a HÉV-en utazva is tanúskodott arról, hogy mit jelent az ő számára az elhivatottság. Teológushallgatóként Sopronban vagy Budapesten, aztán Békéscsabán, Gerendáson, de főként Pilisen vagy akár a finnországi testvérgyülekezetben, Kontiolahtiban. Aztán nyugdíjasként Kőszegen és más gyülekezetekben, Nemescsón és egyéb településeken. Teológiai órái is – hiszen sokat tanított a teológián, egyébként édesapámat is helyettesítve az ő betegsége idején – prédikációszerűek voltak, és ő nem szégyellt tanulni. Szuggesztíven átadta az anyagot, és persze mindig jószívű volt a vizsgáztatáskor is.

Kunos Jenő misszionáriusról, Podmaniczky Pálról vagy az általa különösen is szeretett Sztárai Mihályról lenyűgöző, lendületes előadásokat tudott adni. Írt a misszió és a diakónia történetéről, Sztéhló Gábor életéről, de megírta a dunántúli gyülekezetek, a kőszegi gyülekezet és iskola, Nemescsó és számos más gyülekezet történetét. Prédikált, tanított, lelkigondozó volt, mert tudta, hogy olyan sokan várják az Urat, a Jézus Krisztusról és az egyházzal való hiteles szót.

Ezt az ígét hadd idézzem még egyszer: „...mert ha elestem is, fölkelek.” Nagyváradra hadapródként Franciaországba került, erről így emlékezett: a háború idején éhezünk, sírtunk és fáztunk. Hazafelé megtudta, hogy édesapja börtönben van, édesanyja nem tudja őt egyedül eltartani, ezért azt mondta neki: Menj Pestre Sztéhlo Gáborhoz! Győrből elutazott Sztéhlo Gáborhoz, és tudjuk, hogy ő lett a Gaudio-polis első miniszterelnöke. Tréfásan olykor miniszterelnök úrnak szólítottuk, ezt kellő derűvel fogadta. Ebben az időszakban, a Sztéhlo Gábornál töltött évek során a sok szénlapátolás és egyéb feladatok miatt szívizomgyulladásra kapott, de ekkor is vállalta a tanúskodást, sőt itt került igazából közel az Istenhez. A Galata levél negyedik része alapján megszólította őt ez az ige: „Isten fiai vagytok”, és elhatározta, hogy lelkész lesz. És aztán a lelkészcsalád nem könnyű sorsát élte. Lányai elmondták, hogy Pilisen – ahol évtizedeken át együtt szolgált ugyancsak lelkész feleségével, Czégényi Klárával – az otthonukban a lakás két oldaláról csattogott az írógép. Sok mindent a gyülekezetnek rendeltek alá, talán csak olyan állami ünnepeken, mint április 4-e vagy november 7-e, mehetek igazából a családdal kirándulni a Rámszakadékbá vagy Szentendrre, de akkor igazi minőségi időt tölthettek együtt.

És ott voltak a közegyházi feladatok egy demokratikus működést nélkülöző egyházban és a hatalmával visszaélő, sok embert megnyomorító államban. Édesapám, a jó barát temetésén egyebek mellett ezt mondta hiteles szóval: „A magunk idejében küzdöttünk, kísértésbe estünk, el is buktunk, de Isten újra és újra felemelt minket, hordozott minket életünk végéig.”

A tényfeltárásban Keveházi László azon nagyon kevesek közé tartozott, akik szembesülni tudtak, szembesülni mertek a múltjukkal, és őszintén szóltak gyengeségeikről is. Egy helyen ezt írja: „Valljátok meg bűnieteket egymásnak, és imádkozzatok egymásért! Erről az ígéről sem akarok úgy szólni, hogy másoknak ajánlok valamit, amit magam nem teszek meg. Megvallom, ez volt az utam. Elmondom, fáj. Meggyóntam, tudom, hogy bocsánatot nyertem. De hiszem, a publikus bűnhöz publikus bűnbánat tartozik. Hozzáteszem, hogy lekerült rólam a hallgatás terhe, és ezt az utat ajánlom más testvéreimnek is. Szívőből kívánok gyógyító beszélgetést minden utamat megjárt testvéremnek, gyógyulást egyházunknak.”

Ezzel a háttérrel, kedves testvérek, igazán most érthetjük meg az igeválasztást: „...mert ha elestem is, fölkelek.” Persze eszünkbe juthat e történelmi tanúra is emlékezve Radnóti *Erőltetett menete*:

„Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked,
s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet,
de mégis útnak indul, mint akit szárny emel [...]
de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!”

Idézhető ez is annak összefüggésében, hogy milyen fontosak az emberi, baráti, testvéri kapcsolatok. Ne menjünk el egymás mellett, hordozzuk egymást.

Elesem, de fölkelek. Ezt az ígét érthetjük akár a feltámadásra is. Amikor a halálon mint egy álmon átesik az ember, akkor nem a semmibe kerül, hanem az irgalmas Úrhoz. Ő ott vár, talpra állít, és ez lesz a Bod Péter által említett negyedik adventus, amikor eljön az ítéletre. Hisszük, hogy megállhat majd az ítélőbíró előtt, aki megkegyelmez neki. Nem azért, mert ő annyira jó volt, persze, az volt, nagyon jó ember volt Laci bácsi, hanem azért, mert Jézus Krisztus érdeméért vallhatja ezt a kegyelmet, hogy az Isten szeretete vele van.

Szeretett testvéreim, „ha sötétségben lakom is, az Úr az én világosságom”. Ez az ige zárómondata, amely talán a mi zárómondatunk is lehet. Világosságra, az örök világosságra kerülhetünk Isten közelségében. Ámen.

Életzsoltár női hangra

*Emlékezés Szita Istvánné Bérczi Margitra (1926–2024)**

■ VARGA GYÖNGYI

Margó néni – így hívtam őt mindig, amióta csak ismertem. Milyen különös: a margó szó szegélyt, határt, valaminek a szélét jelenti. A könyvkötészet meghatározása szerint a margó a könyv oldalain a nyomtatott szövegeket és képeket körülvevő üres rész. A könyv tetején található a felső margó, alján az alsó margó, a gerinchez eső a belső margó, a könyv nyílásához eső a külső margó.

Amikor tőle búcsút veszünk, és halálával köszönjük meg mindazt, amivel Isten általa jött közel hozzánk, erről a négy margóról szeretnék szólni.

A külső Margóval kezdem. Ez az élete, a kilencvennyolc esztendő, amely az életrajzi adatokból, eseményekből élénk tárul. Ahogyan a hozzá közel állók élettörténetébe, a tér-idő koordináták hálójába beleszövődik. Csupán néhány évszám és helyszín: tíz éve ő maga állította össze a Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesületének honlapjára.

„1926-ban születtem Salgótarjánban. 1942-ben kezdtem el a gimnáziumot mint női szabó tanuló – magántanuló. 1948-ban érettségiztem. 1953-ban kaptam lelkészdiplomát az Evangélikus Teológiai Akadémián. A női hallgatókat nem helyezték el, ezért bérelszámolóként dolgoztam. 1954-ben férjhez mentem Szita István lelkészhez. 1957-ben vallásnőnek jelöltek, majd segédlelkésznek neveztek ki. 1973-ig Budapesten voltam beosztva. Három gyermekünk született.

1968-ban a női lelkészi szolgálat emancipációjáért felszólaló férjemet elbocsátották lelkészi állásából, majd a felszentelés felemás helyzete miatt később én is »hajótörött« lettem. Az egyházi megbélyegzettség stigmájával neveltük gyermekeinket, olykor állás nélkül. 1982-ben mentem nyugdíjba. 1992-ben az egyház rehabilitált.

A megcsendesedett élet indított arra, hogy megvalósítsam gyermekkori álmaimat, s írni kezdek. 1998-ban jelent meg első regényem: *Angéla zsoldára*, mely önéletrajzi ihletettségű, tükrözi a kor ellentmondásait, a női sors küzdelmeit az egyházban és a világban. 2008-ban jelent meg második regényem: *Búval teljes esztendeim*, mely Petrőczy Kata Szidónia életregénye. Jelenleg kiadót keresek *Báthory Erzsébet balladája* című könyvemnek, mivel a sokat szenvedett nagyszony ártatlanságát még mindig kétségbe vonják egyes kiadók.” Időközben, 2015-ben – ezt már én teszem hozzá – ez a könyv is megjelenhetett. A bemutatkozása végére Margó néni még ezt a pár sort írta tíz esztendővel ezelőtt: „Nyolcvannyolc éves vagyok, de a lázadó szellem, az igazságkeresés még most is életem irányelve. De boldoggá tesz a tudat, hogy céljaim, álmaim megvalósítottam, s fontos volt számomra a testvéri, közösségi magatartás, amely nélkül szegényebb lett volna az életem.”

A belső Margó a második. Számomra különleges ajándék volt Margó néni mosolya. Belülről fakadt, lényé legmélyéről. A tekintetében ott láttam valami játékos derűt. Évekig minden hónapban találkoztunk a teológusnők körében. Amikor a teológuséveiről és a lelkészi szolgálatáról mesélt, száj-

* Megjelent az *Evangélikus Portálon*: <https://www.evangelikus.hu/hireink/publicisztika/eleztzsoltar-noi-hangra-emlekezés-szita-istvanne-berczi-margitra-1926-2024>.

tátva hallgattuk. Az élet szinuszgörbéje rajzolódott ki előttünk: vívódások és békére találás, igazság és hűség, Isten-távol és remény, erő és erőtlenség...

Három könyvet hagyott ránk örökül: egy triptichont. Angéla mellett Petróczy Kata és Báthory Erzsébet áll. Sorsközösségükben egymásba karolnak. Margó néni maga volt e három regényhősnő. Rokon lelkekre lelt Katában és Erzsébetben, történetükben saját belső küzdelmeit fedezte föl és írta meg. Egyszer azt mondta: a legfontosabb bennük, hogy őszintén éltek...

Számomra Margó néni mosolya az élet méltóságának erejéről üzent. A segítő hivatás és a művészet ért össze ebben. Megkérdeztem a lányát, Juditot: „Mi édesanyád hagyatéka a számodra?” Két szóban válaszolt: „Könyvek és közösség.”

Az alsó Margóról is szeretnék pár szót szólni. A könyvoldalon általában ez a legszelebb üres felület. Margó néni életének súlya a peremlét fájdalomából fakadt. A félreállítást férjével és gyermekeikkel együtt élték meg. Ám a szegénységgel, kiszolgáltatottsággal már teológusként találkozott: „Karácsonyra nem mentem haza. Ott maradtam a rideg Kővárosban. [...] Miközben vacsoráztam, néztem megbűvölve az Ady-kötetet, az ajándékomat, melyet a kerületi püspök úr karácsonyi segélyéből vettem. Igaz, ő azt írta a szelvény hátára, hogy költsem el kosztra a pénzt, de én a szívem akartam megvigasztalni ezzel a régen vágyott könyvvel. [...] Ez volt az egyetlen karácsony, melyet egyedül töltöttem, s mégis, valamennyi karácsony között a legmeghittebb. Ady azonban mindent kipótolt nekem. Még Jézus Urunk születésének békéjét is tudatomba csempészte... Soraival lázadtam és soraival sírtam: „Követelem a bódító álmot, / Karácsonyt, Krisztus-javat, / Amivel csak hitegettek, / Amit csak hinni szabad, / Csúfság helyett a Magasságot. / Lábainknak eligazítását / Kérem én szerelmesen...” (Angéla zsoldára, 89–90. o.)

Karácsony előtt, december 19-én reggel ment el csöndesen. Judit előző nap meglátogatta a budapesti Modori úti szeretetotthonban. Búcsúzáskor még mondani akart valamit, de már nem lehetett érteni... A titkot magával vitte.

És végül a felső Margó. Az Angéla nevet tudatosan választotta magának, amikor vallomáskönyvében számot vetett életével, hite küzdelmeivel és bizonyosságaival. Az angyal szó görögül angelosz, hímnemű alakjában követet, küldöttet jelent. Ennek női párja az Angéla.

A napokban újraolvastam a könyvét. Pár napig benne voltam a történetében. Egy különös panasz-zsoltár hálaadással összeszótt mondatai. Néhány gondolata most még nagyobb erővel hatott rám, mint tizenöt éve, amikor először olvastam...

Könyve közepe táján erre a néhány mondatra találtam: „Megértettem végre, hogy Isten és a világ között nincs semmi közbevetés, világunk az ő szeretett világa, hiszen Fiát adta érte. [...] a világot nem kell megtagadni, nem kell belőle kifutni, éppen úgy lehet szeretni, mint Isten is szereti, s a legnagyobb öröm számára a világ boldogulása, s hogy a világban minden igaz öröm egy parányi por-szem a végső teljességhez.” (102. o.)

Az utolsó oldalon így búcsúzik olvasójától: „A Népstadionban, a világgyűlés megnyitó istentiszteletén elérzékenyültem... úgy éreztem, az évszázados hit követeként ülök ott... hogy nem hiába harangozott nagyapám évtizedeken át szülővárosom templomában. [...] Csak a kiváltságos órákban suhan át rajtunk az a boldog felismerés, hogy mi is részesei vagyunk a nagy egésznek, s nélkülünk szegegyebb lenne a világ.” (209. o.)

Kedves Margó néni, köszönöm, köszönjük!

Igehirdetés Szita Istvánné Bérczi Margit nyugalmazott lelkész temetésén

Zsolt 88,5.7.11*

■ FABINY TAMÁS

Gyászoló gyülekezet, szeretett testvéreim!

„Künn, az utcán télies reggel fogadott, befagytak a tócsák, dideregtek az emberek, miközben én ki-gombolt kabátban, tétova léptekkel bandukoltam a teológia felé. Érzéseim, gondolataim káoszában a köd valóságos homályba burkolta nemcsak az elém táruló látványt, hanem minden rebbenésnyi zajt, minden szívdobbanást áthatolhatatlan hangszigetelővel zárt el előlem. Ebben a dermedt csendben kiürült a város, színei összefolytak, halotti csenddé változott minden körülöttem. [...] Lenn, a szűk zárdaudvaron egy macska nyávogott panaszosan, s én lenéztem a mélybe, talán nem is a macskát kereste tekintetem, a mélység vonzott, a közelgő drámai események vetítették elő árnyékukat. Hogyan bomlott meg lelki egyensúlyom, alig tudom pontosan rekonstruálni. Állandó készenlétben éltem, úgy védtem Istent, mint egy elszánt hős, s a harc nemhogy erősített volna, egyre gyöngítette hitem. [...] Egyik este, amikor a kijelölt lózung ígét olvastam, szemem előtt hirtelen összefutottak a sorok, mert az ige egy istenkereső zsoltár volt. Végre valakivel azonosulni lehetett! Valakivel, aki az évezredek messzeségében éppen úgy rettegett kételyei között, mint én. »Hasonlóvá lettem a sírbaszállókhoz, olyan vagyok, mint az erejevesztett ember ... mély sírba vetettél ... holtakkal teszel-e csodát?«”

Ezeket a mondatokat Bérczi Margit *Angéla zsoltára* című önéletrajzi ihletésű regényéből olvastam fel. Ezért az igehirdetés alapigéje is ez a zsoltárvers: „Hasonlóvá lettem a sírba szállókhoz, olyan vagyok, mint az erejevesztett ember. [...] Mély sírba vetettél [...] holtakkal teszel-e csodát?”

Mi áll ezek mögött a sorok mögött? A Nógrád megyei Zagyvapálfalváról Sopronba érkező tizen-nyolc-tizenkilenc éves lány írta ezeket, aki hozta magával sorsát és útkeresését. Nem mondanám, hogy nemzedékeken át nyomon követhető élettörténeteket, hiszen könyvét ezzel az erős felütéssel kezdi: „Családom múltját alig ismerem, minthogy a szegénységnek csak jelene van.” Igen, nem vezethető vissza nemzedékekre az ő családtörténetük, mert a szegénységnek csak jelene van. Ezt a szegénységet vitte magával Sopronba. A nógrádi bányatelepről, lényegében barlanglakásokból, a mély-szegénységből, egyfajta proletár öntudattal a szó legjobb értelmében használta ezt önmagára, a varroda, a gőzös szabóműhely világát, a tanoncélet, a napi tizenkét óra munka világát, és vitte magával a gyászt, hiszen édesapját korán elveszítette. Két kapaszkodó, kitörési kísérlet adódott az életében, az egyik az olvasás, a másik az evangélikus egyház. Fontos példákat is látott e kettő összekapcsolásával. Például a misszionárius Kunszt Irén történetét. Meghatározó volt életében még a konfirmáció vagy a személyes példa, ahogy anyai nagyapja harangozott és fűtött a templomban. Mindezzel került tehát Sopronba, a történelmi városba. Két világ küszöbén próbált egyensúlyozni a népi kollégisták és a teológusok között.

„Védtem a keresztény hitet kollégista barátaim között, s támadtam, ha kellett, az uralkodó osztály

* Elhangzott 2025. január 23-án Budapesten, a Deák téri evangélikus templomban.

gazdaságpolitikáját az évfolyamtársaimmal folytatott vitákban. A két világban egyensúlyozva azonban egyre süppedősebb lett a talaj a lábam alatt. [...] Némán ültem barátaim között a szemináriumban, miközben ők lelkesen énekeltek, de ugyanígy képtelen voltam dicséretre nyitni szám a reggeli áhítatokon. Vakká és süketté váltam a két világ eszméi iránt. Hordozgattam ugyan a fehér zászlót egyik világból a másikba, de már sejtettem, hogy nem lehet békét szerezni, elvi és hatalmi harc folyik a két világ között, s ebben a harcban én halálra vagyok ítélve. [...] Ott vesztegeltem a pokolban a két világ küszöbén. Ténferegtem, mint az alvajáró, nem tudtam, hová tartozom, s e nélkül a tudat nélkül hogyan kerülhettem volna ki tévelygéseim útvesztőiből?”

Keserű tapasztalatok érték mind a két oldalon. Egyfelől azt mondták neki, a csuhás mindig csuhás marad, akkor is, ha szocialista elveket vall. Ugyanakkor saját egyháza is nehezen fogadta be, nehezen fogadta el, ha úgy tetszik, éppen a csuhások közössége nézte gyanakodva. Egyházon belül látta a két irányzat szembenállását, a liberálisabb és a pietistább irány egymásnak feszülését, utóbbi képviselésében gyakran megkérdezték tőle: maga hogy áll Jézussal? Nehezen válaszolt erre a kérdésre, mert nem akart túl könnyelműen, túl gyorsan válaszolni, meg akarta harcolni a Jézussal való kapcsolatát, a hitét. Ebben a harcban társai is voltak, teológushallgatók, női hallgatótársai az úgynevezett Madách utcai köztársaságban. És megvolt benne a vágy a kitörésre a szolidaritás jegyében, ezért végiglátogatta a szegénynegyedet, ahol evangelizációra hívogatott, és itt találkozott Ráhellel, ahogy nevezi, a szegény asszonnyal, akin folyamatosan segített.

Ő azt mondta, hogy az egyháza csak a lelkéért aggódott, de nem törődött senki a testi nyomorával, ő azonban Ráhel és a mindenkori Ráhelek testi gyengeségével, esendőségével, nyomorával is törődni akart. „Miközben mesélt nekem – írja –, néha megsimogattam. Ez volt az első lelkipásztori beszélgetésem. Fogalmam sem volt róla, mit kellene tennem, mondanom, ezért hallgattam és simogattam őt.”

Ezek után a soproni évek után, ahogyan a történelmi viharok közepette a teológia felkerült Budapestre, megint megváltozott az élete. Öten laktak egy szobában, félmenzát kapott csak, mert arra tudott csak befizetni. Itt kezdte fogalmazgatni az *Angéla zsoltárát*, amelyet nevezhetünk hitregénynek. A szöveg emlékeztet Szent Ágoston vallomásaira, hiszen irodalmi és teológiai igényességgel próbál megfogalmazni hitbéli vallomásokat, küzdelmeket, életcélokat.

Fő kérdése nem az, hogy mit tett ő, mi történt vele, hanem hogy mit tanít az Úristen nekünk. Igen, nekünk. Ezért a mi kérdésünk sem az, hogy mit tett Bérczi Margit, vagy mi történt vele, hanem a kérdést így kell föltenni: mire tanít minket az Úristen Bérczi Margit életén keresztül? Nos, arra, hogy Isten lehajol a mélyszegénységbe. Ahogy Luther mondja: „Isten szeme a mélybe tekint, a magas, a kevély nem állhat meg előtte.” Mit jelenthet ez a mélység? Talán a gondolati mélységről szólok először. Ahogyan az otthoni olvasások során kereste és megtalálta ezt a mélységet a könyvekben, a bányatelepi könyvtár könyveiben vagy gimnáziumi magántanulóként, ahova szülei tudta nélkül iratkozott be, mert akkora volt benne a tudásvágy. Később immár lelkészként a Deák téri teológiai műhelymunkában Keken Andrással, Hafenschér Károllyal, Kovácsházi Zelmával és Horváth Erzsébettel közösen küzdöttek az ige értelmezéséért, továbbadásáért. Joggal idézhette és idézte is Adyt:

„Az Isten van valamiként:
Minden Gondolatnak alján.
Mindig neki harangozunk
S óh, jaj, én ott ülök a balján.

A mélybe taszítottság volt ez az Istennel való harc, és sokszor az az érzés, hogy mintha az Isten is elhagyná őt, vagy az Istennek a baljára kellene, hogy kerüljön, ezért küzdött Istennel és küzdött Istenért. Az ő kérdése is ez volt: „Hogyan találok kegyelmes Istent?” Nem a bűnnel kezdődtek és végződtek a prédikációi, hanem mindig a kegyelemmel. Számára az Isten-kérdés és a keresztség kérdése volt a központi. Egy helyen azt írja, olyannak tűnik egyházunk dogmatikája, mintha Isten nem is a keresztségen halt volna meg, hanem dogmatikánk megsárgult lapjain. Ő az ember Jézust kereste, az ember Krisztusról tanúskodott. Szuplikációs szolgálatokra nehezen készült, és az egyik legelső ilyen szolgálata szinte reménytelennek, esélytelennek tűnt, mert úgy érezte, hogy nem tud majd a szószéken megállni. Ráadásul Jézus megkísértésének története volt az adott vasárnap textusa, ott voltak előtte a segédeszközök, a kommentárok, és aztán egyszer csak megtalálta az egyik kommentárban kedves professzora mondatát: „A megkísértés a szenvedéstörténet prelúdiuma.” És ez a mondat akkor a szószékre készülő teológushallgatót átlendítette a krízisen. A megkísértés a szenvedéstörténet prelúdiuma. Így volt ez Jézus életében, és így lehet ez a Jézust követő ember életében is. „Akkor – így fogalmazott – omlani kezdett a fal, amelyet önmagam és Isten közé kezdtem építeni, és szárnyaira vett az Isten.” Átélt a keresztséget, átélte a keresztséget az ajándékát a terhekkel együtt is. Vegyétek fel a keresztségeteket, mondja Jézus, s ő tudta, hogy mit jelent kereszthordozó élettel, férjével közösen küzdelmeket vállalni, gyermekeket nevelni, Juditot, Zsuzsit és Istvánt, és mit jelent sokszor ezeket a küzdelmeket Istenre bízva, egyénileg, emberileg talán botladozva, de Isten erejét megtapasztalva megharcolni.

Ez a zsoltár, mondhatjuk így, hogy a Bérczi Margit által választott zsoltár így szól: *„Hasonlóvá lettem a sírba szállókhhoz, olyan vagyok, mint az erejevesztett ember. Mély sírba vetettél. A holtakkal teszel-e csodát?”* Az utolsó beszélgetéseinkkor – a kilencvenötödik születésnapján vagy a kórházban, amikor meglátogathattam – közösen tudtunk imádkozni, Bérczi Margit készült arra, hogy Isten csodáját átélheti. Persze nem tudta, hogy hogyan, hiszen sok mindent küzdelmesen, racionálisan próbált megközelíteni, de ott és akkor, élete alkonyán, hiszem, hogy mégis minden újra egyszerűvé tudott válni számára. Hiszem, hogy most, amikor el kellett indulnia, átélhette azt, hogy Isten a holtakkal is tesz csodát, a feltámadás csodáját. Ezért bízunk őrá, a feltámadott Úrra testvérünket, engedjük el őt az irgalmas Isten szeretetébe, és mi magunk is éljünk a feltámadás és az örök élet reménységében. Ámen.

Bibliavasárnap

► ApCsel 7,22–28

„De nem értették meg”

A vasárnap jellege

A bibliavasárnap az ige ajándékára irányítja figyelmünket. Ünnepe ez annak, hogy Isten szól – szól hozzánk, és szól általunk. A Szentírás nem csupán történeti vagy irodalmi dokumentum, hanem Isten élő és ható szava, amely által Isten ma is munkálkodik. A bibliavasárnap kapcsán (mely eredetileg bármely, nem nagyünnepi vasárnapon megtartható) kialakult az a szokás, hogy október utolsó vasárnapján (a reformáció ünnepét megelőzve) ünnepeljük. Bár a német hagyományban inkább az ökumenikus imahéthez kapcsolódik az ünnep időpontja (január utolsó vasárnapja), angolszász szokáshoz hasonlóan nálunk az októberi időpont rögzült. „Az ünnep nem önmagában egy könyvet, a szent könyvet állítja a gyülekezet elé, hanem Isten kinyilatkoztatásának legfontosabb, legtisztább formáját, amely Krisztusra mutat, Krisztust prédikálja. Isten teremő, megváltó, megszentelő igéjét tartalmazza, és a testté lett Igéről, Jézus Krisztusról szól.” (HAFENSCHER 2010, 397. o.)

Amit a textusról tudni kell

A 2012–2018 között munkálkodó perikópabizottság emelte be ezt az igeszakaszt az igehirdeté-

si textusok közé bibliavasárnapra. Először 2022-ben találkozhattunk vele (JOÓB 2022, 391–393. o.). A kijelölt igeszakasz István diakónus nagytanács előtti védőbeszédének egy szakasza. István védőbeszédében a zsidó nép történetét foglalja össze, különös hangsúlyt fektetve Ábrahám, József, Mózes, Dávid és Salamon alakjára. A textusban Mózes első negyven évéről esik szó, amelyet az egyiptomi udvarban töltött mint az uralkodó lányának nevelt fia. István diakónus hangsúlyozza, hogy Mózes „hatalmas volt beszédében és tetteiben” – ez szembemegy azzal az ószövetségi textussal (2Móz 4,10), ahol Mózes magát „nehéz ajkúnak” tartja. Ugyanakkor párhuzamba állítható a Lukács által rögzített, az emmausi tanítványok beszédében megjelenő Krisztus-képpel: „Az, *ami a názáreti Jézussal esett, aki cselekedetben és szóban hatalmas próféta volt Isten és az egész nép előtt.*” (Lk 24,19) István beszédében tehát Mózeset úgy mutatja be, mint aki Egyiptom minden bölcsességét elsajátította, és ennek révén hatalmas volt szóban és tettben. Ez sokkal inkább a hellenisztikus zsidóság Mózes-képét tükrözi, amelyet többek között Alexandriai Philón írásából (pl. *Mózes élete*) ismerhetünk. Ez az eltérés utalhat arra, hogy István (és a szavait lejegyző Lukács) a zsidó hagyományokból, különösen az alexandriai zsidó filozófia által formált képből merít, ahol Mózes bölcs, filozófus király alakja hangsúlyos.

Az esemény súlypontja, hogy Mózes felismeri népéhez való tartozását, és a szabadító szerepében lép fel – de ez még nem Isten elhívásával történik. Mózes megöl egy egyiptomit, de a népe nem érti meg szándékát, és elutasítja őt. Ez az elutasításmotívum (amely István beszédének egyik fő gondolatmenete) többszörösen visszatér: Izrael népe nem ismeri fel azokat a vezetőket és prófétákat, akiket Isten küld számukra. Mózes személye és története így párhuzamba állítható Jézus Krisztusával, akit szintén elutasítottak.

A szöveg etikai dimenziókat is hordoz: az egyiptomi megölése, az emberi igazságtétel kérdése, valamint a nép belső veszekedése – mind arról beszélnek, hogy a szabadulás nem csupán külső ellenségekkel szemben szükséges, hanem a közösségen és az egyes személyeken belül is. István beszédében ezek az események előképei az újszövetségi valóságnak.

A perikópa megértése

A textus teológiai középpontja Isten szabadító munkája és az arra adott emberi válasz. Isten már azelőtt munkálkodik, mielőtt a nép felismerné a szándékát. Mózes szándéka – bár jogos és igazságérzettől hajtott – nem az Isten akarata szerint való, ezért kudarcot vall. Ez rámutat arra, hogy az emberi cselekvés, még ha jónak is tűnik, nem pótolhatja Isten tervét. Az emberi elhívás és küldetés csak akkor lehet áldott és sikeres, ha Isten vezetését követi.

Istvánt két vádpontban gyanúsítják: egyrészt a templom ellen, másrészt a törvény ellen beszél. Védőbeszédében kitér egyrészt arra, hogy Isten nem helyhez kötött jelen népében, hanem Lelkével akar közöttük lenni – ez válasz a templom elleni vádpontra. Másrészt a törvényről kapcsolatban pontosan arról a különbségről tesz bizonyosságot, melyben az emberi szándék és buzgalom (a törvény megtartására vonatkozóan) szembemegy Isten akaratával, vezetésével. Ennek

egyik markáns példája Mózes szerepe a nép élén (hiába van törvény, mégsem bíznak Isten vezetésében, lázadnak), de a Jézussal szemben tanúsított magatartás is (a vallási vezetők elutasítják az Istentől küldött Emberfiát, a Messiást).

A szöveg teológiai kérdéseket is felvet: az elhívás és az engedelmisség kérdését, valamint az istenkép és a kairosoz problematikáját (például negyven év telik el, miután elmenekül Mózes, amikor Isten megszólítja őt; vagy Krisztus megjelenése az emberiség történetében). Felvetődik az is, hogyan ismeri fel az ember az Istentől jövő megszólítást, vezetést, és mit jelent akkor, amikor egy közösség visszautasítja az isteni küldöttest – ebben is párhuzamot vonhatunk Krisztus és Mózes sorsa között.

Igehirdetési vázlat

Isten igéje mindig is szólt – a Biblia mint az isteni megszólítás története

István beszédének íve az egész Ószövetségen áthalad. Ebben megláthatjuk, hogy Isten mindig megszólított kiválasztott embereket, hogy rajtuk keresztül is átadja üzenetét, rajtuk keresztül is megszólaljon az isteni teremtető szó. Az egész Szentírást tekinthetjük az isteni megszólítás történetének is. Ahogyan István végigveszi beszédében az Ószövetség főbb alakjait, főbb történeteit, mintegy ezzel igazolja ennek a megszólításnak a jelenvalóságát. Az Írás Ábrahámától Józsefen keresztül Mózes történetéig beszél az Igaz eljöveteleiről, melyet Isten megígér, de ugyanúgy megjelenik a beszédben Isten Igéjének (Krisztusának) elutasítása is az ember részéről. Ez az elutasításmotívum István beszédének egyik meghatározó mondanivalója. A templommal kapcsolatban pedig Dávid és Salamon király templomépítő szerepében bemutatja, hogy Isten soha nem emberkéz alkotta épületben akart jelen lenni, hanem népében, vezetve azt. Ezt a vezetést nem ismerik fel a nép vallási vezetői Jézusban.

Mózes története egy kulcsmozzanat: Isten már Egyiptomban is munkálta a szabadulást. A Bibliavasárnapon ráeszmélünk: a Szentírás nem pusztán történetgyűjtemény, hanem Isten ígéjének jelenlétvé. Isten ma is szól: nem múlt el, csak talán nem figyelünk eléggé rá.

Az ember sokszor elutasítja Isten szavát: mert nem a saját elképzeléseink szerint történik

Mózes tette nem talál megértésre: a nép nem látja benne a szabadítót. „Ki tett téged előjáróvá és bíróról közöttünk?” A gyanakvás, a bizalmatlanság reflexből jön – az érkezőt inkább látják egyiptominak, mint közülük valónak. A hitelesség kérdése is felvetődik, ahogyan az elhívás (külső és belső elhívás) motívuma is megjelenik. Mózes először önjelöltként lép a nép elé, míg az elhívás után Isten küldötteként áll a nép és a fáraó elé. Az érdekes, hogy mindkét esetben (először igazságérzetére alapozva, másodsor Isten követésében) népének elutasításával találkozik. Újra és újra végigszövi az Ószövetség történetfonalát ez az elutasítás. Jézussal is ez történik: nem az a Messiás érkezik, akire vártak. Ezért találkozik Jézus az elutasítással, ami végül a kereszti kísér. István a feltámadt Krisztust hirdelve beszél arról, hogy most sem fogadják el őt. Ma is elutasítjuk az ige intését, ha kényelmetlen, vagy ha nem illeszkedik elvárásainkhoz.

Az ige szolgálatra formál: de nem a mi időnk szerint, hanem Isten terve szerint

Mózes negyvenévesen még nincs készen, hanem csak úton van. Isten ígéje arra tanít, hogy Isten ideje, kairoza nem azonos a miénkkel. Az, hogy a lelkiismeretünkben vagy az ő törvényeiben megismerhető igazság indít bennünket harcra kiállásra, képviselőre, még nem jelenti azt, hogy Isten küldetésében járunk. Ez akkor válik igazzá és hitelessé, ha maga Isten cselekszik általunk. Fontos kérdés nemcsak az, hogy Isten szól, hanem az is,

hogy mi mikor válunk készségesre a hallásra és a cselekvésre. A szabad akarat révén Isten szavának elutasítása bennünk is jelen lehet. A Szentírás olvasása és a benne megszólaló ige nyomán nem egyszerűen tudást kapunk, hanem formálódunk – és így válunk Isten munkatársaivá.

Bibliavasárnap kérdése: felismerjük-e Isten szavát – és készek vagyunk-e engedelmeskedni?

István diakónus védőbeszédében az Írásokat, benne az ősatyák, próféták és királyok történetét használja fel, hogy benne megszólaljon Isten élő és ható ígéje. A Biblia szavain keresztül Isten ma is szól: de a kérdés, hogy nyitva van-e a szívünk. Olykor a legegyszerűbb embereken, helyzeteken keresztül szólít meg Isten – készek vagyunk-e meghallani? István életét adta az ige tanúságáért. Mi mit teszünk az ige fényében? Feladatunk nem csupán az olvasás, hanem az engedelmeskedés – megcselekedni Isten teremtő, megszabadító, életet újjáformáló ígétét. Ehhez Isten Szentlelkére van szükségünk.

További javaslatok az istentisztelethez

Lekciók

Ám 8,11–12 (fakultatív), Jn 20,30–31 (kötelező).

Énekek

EÉ 286; 289

Imádság

Urunk, Istenünk! Küldd el Lelkedet, hogy ne csak olvassuk, ne csak hallgassuk szavadat, hanem bennünk teremtő, életet formáló szóvá válhasson Krisztus jelenlétében, a Szentlélek munkája nyomán. Köszönjük neked a Szentírást, mely eszköz arra, hogy megszólíts bennünket. Köszönjük jelenlétedet és szeretetedet, hogy formálsz bennünket. Ámen.

Illusztrációk

Weöres Sándor: *Vonj sugaradba*

Vonj sugaradba Istenem!
mint madár a fészkére, szállnék hozzád,
de látod, a rét örömei közt
elpattant a szárnyam csontja.
Végy kosaradba Istenem!
mint hal a horogra, sietnék hozzád,
de látod, a gyűrűző mélynek
rám-tekeredett ezernyi hínárja.
Lelkemet mért áztatod
maró-lúgban évek óta,
ha sose végzel a mosással?
Kondérodban a tüzes lé
minek fortyog körülöttem,
ha sohase puhulok meg?
Mit akarsz szőni belőlem,
ha mindig szétmállok, mint a szecska;
Gonoszaid megtérnek, de hozzám
sose jön el a te országod.
Szívemet kétféle húzás tépi,
egyre lyukasabb, egyre zavartabb –
ládd-e, sokszor már azt se tudom,

melyik a te horgod zsinégje
s melyik a mélység inda-köteléke.
Vonj hevesebben! ön-erőmből
nem jutok én soha hozzád.

Weöres Sándor: *Rongyszőnyeg* (13)

Én is világot hódítani jöttem
s magamat meg nem hódíthatom.
Csak ostromolhatom nehéz kövekkel
vagy ámíthatom és becsaphatom.
Valaha én is úr akartam lenni
ó bár jó szolgálhatnék!
De jaj, szolgál csak egy van: az Isten
s uraktól nyüzsgő a végtelenség.

Felhasznált irodalom

HAFENSCHER Károly 2010. *Liturgika. A keresztyén istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben.* Luther Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke, Budapest.

JOÓB Máté 2022. Szentháromság ünnepe után 20. (biblia-)vasárnap. *Lelkipásztor*, 97. évf. 10 sz. 391–393. o.

■ ARADI ANDRÁS

Reformáció ünnepe

► Zsolt 46,2–12

Életmentő és életújító Menedék

Az ünnep jellege

Október végéhez közeledve figyelmünk rendszerint a múltra irányul. Egyre gyakrabban gondolunk előrement szeretteinkre, a velük átélt élményeinkre. Megvesszük a mécseseket, koszorúkat, és talán néhány igeverset, imádságot is kiválasztunk, amelyeket elmondhatunk majd a temető csendjében. A reformáció ünnepi istentisztelet karakterében is

megjelenik az emlékezés. Felidézzük Luther Márton alakját, felelevenítjük azokat a történelmi előzményeket, amelyeknek köszönhetően 1517. október 31-én döntő lépésre szánta el magát a reformátor. Az oltárterítő piros színe szintén a múlt felé irányítja a gondolatainkat: azokra az apostolokra és vértanúkra emlékeztet, akiknek hitük miatt meg kellett tapasztalniuk az üldöztetést, a halált. A lekióként elhangzó boldogmondások (Mt 5,1–12) már a je-

lenbe kalauzolnak: a hívó ember alakja bontakozik ki előttünk, aki a sok-sok nehézség és nélkülözés közepette is boldog, áldott életet élhet a Szentlélek munkájának köszönhetően. Az elmaradhatatlan lutheri himnusz, az „Erős vár a mi Istenünk” (EÉ 254) idén is arra emlékeztet, hogy a napjainkban is aktív ősellenség ellen folytatott küzdelemben „[e]rőnk magában mit sem ér, / Mi csakhamar el-esnénk”. A hit múltbeli alakjaival az köt össze minket, hogy mi is számíthatunk mennyei erősítésre. Értünk is küzd „...a hős vezér, / Kit Isten rendelt mellénk”, ő a mi diadalmunk.

Amit a textusról tudni kell

A 46. zsoltár a Zsoltárok könyve második könyvének (Zsolt 42–72) része, ezen belül is Kórah fiainak gyűjteményébe (Zsolt 42–49) tartozik. Kik voltak ők? 1Krn 9,19 a jeruzsálemi templom kapuőrei között említi őket, 2Krn 20,19-ben pedig a zenei szolgálatot teljesítők között szerepelnek. Utóbbi fejezetből kiderül, hogy Kórah fiai személyesen is megtapasztalhatták Isten gondviselő szeretetét a nyomorúságban. Jósáfát király arra készült, hogy megütközzön a többszörös túl-erőben lévő móábi, ammóni és meúni sereggel. A tömeg láttán megijedt, és az Úrhoz fordult segítségért. Imádságában alázattal bevallotta, mennyire tehetetlennek érzi magát: „...nem tudjuk, hogy mit tegyünk. Csak rád tekintünk!” A zsoltárosok is ott álltak a tömegben ezekben a kritikus pillanatokban. Szembesültek azzal, hogy egyedül akkor lehet esélyük a túlélésre, ha Isten harcba száll értük. A király imádsága hamarosan meghallgatásra talált: az Úr lelke kiáradt egy lévitára a tömegben, aki igazi örömhírt hirdetett a nép körében: Isten győzelemre fogja vezetni őket anélkül, hogy meg kellene ütközniük az ellenséggel. Jósáfáttal együtt „Júda meg Jeruzsálem lakói mind leborultak az Úr színe előtt, és imádták az Urat. A keháti és a kórahi léviták pedig fölálltak, és egyre hangosabban dicsérték az Urat, Izrael Is-

tenét.” (2Krn 20,18–19) Miért tudtak örvendezni a nyomorúságban? Azért, mert hittek abban, hogy Isten nem hagyja őket magukra. Hű marad ígéretéhez, és megmenti őket.

A 46. zsoltárban szintén találkozhatunk a túl-erőben lévő ellenséggel. Míg a 2–4. versben a természeti jelenségek (földrengés, árvíz) fenyegetik az ember életét, a 7. versben a háborgó, háborúzó népek keltenek félelmet a szívében. A veszélyforrásokhoz instabil, labilis állapotot tükröző igék kapcsolódnak: „megindul”, „leomlik”, „háborog”, „tajtékzik”, „tombol”, „megrendül”, „meginog”. Ezzel ellentétben az Istenhez kapcsolódó kifejezések az ő stabilitását, megingathatatlanságát mutatják: ő „biztos segítség” (2. vers), a „mi várunk” (8. és 12. vers). A 46. zsoltár keletkezéséhez szorosan köthető történelmi esemény is megerősíti Istennek ezt a karakterét: Szanhérib megtámadta Jeruzsálemet, ám nem sikerült bevennie, hiszen Isten népe védelmére kelt.

A zsoltár a következő szerkezeti egységekre osztható:

2–4. vers: Isten mint menedék és erősség

Józs 20 felsorolja a menedékvárosokat, ahová azok a gyilkosok menekülhettek, akik véletlenül okozták a másik ember halálát. Miután beszámoltak tettükről a város véneinek, azok befogadták őket az ítélethozatalig vagy a hivatalban lévő főpap haláláig. Az elkövető számára életmentő jelentőségű volt ez a gesztus, hiszen nem kellett tartania attól, hogy a sértett hozzátartozói bosszút állnak rajta. A מְנוּדָּה (menedék, oltalom, búvóhely) a Zsoltárok könyvében több helyen is olvasható (Zsolt 14,6; 46,2; 61,4; 62,7–8; 71,7; 73,28; 91,2; 91,9; 94,22; 142,5). A menedék alatt nem egy fizikailag lokalizálható, védelmet biztosító helyet értenek, hanem magára Istenre utalnak, akihez bármilyen helyzetben segítségért lehet fordulni.

5–7. vers: A szent város mint menedék

A menedékjog történetéből kiderül, hogy a szakrális helyek kezdettől fogva oltalmat nyújtottak

a rászorulóknak. Miután a kereszténység államvallás lett, a megszentelt helyek (templom, kápolna, kolostor, temető) menedékjoggal bíró „övezetté” váltak. Az ide menekülőket nem lehetett kényszerintézkedésekkel elvinni. Nem Jeruzsálem falai, nem is a templom nyújt biztonságot az embernek, hanem a benne lakó Isten. Az ő jelenlétéről árulkodik az 5. versben szereplő folyó is, amely az élet, az áldás és a békesség forrásaként azonosítható. A bibliai metanarratíva elején és végén is találkozhatunk hasonló képpel: 1Móz 2,10; Jel 22,1.

8–10. vers: Isten szuverén hatalma a népek felett

Míg a korábbi versekben Isten *Elóhim* (אֱלֹהִים) néven jelent meg, ebben a szakaszban *Seregek Uraként* (יְהוָה צְבָאוֹת) szerepel. A kontextusból egyértelmű, hogy a zsoltáros Isten katonai erejét, hadi sikereit akarja hangsúlyozni: ő az, aki megszünteti a háborúkat, megsemmisíti a fegyvereket (íjak, lándzsák, harci kocsik). Nem tárgyal az ellenséggel, nem diplomáciai úton hozza el a békét, hanem megmutatja erejét, és tevőlegesen vet véget a fegyveres konfliktusoknak.

11. vers: Parancs az elcsendesedésre

Isten megismerésének feltétele a belső csend. Ebben a nyugalmi állapotban a bűnös ember szembeülhet azzal, hogy a saját erejéből képtelen felülkerekedni a nyomorúságos élethelyzeteken. Amennyiben elengedi a harcot, és alázattal, hittel rábízza magát az Úrra, megtapasztalhatja szabadditását. Az efölött érzett öröm igazi közösségi élmény lehet: a föld népeivel együtt magasztalhatja Istene nevét.

A perikópa megértése

Jézus a következőket mondja főpapi imádságában: „*Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól.*” (Jn 17,15) Ezek szerint a hitre tért ember sem kaphat

mentességet az élet nehézségei (betegség, anyagi gondok, kapcsolati problémák) alól, de számíthat az Úr védelmére. Jób könyvében Isten szintén nem enged korlátlan hatalmat a gonosznak Jób felett: „*Mindenét a kezedbe adom, csak rá magára nem vethetsz kezet.*” (Jób 1,12) Ezekben az élethelyzetekben nem tudjuk megspórolni a következő kérdéseket: Hiszek Isten gondviselésében? Olyan ő számomra, mint egy erős vár, amely védelmet és biztonságot nyújt a kiszámíthatatlan élethelyzetekben is?

Igehirdetési vázlat

Menedék a kórházban

Egy hatéves kislány szív műtűtre várakozott a kórházban. Az operáció előtti napon találkozott az orvosával. Ezt mondta neki: „Doktor bácsi! Kérlek szépen, nézd meg, mikor kinyitod a szívem, hogy ott van-e benne az Úr Jézus!” Az orvos megdöbbenve, csendben hagyta el a kórtermet. Miután a műtét sikeresen lezajlott, újra ellátogatott az orvos a kórterembe. Megkérdezte a kislánytól, hogy érzi magát, mire ő így válaszolt: „Köszönöm szépen, jól! Doktor bácsi, sikerült belenézned a szívembe?” Az orvos elcsukló hangon válaszolt: „Igen, sikerült.” A kislány izgatottan folytatta: „Láttad az Úr Jézust?” Az orvos meglepetten felelt: „Láttam! Ott volt. Tudod, mit mondj el nekem? Hogy került oda?” A kislány ráhelyezte apró kezét a fejére, majd vidáman ezt felelte: „Hát a füleimen keresztül!” A kislány ezek szerint már hallotta Jézus szavát, és a szívébe fogadta. Olyan szoros kapcsolatot ápolt Megváltójával, hogy a kórházi körülmények, sőt még a fájdalom sem akadályozta meg abban, hogy őt keresse. Tudta, hogy számíthat Jézusra, aki „*mindig biztos segítség a nyomorúságban.*”

Menedék a viharban és a várban

Luther Márton élete szintén bővelkedett a nehéz, félelmet keltő helyzetekben. Idén van az ötszáz-

huszadik évfordulója annak, hogy a Stotternheim közelében lecsapó viharban fogadalmat tett: szerzetesként folytatja az életét, ha Isten megmenti a haláltól. Félelmetes lehetett szembesülnie azzal, hogy nincs hova menekülnie a természet tomboló elemei elől. Egyedül Isten kegyelmére számíthatott. Ő pedig meghallgatta az imáját: megkímélte az életét, és átsegítette a kritikus pillanatokon. Évekkel később az emberektől is sokat szenvedett a kipróbált hitű reformátor: megtapasztalta, milyen ereje van a gyűlöletnek, amelyet az evangélium igazsága és a jogos kritika szított fel. A birodalmi átoknak köszönhetően bárki büntetés nélkül rátámadhatott volna, vagy akár meg is ölhette volna. Isten ebből a szorult helyzetből is megmentette. Wartburg várába vezette, ahol Luther fizikai értelemben is megtapasztalhatta a vastag falak nyújtotta menedéket. Kórah fiaihoz hasonlóan ő is a zene nyelven keresztül vallotta meg, kicsoda számára az Úr: oltalom és erősség, aki mindig vele van, így nincs oka félni az ősellenséggel vívott ádáz küzdelemben. Az „Erős vár a mi Istenünk” kezdetű ének a ma emberének is erőt ad a küzdelmekben, egyéni és közösségi szinten egyaránt.

Menedék a keresztnél

Izrael népe egy isteni hatalommal felruházott, harcra Messiásra várt, aki felszabadítja őket az elnyomó római uralom alól. Úgy tűnt, hogy Jézus beteljesítheti ezt a vágyat, és elhozhatja számukra a biztonságot, a békét. Ő azonban ahelyett, hogy fegyverbe szólította volna a népet, bűnösök kezére adta magát, és hagyta, hogy keresztre szegezzék. A tanítványok fájdalommal vették tudomásul, hogy nem láthatják Jézust, amint „...*bámulatos dolgokat művel a földön.*” (Zsolt 46,9) Jézus halála után a négy fal között találtak menedékre, amely azonban nem nyújtott számukra enyhülést: állandó félelemben éltek, nyugtalanok voltak a kiszámíthatatlan jövő miatt. Amikor azonban találkoztak a feltámadott Jézussal, elcsendesedtek

bennük a viharok. Többé nem féltek, mert tudták, hogy Jézus menedéket fog nyújtani nekik a nehéz időkben is. Vajon mi kihez menekülünk a természeti katasztrófáktól és háborúktól gyötört világban? Hol keressük a stabilitást az életünkben? A keresztnél érdemes kezdenünk, ahol értünk szenvedett. Átélt a testi-lelki nyomorúságot, sőt a halált is megízlelte üdvösségünk érdekében. Nincs olyan helyzet, amelyben ne tudna menedéket nyújtani számunkra! Védelmére, segítségére minden körülmények között számíthatunk. Ő a mi erős várunk, amelyen többé nincs hatalma az ősellenségnek.

Illusztrációk

DALSZÖVEG

Jézus a mi oltalmunk (részlet)

Jézus a mi oltalmunk, erősségünk,
Ha ránk szakad minden baj, mégse félünk.
Ő a mi páncélunk, erős pajzsunk,
Ha ránk tör az ellenség, benne bízunk.
Ez a föld széthullik, minden hegy elomlik,
De egy Kőszikla örökké áll.
Tajtékszik a tenger, gyilkol a sok fegyver,
Nékünk mégsem árt a halál.

Révész Dániel: *Rendíthetetlen* (részlet)

Kihez futnék, ha bajban vagyok?
Kiben bíznék, ha gyenge vagyok?
Lelked súgja: Te vagy Oltalom!
Így volt, így van, így lesz, én jól tudom!
Kőszikla az élő Isten!
Kőszikla senki más nincsen!
Ha sötét idők várnak engem
Ha sötét erők jönnek szembe,
Benned van minden remény és erő!
Jönnek-mennek idők, te maradsz Megmentő!

GONDOLATOK

„Bízz bennem a zűrés nap során is! Belső nyugalmadat – jelenlétemben gyökerező békességedet – nem kell, hogy megrendítse az, ami körülötted zajlik. Bár ebben a világban élsz, legbenső lényed az örökkévalóságban gyökerezik. Amikor kezdesz feszültté válni, szakítsd ki magad környezeted zavaró dolgai közül. Ahelyett, hogy kis világod rendjét és irányítását próbálnád kétségbeesetten fenntartani, engedd el magad, és emlékezz rá, hogy a körülmények nincsenek hatással az én békességemre! Keresd arcomat, és megosztom veled gondolataimat, megnyitva szemedet arra, hogy az én nézőpontomból lásd a dolgokat. Ne nyugtalankodjon a szíved, és ne féljen! A békeség, amit én adok, elegendő számodra.”

Sarah Young (1946–2023) amerikai keresztény író: *Jézus hív – Jézus szólít*

Felhasznált irodalom

- KARASSZON Dezső 1998. A Zsoltárok könyvének magyarázata. In: *Jubileumi kommentár*. Kálvin Kiadó, Budapest.
- SMEND, Rudolf 2003. *Keresztyén prédikációk az Ószövetségről*. Ford. Szabó Csaba. Kálvin Kiadó, Budapest.
- YOUNG, Sarah 2013. *Jézus hív – Jézus szólít*. Ford. Gécsi Károly – Kriszt Éva. Immanuel Alapítvány, Debrecen.

Internetes források

- <https://biblehub.com/interlinear/>.
- <https://www.workingpreacher.org/commentaries/revised-common-lectionary/reformation-day/commentary-on-psalm-46-15>.
- <https://enduringword.com/bible-commentary/psalm-46/>.
- https://www.blueletterbible.org/Comm/mhc/Psa/Psa_046.cfm.

■ KOCH SZILVIA

Szentháromság ünnepe után 20. vasárnap

► Ef 5,15–21

A megkülönböztetés művészete

A vasárnap jellege

Ebben az esztendőben a Szentháromság ünnepe utáni 20. vasárnap az egyházi év utolsó három „neves” vasárnapját megelőző vasárnap. A végidőkre fordulunk rá az egyházi év végéhez közeledve, így ezzel a „szemüveggel” érdemes olvasni a szakaszt. A *Liturgikus könyv* szerint a vasárnap témája: „Járjunk elhívásunkhoz méltóan – megszentelt életben!” Ez a téma nagyon szoros összefüggésben van a textus tartalmával.

A vasárnap jellegével kapcsolatban javasolom még elolvasásra DETRE János előkészítőjének vonatkozó részét (2015, 389. o.)

Amit a textusról tudni kell

A textust alapvetően két részre tagolhatjuk. Az első rész a 15–17. vers, a második a 18–21. vers.

15–17. vers: A textus első három verse ellentétpárokat hoz elénk. Rögtön a 15. versben igen éles elválasztást tesz az apostol: „*Jól vigyázzatok tehát, hogyan éltek* [περιπατέω]; *ne esztelenül* [ἄσοφος], *hanem bölcsen* [σοφός]”. Az első ellentétpár a textusban az „esztelen” és a „bölcs”, amelyeket a görögben csupán egy fosztóképző (α-) különböztet meg.¹ Nyelvi szempontokat fi-

¹ A fosztóképzőnek igen fontos szerepe van a szakaszban. Lásd még a 17. és a 18. verset.

gyelemben véve elsősorban nem valamiféle „jó” vagy „rossz” áll egymással szemben, hanem a van/nincs tengelyen mozgunk.

Az „éljete” („jártok” – περιπατέω) kifejezés nem hagy kétséget afelől, hogy a szakasz követés-központú. Maga a szó átvitt értelemben ’életet’ (is) jelent, de ’járás’, ’közlekedés’, ’haladás’ jelentéssármával. Tehát nem csupán és nem elsősorban filozófiai vagy (a későbbi versekből következtetve) erkölcsi kategóriákat találunk, hanem a Krisztus-követés attitűdjé, vagy ha úgy tetszik, „alapbeállítás” rajzolódik fel.

A 16. vers ellentétpárja „alkalmas idő” (καιρός) és a gonosz „napok” (ήμεραι). Tehát az alkalmas idővel szemben nem a „folyó idő” (χρόνος) áll – ti. a καιρός mindig a χρόνος-on belül valósul meg –, hanem a ήμεραι, ami jelenthet ’napokat’, de ’periódust’ és ’időszakot’ is (THIELMAN 2010, 357. o.). Pál nem a jó időmenedzsmentre hívja fel a figyelmünket, hanem arra, hogy a lehető legeredményesebben tudjunk „járni” a Krisztus útján, akár rossz körülmények között is. Erre utal a ’kijátszani’ (ἐξαγοράζω) kifejezés is.

A 17. vers ellentétpárja pedig a meggondolatlan (ἄφρων – ’nem gondolkodó’) és a ’megértés’ (συνίημι).

18–20. vers: A 18. vers kulcsfogalma a ’pusztulás’ (ἀσωτία), amely önmagában is nagyon súlyos kifejezés. De még élesebb a jelentése, ha tudatosítjuk, hogy fosztóképzővel a σῶζω (’megváltani’, ’megszabadulni’) kifejezésből képezzük. Egyes biblíamagyarázók szerint a „részegség” mint etikai kategória pontosan azért kerül elő ebben a versben, hogy szembeállítsa az igaz istentiszteletet (a megváltás ünneplését) az akkoriban népszerű dionüszoszi jellegű hedonisztikus kultuszokkal (THIELMAN 2010, 355., 357. o.).

A 19. versben a zenei fogalmak (zsoltárok – ψαλμοὶς; himnuszok – ὕμνοις; lelki énekek – ᾠδαὶς πνευματικαῖς) önmagukon messze túlmutatva, az Istennel való kapcsolattartás eszközeiként szerepelnek. Erre utal az „énekeljete” és dallamokat készíteset a szívetekben az Úrnak”

(ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ) sor, amely a „szívre” teszi a hangsúlyt, a személyiség belsejének alapvető attitűdjére utalva.

A 20. vers legfontosabb fogalma a ’hálát adni’ (εὐχαριστέω), amely kifejezés mentén – legalábbis hatástörténeti szempontból – az úrvacsorára is asszociálhatunk.

A 21. versben említésre méltó az ’engedelmeskedjete’ (ὑποτασσόμενοι) kifejezés, amely az alárendelés szava.

A perikópa megértése

Az Efezusi azok közé a levelek közé tartozik, amelyek nem csupán egy konkrét gyülekezetnek szólnak, hanem nagy valószínűség szerint egyfajta „körlevelek” voltak. Erre utal a levél végi igen rövid üdvözlési rész (BALLA 2005, 187. o.). A levél üzenete eredeti kontextusában is túlmutat a lokalitáson, univerzális jellegű. Luther szerint „azt tanítja, hogyan gyakoroljuk magunkat a hitben, s hogy erről jó cselekedetekkel tegyünk bizonyosságot” (LUTHER 2010, 143. o.).

A használt kifejezésekből, illetve az Ef 5,1–2 versek feliratként való értelmezéséből fakad, hogy a fejezet az Isten Krisztus általi követésének fejezete, így ennek mentén kell, hogy értelmezzük a mai szakaszt is. Tulajdonképpen a Krisztus-himnusz (Fil 2,5–11) „krisztológiájának etikai megfogalmazása” (GABNAI 1999, 392. o.) rajzolódik ki előttünk. Ennek a kulcsa pedig a megkülönböztetés. Mi a krisztusi út és mi nem az? A krisztusi út a bölcsesség és megértés, öröm és hálaadás és végül a keresztyén testvérnek való alárendelés útja (GORE–GOUDE–GUILLAUME 1929, 548. o.).

Mini exkurzus: a 21. vers

A Bibliában található (fejezeteken belüli) szövegrészek címei (csakúgy, mint a fejezet- és versbe-

osztások) nem képezik a Biblia részét. A beosztás legtöbbször segít bennünket, de akár egy olyan értelmezési keretet is ad(hat), amely jobb esetben csak elbizonytalanítja, rosszabb esetben eltéríti az adott szöveg értelmezési keretét.

Ebben az összefüggésben a 21. vers helyzete igen kérdéses. Vannak exegéták, akik – textu-sunkhoz hasonlóan – a 15–21. versben látják az értelmezési egységet, mások – így a RÚF fordítói és az evangélikus esztetési liturgia is (!) – a 21. verset az utána jövő, házastársakról szóló szakasz bevezetéseként értelmezik.² Nem gondolom, hogy feltétlenül le kell(ene) tenni a garast egyik vagy másik értelmezési variáns mellett, de az igehirdetésre készülve mindenképpen tudatosítani kell: a helyzet nem egyértelmű. A magam részéről egyfajta hídversként kezelem a 21. verset, amely összekapcsolja a gyülekezetben, testvéri közösségben való lét működését a családban és a házasságban való kapcsolódás kölcsönösségével és mellérendeltségével.

Igehirdetési vázlat

Az alábbi vázlat inkább témaköröket jelöl, semmint egy konkrét igehirdetés vázlatát, bár akként is használható.

A megkülönböztetés

A keresztény élet egyik legfontosabb és egyben legnehezebb „applikációja” a megkülönböztetés. Mi a krisztusi és mi nem az? Pál a Szentlélek ajándékai között tartja számon (1Kor 12,10), és János apostol is erre biztat (1Jn 4,1). A megkülönböztetésnek két dimenziója érhető tetten. Van egy emberi dimenziója, amelyre a textus is felhívja a figyelmet. A bölcsesség és a gondolkodás nem megspórolható a keresztény életben (sem). Milyen bátorító az, hogy van megértés,

lehet gondolkodni és valamire jutni a hívő életben, teológiában! Azonban a másik dimenzió – az ajándék jelleg – alázatra kell, hogy indítson bennünket. Nem láthatunk, tudhatunk mindent, és csak a folyamatos istenkapcsolat adhat reményt és keretet.

A követés körülményei nem kedveznek, de ebben nincsen semmi újdonság

Minden nemzedék a saját korát tartja a legnehezebbnek, és minden keresztény nemzedék a közelgő apokalipszis jeleit vélte és véli felfedezni. Ez a tény sem nem bagatellizálja a nehézségeket, sem nem relativizálja azokat, hanem inkább időtlenné teszi Pál üzenetét: az idők gonoszak, a mi felelősségünk pedig az, hogy az Isten adta lehetőségekből kihozzuk a legtöbbet. A „szolga nem nagyobb az uránál” (Jn 13,16), és ahogyan Jézus is mélységeket járt be, mi is ezt tesszük.

A hálaadás

A keresztény élet hálaadó élet is. Úgy is mondhatnám, hogy a hálaadás a keresztény élet üzemanyaga. A krisztusi út eukharisztikus út. Igaz ez szentségi, de a mindennapok imahálaadása értelmében is. Tudatosan és tervezetten kell, hogy keresztény életünk részét képezze a hálaadás, akár egy „hálanapló” vezetésével. Hiszen elengedhetetlen az Isten ajándékainak tudatosítása, amely folyamatosan élővé teszi gondolatainkban, szívünkben az Isten bennünk és általunk végzett munkáját.

A megerősödés, az Istenhez való közösségi kapcsolódás

Ahhoz, hogy a követésben járni tudjunk, folyamatos Istenhez kapcsolódásra van szükség. Minden eszközt meg kell ragadnunk ahhoz, hogy minél mélyebben és bensőségebben kapcsolódjunk az Úrhoz.

Ennek eszköze kell, hogy legyen (sok minden más mellett) az istentisztelet is. A lelkészek és szolgálattevők felelőssége, hogy az istentisztelet emberi szempontból (felkészültség, méltóság,

² Az előkészítőben használt kommentárok és exegézisek sem egységesek ebben a kérdésben.

bensőségesség, érthetőség, befogadhatóság stb.) jól előkészített legyen, s az alkalmon történtek – a Lélek ajándékaként – „szíven” tudják szólítani a résztvevőket. A gyülekezet felelőssége pedig a részvétel és a szolgálatba való bekapcsolódás.

Szabad alárendelődésben

A keresztény testvérhez való kapcsolódás a közösségben nem egy etikai kódex megtartása, hanem belülről jövő készítés, amely szabadon követi a Megváltót azzal az „indulatával” (vö. Fil 2,5) együtt, amellyel eljött közénk. Krisztus a mennyből érkezve, szabadon alávetette magát nekünk. Ezt az egymás felé tanúsított attitűdöt várja el tőlünk is. Úgy is mondhatjuk, hogy ez az „alárendelő hatalmú” krisztusi attitűd (BOYD 2022, 43. o.). Eme attitűd Krisztusban való bizalma és egymás közti kölcsönössége biztosítja azt, hogy nem hierarchia, feudálisztika sorrendiség, hanem igazi testvéri közösség legyen közöttünk.

További javaslatok az istentisztelethez

A bibliaolvasó *Útmutató*ban is feltüntetett énekeskönyvi énekek mellett javaslom a *Zarándokének* 149., 102., 112. számú énekeit.

A *Liturgikus könyv* erre a vasárnapra kiírt általános könyörgő imádsága kiemelten jól reflektál a vasárnap és az ige témájára.

Svéd imádság alapján

Ó, Uram, jöjj hamar, és világosítsd meg éjszakámat! Bátorítsd lelkemet azzal, hogy semmi sem történik anélkül, hogy te meg ne engednéd, és hogy semmi, amit megengedsz, nem reménytelen.

Ó, Jézus, Isten Fia, aki csendben álltál azok előtt, akik ítéleztek feletted, tartsd vissza a nyelvet, amíg meg nem gondolom, hogy mit hogyan kell mondanom. Adj nekem ösvényt, és tégy hajlandóvá arra, hogy végigjárjam. Kockázatos habozni és kockázatos továbbmenni. Kérlek, tel-

jesítsd kérésemet, mutasd az utat. Hozzád, a sebzett Orvoshoz jövök. Ámen.

Illusztráció

GONDOLATOK

„Megismertem hívő szeretetközösségek jó rendjét, és örvendezve elhatároztam, hogy Jézus Krisztus hitében szólok hozzátok. [...] Legfőképpen legyünk egyek Jézussal és az Atyával, akiben e világ fejedelmének minden támadását elviseljük és kivédjük [...]. A minket szerető Isten dicsőségére kell tehát színlelés nélkül engedelmeskednetek. A színlelő nem a látható püspököt téveszti meg, hanem a Láthatatlant akarja megtéveszteni. Nem a test szerint való embernek szól a tisztelet, hanem Istennek, aki a rejtett dolgokat is látja.

Ne csak a nevetek legyen keresztény, hanem az életetek is. [...] Mivel minden véget ér, és két dolog: az élet és halál előttünk áll, mindenki a maga helyére (ApCsel 1,25) jut, mint ahogyan kétféle érem van: az egyik Istené, a másik a világé, s mindkettőnek megvan a maga vésete.”

Antiókhiai Szent Ignác (50 k. – 110–115 között) püspök, ókeresztény író, apostoli atya (2011, 367–368. o.)

Felhasznált és ajánlott irodalom

Antiochiai Szent Ignác püspök és vértanúnak a magánésziaiakhöz írt leveléből. In: PERENDY László 2011. *Patres. Olvasmányok az I. évezred keresztény irodalmából*. Szent István Társulat, Budapest.

BOYD, Gregory A. 2022. *A keresztény nemzet mítosza. Hogyan pusztítja el az egyházat a politikai hatalomvágy?* Luther Kiadó, Budapest.

Den Svenska Psalmboken. Bokförlaget Libris, Örebro, 1997, 1155. o.

DETRE János 2015. Szentháromság ünnepe után 20. vasárnap. *Lelkipásztor*, 90. évf. 10. sz. 389–391. o.

BALLA Péter 2005. *Az újszövetségi iratok és kanonikus gyűjteményük kialakulásának története*. Bevezetés-

tani alternatívák. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Budapest.

GABNAI Sándor 1999. Szentháromság ünnepe utáni 20. vasárnap. *Lelkipásztor*, 74. évf. 10. sz. 391–392. o.

GORE, Charles – GOUDE, Henry Leighton – GUILLAUME, Alfred (szerk.) 1929. *A New Commentary on Holy Scripture, Including the Apocrypha*. Society for Promoting Christian Knowledge, London.

LUTHER Márton 2010. *Előszók a Szentírás könyveihez.* Ford. Szita Szilvia. 2. kiad. Luther Kiadó – Magyarországi Luther Szövetség, Budapest. (Magyar Luther-könyvek 2.)

THIELMAN, Frank 2010. *Ephesians*. Baker Academic, Grand Rapids. (Baker Exegetical Commentary On the New Testament.)

■ KOVÁCS VIKTOR

Az egyházi esztendő utolsó előtti vasárnapját megelőző (ítélet-) vasárnap

► Mt 24,15–31

Várom őt?

A vasárnap jellege

Az egyházi esztendő végéhez közeledve és az egyre sötétebb nappalokat átélve az embert akarva-akaratlanul körüluggi az elmúlás szele. A Szentháromság ünnepe utáni utolsó három vasárnap (ítélet, reménység és örök élet) különösképpen is életünk vagy akár világunk vége felé fordíthatja a tekintetünket. Jóllehet a reménység és az örök élet vasárnapjaira szívesebben gondolunk, könnyebben beszélünk róla, addig az ítélet vasárnapja fejtörést okozhat. Annál is inkább, mivel manapság kevésbé szeretünk beszélni a következményekről és a számonkérésről. Pedig ítélet vasárnapjától nem szabad félünk, sőt valójában ennek a három vasárnapnak az üzenete szorosan összefügg, összekapcsolódik. Így tehát fontos, hogy amikor az ítéletről beszélünk, akkor az örök élet reménységének fényét se felejtjük el.

Amit a textusról tudni kell

Az igeszakasz a szinoptikus apokalipszis része, ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy tulajdonképpen kinek/kiknek is szól, illetve, hogy Jézus

szavai konkrét kontextusban értelmezhetők-e csupán, vagy örök érvényű globális üzenettel bírnak. Ha például megvizsgáljuk a Dániel próféta könyvéből vett képet, akkor a „pusztító utálatosság” kapcsán a IV. Antiokhosz Epifánész által a templomban Kr. e. 168-ban felállított bálványszoborra is gondolhatunk, amelyről a Makkabeusok első könyve (1,43–56) is tudósít. A Jézus által elmondottak szólhatnak továbbá a Júdeára vagy a zsidó népre váró kemény megpróbáltatásokról, ezáltal pedig a menekülés képe is egy egészen konkrét szituációt tár elénk, amely helyzet sok szenvedéssel és nehézséggel jár. A 23. versről kezdve aztán a fókusz átkerül az Emberfia eljövetelére, ami már sokkal kevésbé konkrét történelmi helyzetet fest le, és gyakorlatilag kinyitja a kérdést.

A perikópa megértése

Függetlenül attól, hogy Jézus konkrét történelmi eseményekre gondol, vagy sem, esetleg olyan dolgokra, amelyek a kortársai számára világosak és érthetőek voltak, meg vagyok győződve arról, hogy ez az igeszakasz mindannyiunknak szól. Felkísért bennünket. Egyrészt tudatosítja bennünk

a világ végességét és annak bizonyosságát, hogy az Úr vissza fog térni és ítéletet fog tartani. Ezt a napot nem félelemmel kell várunk, hanem épp ellenkezőleg, ez az a nap, amely segít kitartani a megpróbáltatások közepette. Jézus ugyanis nyíltan beszél az ő népének szenvedéséről, arról, hogy lesz idő, amikor menekülnünk kell a támadás elől, amikor nem tudunk a magunk erejéből megállni és szembenézni az ellenséggel.

Nagyon izgalmas az a kép is, hogy a menekülés közben nem lehet majd visszafordulni felsőruháért, értéktárgyakért, mert az az életünkbe kerülhet. Számomra Jézusnak ezek a szavai nem csupán azt fejezik ki, hogy ennyire nagy lesz a veszélyhelyzet, hanem azt is, hogy a veszélyhelyzetben muszáj mérlegelni. Ha meg akarsz menekülni, akkor nem lehet e világi tárgyakra, földi dolgokra tekinteni. Ha azokhoz ragaszkodunk majd, akkor nem fogunk tudni elmene-külni, megmenekülni. Azaz választanunk kell, mi a fontosabb.

A 2015-ös előkészítőben Weltler Gábor által felvetett gondolat is inspiráló, miszerint teljesen logikus összefüggés lehet a szenvedések időszaka és a hamis próféták és krisztusok megjelenése között, akik a nehézségek közepette próbálják a saját hazug „megoldási kísérleteikkel” rászédni az embereket. Gondoljunk csak bele, hogy ez mennyire jellemző és gyakori a világtörténelemben, hogy a hiány időszakában előbb vagy utóbb mindig megjelenik valaki, aki magát „messiásnak” kikiáltva próbál érvényesülni. És akkor még nem is beszéltünk arról, hogy itt nem is csupán nyereszkeskedni próbáló emberekről van szó, hanem a gonoszról, aki el akar téríteni bennünket Jézustól! Nem véletlen hát a figyelmeztetés.

Ugyanakkor a hamis prófétákról és krisztusokról szóló leírás után az Emberfia érkezésével kapcsolatos rész nagyon kifejezően írja le Jézus isteni hatalmát. Ez tulajdonképpen csattanós válasz arra, amit előtte a népnek kell átélnie... A menekülés, a megtevésztés, a kiszolgáltatottság veszélye

és az ezeket előidéző hatalom gyakorlatilag ösze sem hasonlítható a mindent megrázó, alapjaiban megrengető Úr hatalmával és megjelenésével.

Az igehirdetés vázlata

Veszélyben vagyunk!

Észrevesszük-e ezt? Jézus figyelmeztet, de vajon komolyan tudjuk-e venni a figyelmeztetést? Talán most békés az életünk, ami persze jó dolog, de az elalvás, a belekényelmesedés veszélye ott lebeg a fejünk felett. Szépen berendezkedtünk ebben a világban, megismertük a játékszabályokat, próbáljuk javítani a körülményeinket, igyekszünk boldog és kiegyensúlyozott életet élni, de mintha nem nagyon foglalkoztatna bennünket az a kérdés, hogy mikor tér majd vissza az Úr. Várjuk-e őt egyáltalán?

Nem mindig lesz ilyen egyszerű az élet

Számos példa van a világban arra, hogy veszélybe kerül az emberek élete, a keresztények élete is. Az, hogy keresztény vagyok, nem garantálja, hogy itt a földön mindig kényelmes lesz majd az életem, sőt... Jézus arról beszél, hogy lesz olyan helyzet, amikor majd nyíltan választanunk kell. Amikor rá leszünk kényszerítve a döntésre, hogy az e világi dolgokhoz vagy hozzá ragaszkodunk-e. Mert a kettő együtt nem működik... Nem lehet viszsztatérni a házba, se a háztetőről, se a mezőről...

Vajon megy-e az elengedés?

Tudunk-e ténylegesen Istenben bízni, vagy bedőlünk a hamis prófétáknak, akik igyekeznek becsapni bennünket? El tudjuk-e fogadni a szenvedést? El tudjuk-e fogadni, hogy rosszra fordulhat a sorsunk, hogy a körülményeink megváltoznak, hogy adott esetben üldözni fognak a hitünkért, hogy nem leszünk majd népszerűek, hogy életveszélybe kerülhetünk? Vagy azt követjük, aki hangzatos szavakkal megoldást kínál?

Jézus visszatérése ad megoldást, nem más
Az ítéletre nem félelemmel kell néznünk, nem ret-
tegve, hanem épp ellenkezőleg: örömmel várhatjuk
a jövőt! Ez azonban nem tétlen várakozás, hanem
folyamatosan ébernek kell lennünk, és végeznünk
kell a reánk bízott szolgálatot. Fontos, hogy a nehéz-
ségek idején türelmesek és kitartóak legyünk, illetve
bizonyosságot tegyünk az érkező Úrról.

Illusztrációk

VERS

Ady Endre: *Az Úr érkezése*

Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.

Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép, tüzes nappalon,
De háborus éjjel.

És megvakultak

Hiú szemeim. Meghalt ifjuságom,
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.

Túrmezei Erzsébet: *Várok valakit* (részlet)

„Várok valakit. Nem tudom, mikor jön.
Nem tudom, arcát hogyan ismerem fel.
De Őt várom egész életemben.
És tudom, hogy nem várhatom hiába.”

TÖRTÉNET

Egy kis faluban az emberek összegyűltek advent
idején. Az igehirdető a parusziáról prédikált:

„Testvéreim, Jézus Krisztus bármikor vissza-
jöhet. Lehet ma éjjel, lehet holnap, lehet száz év
múlva – de visszajön. A kérdés nem az, mikor, ha-
nem az: készek vagyunk-e fogadni őt?”

A gyülekezetben egy gyermek megkérdezte:

– De honnan tudom, hogy készen vagyok?

A lelkipásztor így válaszolt:

– Ha úgy vársz rá, mint a legkedvesebb ven-
dégre, akinek örömmel nyitod ki az ajtót, akkor
készen vagy.” (Ismeretlen szerző)

■ CSADÓ BALÁZS

Az egyházi esztendő utolsó előtti (reménység) vasárnapja

► Mt 25,31–46

Isten irgalmából élni és cselekedni...

A vasárnap jellege

Az egyházi esztendő utolsó vasárnapjai a végidő,
az utolsó ítélet felé fordítják a tekintetünket. Olyan
bibliai történetek kerülnek a szemünk elé, melyek
életünk és Istennel való kapcsolatunk rendezésé-
re helyezik a hangsúlyt. A bevezető zsoltár (Zsolt
143,1.2.7.8.) őszinte vallomás arról, hogy senki sem

igaz az Úr előtt. Az Úr ítéletre jön, fel kell készül-
nünk a fogadására. Reménység vasárnapját az öröm
és félelem kettőssége hatja át. Öröm, mert érkezik
az Úr, de egyfajta félelem is, mert egy élő sem igaz
előtte. De mégis van reménységünk Krisztusban.
Az igehirdetési alapige az Emberfia eljövételéről be-
szél, aki előtt a népek felsorakoznak, hogy elválassza
azokat egymástól, akik örök életre vagy örök kár-

hozatra jutnak (Mt 25,31–46). Pál apostol a kitartó hit áldásairól beszél (2Thessz 1,3–10) az újszövetségi lekciónban. Az méltó Isten országára, aki még a szenvedést is vállalta érte. Pál azokról is szól, akik nem jártak hitben földi életük során. Az ószövetségi lekción Jeremiás prófétától származik (Jer 8,4–7), aki Izrael konokságáról és a megtérés hiányáról beszél. A vasárnap igéi egymást kiegészítve hirdetik, hogy még tart a kegyelem ideje, amelyben az egyház tagjainak fel kell készülniük az Úr érkezésére. Nem félelemmel, hanem reménységgel.

Amit a textusról tudni kell

Textusunk Máté eszkatologikus beszédgyűjteményének (Mt 24–25) méltó lezárása. Mt 25-ben található példázatok (a tíz szűzről: éberség, felkészülés; a talentumokról: hűség, karizmákkal való élés) felkészítik és elvezetik az olvasót az utolsó ítélethez.

Az Emberfia királyként (Dán 7,13–14) jelenik meg, aki a nép számára jól ismert pásztor képében szétválasztja egymástól a juhokat és a kecskéket. Az Emberfia, a Krisztus, aki mennyei dicsőségben angyalaival jön el, és isteni dicsőségének trónusára ül. Az ítélet az egész embervilágra kiterjed. Az eredeti görög kifejezés (*ta ethné* – 'minden nép') ugyanis az Izraelen kívüli, mai szóval élve pogány népeket jelöli meg.

A juhok és kecskék képe többször is megjelenik a Bibliában, fontos üzenetet közvetítve a számunkra. Igénk szempontjából nem mellőzhetjük János evangéliumának a „jó pásztorról” szóló részét (Jn 10). Jézus az ővét „juhoknak” nevezi. A juhok ismerik a pásztoruk hangját, ezért hallgatnak rá, és bizalommal követik őt (Jn 10,27). Valódi követésről van-e szó? Az ítélet napján sorsdöntővé válik, mert nem a vallásos ismeret vagy a vallásgyakorlás, hanem a hitben járás gyümölcse, azaz az irgalmasság gyakorlása kerül mérlegre. Isten irgalmának megtapasztalása ugyanis hálára és az irgalmasság gyakorlására kell, hogy indítsa az embert (Ézs 58,7).

Akik megtapasztalták a kegyelmet, de ma-

guk azt nem gyakorolják másokon, azok ítéletet vonnak magukra (Jak 2,13; Mt 18,33kk). Az ítélet mércéje nem egyszerűen az embertársi szeretet, a jó cselekedet, a tudatos jótékonykodás, hanem a megtapasztalt isteni kegyelemre válaszoló irgalmasság. Ez a szeretet a Krisztushoz tartozásból fakad, és az élő hit gyümölcse. A cselekvők számára teljesen észrevétlen, hiszen a mindennapi életfolytatásuk része, ezért a juhok (áldottak, akiknek nincs számítás a tetteikben, az embert embernek látták, és ez indította őket könnyörületre) és a kecskék (átkozottak, mert önzésükben könnyen mentek el a segítségre szoruló mellett) is meglepődnek azon, hogy a király által felsoroltakat mikor tették vagy nem tették meg.

Jézus üdvösséget ígér azoknak, akik irgalmasságot gyakoroltak a legkisebb testvéreire, hiszen nem mással tették azt, mint vele. Jézus a tehetetlenekkel, a rászorulókkal, a kiszolgáltatottakkal, a világ elesettjeivel vállal közösséget. Jézus tehát nem az általános emberszeretetet emeli ki, hanem a vele szemben gyakorolt irgalmasságot. Létezik olyan Krisztus-hívó, aki ennek eleget tud tenni? Ez az ige szembesít önmagunkkal és végső tehetlenségünkkel, ezért elvezet a reménység forrásához, és térdre kényszerít, hogy irgalmáért könnyörögve Krisztusra bízunk magunkat.

A perikópa megértése

A felkészülés során érdemes az egész fejezetet egyben vizsgálni. Nem tudjuk az időt, hogy mikor jön el az Emberfia, ezért fel kell készülnünk az érkezésére. A kapott talentumainkkal Istennek tetsző módon kell élnünk, hogy az utolsó ítéletet ne rettegéssel, hanem örömmel és reménységgel várhasuk. Az irgalmasság cselekvésének megértéséhez párhuzamként használhatjuk Jézusnak az irgalmas samaritánusról szóló példázatát is (Lk 10,25–37).

Isten országa az ő ingyen kegyelméből már „készen áll számotokra a világ kezdete óta” (Mt 25,34b), azaz nem a mi cselekedeteink érdemszerző volta be-

folyásolja azt, hanem mindazoknak helyük lesz ott, akik nem csupán rajongó módon tekintenek földi életük során Jézusra, hanem valódi követőként cselekszik is Isten akaratát, akár még kockázatvállalás árán is. Jézussal járnak az úton: szavaikban és tetteikben a krisztusi tanítás, magatartás köszön vissza.

Igehirdetési vázlat

A ma embere – nem számol az ítélettel

A mostban, a jelenben éljük a mindennapjainkat. Az éppen aktuális pillanatban akarjuk jól érezni magunkat. Egyre inkább azt tapasztalom, hogy félve tekintünk előre, és nem tervezzük annyira tudatosan a jövőt, mint ahogyan az elődeink tették. Valószínű, hogy ezt a gondolkodást erősítik azok a helyzetek is, amelyek az utóbbi időben hatással vannak ránk: járványok, háborúk, a digitális világ gyors fejlődése. Sokszor még a jelenben is kapkodjuk a fejünket, próbálunk lépést tartani a fejlődéssel, számtalan bizonytalan tényező befolyásolja a mindennapjainkat, melyek csökkentik annak esélyét, hogy előre tekintsünk, tervezzünk. Nemcsak a polgári életben vagyunk így, hanem keresztyén életfolytatásunkban is ritkán nézünk előre. Nincs jelen a mindennapi vagy ünnepnapok vallásosságunkban az a gondolat, hogy egyszer meg kell állnunk Isten ítélőszéke előtt, vár ránk a végső ítélet. Sőt tartok attól, hogy önmagukat hívő embernek tartók között jó pár olyannal is találkozoznánk, akik kétségbe vonják ennek lehetőségét, kevésbé számolnak azzal, hogy ez valóban be is fog következni.

Figyelmeztető szó – ítélet előtt állunk

Igehirdetési alapigénk fel akar rázni bennünket. A ma megszólaló evangélium egyértelműen beszél arról, hogy hiába nem akarunk tudomást szerezni az utolsó ítéletről, attól még be fog következni. Ha nem akarjuk, hogy felkészületlenül érjen, akkor bizony változásra van szükségünk. Nem lehetünk hobbikeresztyének. Nem ragadhatjuk ki Isten tanításából csak a nekünk tetsző részeket. Nem irányíthatjuk őt kényünk-ked-

vünk szerint. Nem lehetünk csupán vasárnapi istentiszteletre járók, tisztséget örömmel vállalók, de áldozatot már kevésbé hozók. Nem lehetünk csupán igehallgatók, miközben nézeteltéréseinket, konfliktusainkat nem tudjuk vagy nem akarjuk megoldani. Kétezer év távlatából semmit sem változtunk, így Jézus tanítása igencsak aktuális. Juhoknak képzeljük magunkat, miközben igencsak kecskék vagyunk.

Térdelj le! Irgalomból élj és cselekedj! Még nem késő!

Ha már ítéletről van szó, akkor mi könnyen meg tesszük ezt Isten helyett. Szétválasztunk családokat, közösségeket elvek, érvek, egyéni nézőpontok szerint. Nem közeledünk egymáshoz, hanem egyre inkább távolodunk. Nem a felebaráti szeretet és irgalom gyakorlása van a porondon, hanem pont az ellenkezője. Kíméletlenül véleményt formálunk, értékelünk, kirekesztünk. Milyen jó, hogy az ítélőbíró nem más, mint a szívekbe látó Jézus Krisztus! Ő ismer minket, és tudja, milyen szándék vezérel bennünket: az önzetlen, maga hasznát nem kereső, Isten irgalmából élő cselekedet vagy az önző számítás, érzéketlen közöny. Az ítélet mércéje nem a szavakban, hanem a szeretet cselekedeteiben rejlik. A Krisztusba vetett hit és a hitetlenség gyümölcsei kerülnek felszínre. Van-e élő Krisztus-hit, amely szeretetben és irgalmasságban mutatkozik meg? Az ítélet már ma elkezdődik egyszerű, hétköznapi döntéseink meghozatalában, hogy azokat Krisztussal vagy nélküle hozzuk meg. Isten kegyelméből élünk. Nyissa hálára a szívünket, hogy ebből a kegyelemből merítve Krisztusból élő hittel teljesen természetesen cselekedjünk másokért!

További javaslatok az istentisztelethez

Énekek

EÉ 502; 448

Áldás

Az irgalom Istene tegye teljessé a másokért tett lépéseidet. (Varga Gyöngyi)

Illusztráció

TÖRTÉNET

Az arany rizsszem

Koldusként róttam a falut, ajtóról ajtóra járva kéregettem. Hirtelen, felsejlő álomként jelent meg az utca végén az aranyhintód. Izgatottan találgattam, ki ülhet benne? A királyok királya? És ébredezni kezdett bennem a remény. Véget érnek most majd nehéz napjaim, olyan alamizsnát adsz, amely egy életre jólétre változtatja nyomorúságomat...

És akkor megállítottad mellettem a kocsit. Rám tekintettél, arcodon mosollyal szálltál ki. Éreztem, maga a boldogság közeledik felém. De te kinyújtottad a kezéd, és azt kérdezted:

– Mit ajándékozol nekem?

Micsoda királyi tréfa, gondoltam, egy koldustól koldulni?! Zavarba jöttem, tétován álldogáltam előtted, aztán belekotortam a tarisznyámba, és az egy rizsszemet a markodba tettem.

Milyen leírhatatlan volt a csodálkozásom, amikor este, tarisznyámat kiürítve a sok kacat

között ráleltem arra a rizsszemre, színarannyá változott. Keserű sírásra fakadtam, és kimondhatatlanul sajnáltam, hogy nem volt elég bátorságom mindenemet neked adni...

Rabindranath Tagore nyomán

Felhasznált és ajánlott irodalom

JÁNOSSY Lajos 2008. *Az egyházi év útmutatása*. 2., jav. kiad. Fraternitás Magyarországi Evangélikus Lelkészek Közössége, Veszprém.

KARNER Károly 1935. *Máté evangéliuma*. Keresztyén Igazság, Sopron.

MACDONALD, William 2012. *Újszövetségi kommentár*. 1. köt. *Máté–Róma*. Evangéliumi Kiadó, Budapest.

MAGASSY Sándor 1997. *Óegyházi perikópák*. 2. köt. Magánkiadás, Budapest.

VARGA Zsigmond 1996. *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*. Kálvin Kiadó, Budapest.

VARGA Zsigmond 1995. *Máté evangéliumának magyarázata*. In: *A Szentírás magyarázata. Jubileumi kommentár*. Kálvin Kiadó, Budapest.

WALVOORD, John F. – ZUCK, Roy B. (szerk.) 1997. *A Biblia ismerete kommentársorozat*. 6. köt. *Máté–János*. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest.

■ CSORBÁNÉ FARKAS ZSÓFIA ANNA

Az egyházi esztendő utolsó (örök élet) vasárnapja

► Mt 24,37–51

Példázatok a végidőkről

A vasárnap jellege

Az új egyházi esztendő kezdete hosszú évszázadokon keresztül – miután a húsvéti kezdetről fokozatosan áttértek a megtestesüléstől való számításra – hagyományosan inkább a karácsony volt, mintsem az adventi idő. Advent több esetben az ünnepi listák vagy beosztások végére került, ezáltal is érthető, hogy az egyházi év utolsó vasárnapjainak mondanivalóit, az utolsó időkre utaló

várakozásának intencióit az adventi gondolatok között is megtaláljuk (PAP 2014, 40. o.). A vasárnap tematikájánál fogva és az egyházi évet lezáró jellege miatt az örök élet vasárnapja elnevezést kapta. Ez nem valamiféle evangélikus (protestáns) halottak napja, jóllehet sok helyen ezen a vasárnapon emlékeznek meg az elmúlt egyházi esztendőben elhunytakról (HAFENSCHER 2010, 388. o.).

Az utolsó három vasárnap eszkatologikus tematikája azt is kifejezi, hogy amint az egyházi

esztendő két végpontját Krisztus két eljövele (a testben megjelent Szabadító és azt ítéletben eljövő Bíró) keretezi, az emberi történelem nagy része és személyes életünk is a Krisztussal való két találkozás között zajlik (BOGÁR 2013, 15. o.).

A perikópa megértése

Máté evangéliuma sokak szerint az Újszövetség legfontosabb írása. Gyakran nevezik „egyházi” evangéliumnak. Máté evangéliumának szerzője a „kicsiket”, a közösség gyengéit helyezi előtérbe. Belőlük, akikre Isten különös figyelmet fordít, az egyház testvéri közösséggé épül. A testvéri közösség jellemzői közé tartozik a határokon átívelő hit, a kölcsönös gondoskodás és a korlátlan megbocsátási készség. Jézus követői számára nemcsak Isten igéjének hallása kulcsfontosságú, hanem mindenekelőtt a cselekvés. (Mt 7,21).

Jézusnak egyetlen olyan címe van, amelyet jó eséllyel igazolni lehet a történeti Jézus szájából elhangzottakkal. Ez az „Emberfia” megnevezés. Jézus elutasította a politikai messiási címet. Ehelyett választotta a megvetett közösségekből származó, az eretnkség határát súroló „Emberfia” kifejezést. Ezt nem átgondolatlanul tette, hanem tartalmát tekintve megváltoztatta. Gerhardt Gloege német teológus írja le, miként ment végbe ez a tartalmi változtatás: „Az ég felhőiből a nyers földi valóság talajára helyezte. Közel hozta azt, ami távoli volt, sőt: az eljövendőt a jövőből a jelenbe tette át.” (WESTERMANN–GLOEGE 1997, 521. o.)

Az igehirdetés felé

Senki sem ismeri a vég idejét
Kiszámíthatjuk a holnapot, hogy mi történik majd?
Vagy teljességgel arra támaszkodunk, amit már megszoktunk, amibe alig fér bele új dolog? Esetleg eleve csak újat engedünk be az életünkbe, de nem dolgozunk fel, csak a felbukkanása a fontos? Ezek nem segít-

hetnek annak befogadására, amit a szív meg sem sejt, meg sem gondolhat. Az özőnvíz előtti napok történéseit a Káldi-Neovulgáta fordítása így adja elénk: „...csak ettek és ittak, nősültek és férjhez mentek.”

Az ember bele tud feledkezni az életbe. Ha korántsem a *flow* élményében úszik folyamatosan, attól még bele tud ragadni a mindennapi életbe. Az életnek van olyan része, amely nem korlátozódik a hétköznapi eseményekre, valahogy mégis ki tud belőle emelni, ahogy a vasárnap ki tud emelni a hétköznapiokból. Ez a mennyei rész.

A példázat szántóföldön lévő emberei vagy malommal őrlő asszonyai, ha fontos dolgot is tesznek, a párosok közül azonban csak egy-egy tudhatta, kell, hogy legyen életének ennél nagyobb értéke, valami fontosabbhoz kapcsolódása.

Nem lehet halogatni az Isten országára való éber várást. Az eszkaton, Isten átfogó uralma ugyanis nem fejlődésként jön el, nem prognosztizálható, hanem az maga az újdonság minden ember számára. Az új ég és új föld között teljes lesz a folytonosság hiánya, a megváltásban végbemelő újjáteremtés leváltja a teremtést.

Már most sem kell kételkednünk abban, hogy Isten a véggel nem az utolsó mozzanatot hozza el, hanem az új kezdetet. Erről Moltmann azt írja: „...akkor nem muszáj csupán az élet végére medreznünk, hanem az élet kezdetéről kezdetünk gondolkodni.” (MOLTMANN 2005, 9. o.)

Isten biztosít folyamatosan új kezdetet. Van módunk megújulni és irgalmasan cselekedni, sőt a gonoszra hajlamos szolgából lehet okosan irgalmas szolga.

Az éberség első példázata: A tolvaj

A virrasztás a világosság és a nappal fiainak életkörnyezete. Nem engedik, hogy elsötétüljön életük. Szükség van a virrasztásra. Ehelyett sok tanítvány életében ott vannak az „életmentő” játékok: a háttérzaj, a képernyő, a szüntelen aktivitás. Ha nincs éber, tudatos virrasztás, akkor támadhat a bűn sötétje, amely mint késztetés a hétköznapiaink élményei alatt is némán meghúzhatja magát.

Mi az, aminek a megőrzése érdekében virrasztanunk kell? A hívő ember „kincse” az „Isten országa”, az Istenhez tartozás, az Istennek tetsző, Isten elképzelései szerinti életmód, a hittel való odafigyelés Isten útmutatására, a közösség Isten országának többi tagjaival, a hűség Istenhez és az ő útjához.

A korai társadalmak vallásossága erősen a túlvilágra irányult, „de a túlvilág mint állandóan jelen lévő horizont miatt egyáltalán nem feledkeztek meg az evilágról, annak minden bajával együtt” (KÜNG 1994, 502 o.).

Viszont Jézus is felhívja a figyelmet arra, hogy a mennyek országáról mégis meg lehet feledkezni, sőt úgy lehet erőszakossá válni, mintha nem lenne ítélet, mintha Jézus visszajövedele végleg elmaradna. Wilhelm Heitmeyer német erőszakutató szociológus a mai világ csökkenő szolidaritásának folyamatát levezeti egészen a kíméletlenségig. „Minél több szabadság, annál kevesebb egyenlőség; minél kevesebb egyenlőség, annál több versengés, s ezért annál kevesebb szolidaritás; minél kevesebb szolidaritás, annál nagyobb elmagányosodás; minél nagyobb elmagányosodás, annál kevesebb társadalmi kapcsolódás; minél kevesebb társadalmi kapcsolódás, annál több kíméletlen önérvényesítés.” (HEITMEYER 2014, 134. o.)

Az éberség második példázata: A szolgák

A keresztény hit mindannak a felvállalását is jelenti, ami már megtörtént Isten által Krisztusban, ami szeretet által fordul át a jelenbe, s így megújulva az eljövendő reményévé válik. A hit szolidaritást is jelent az isteni üdvörtörténettel. Olyan szolidaritást, amely felvállalja a „már igent”, azt, ami már megtörtént Isten akarata és cselekedetei által, és felvállalja az ezekből fakadó cselekvést a még nem irányába. Jézusban az ígéretek beteljesültek, de új ígéretek is születtek. Ígéri Jézus, hogy akiket szolgálatra rendelt mások irányába, és idejében cselekedtek is, azokat megjutalmazza.

Érthetjük ezt általában is a közösség tagjainak egymás irányában tanúsított szolidaritására is. Beleértve ebbe azt is, hogy egy közösség min-

den tagja fontos feladattal és értékkel bír egymás irányában. Bonhoeffer írja: „Az egész közösség sínyli meg, ha vannak olyan tagjai, akik tétlenül maradnak. Ezért úgy jó, ha mindenkinek van megszabott feladata, hogy a kétség óráiban se érezze magát haszontalannak és fölöslegesnek. A keresztény közösségnek mindenképpen tudnia kell, hogy nemcsak a gyöngéknek van szükségük az erősekre: az erősek sem lehetnek el a gyöngék nélkül.” (BONHOEFFER 2021, 53. o.)

További javaslatok az istentisztelethez

Imádság

Urunk, Krisztusunk, köszönöm a bizonyosságot, hogy te újra eljössz. Ne engedd, hogy addig is elmerüljek munkámban, gondomban vagy örömömben. Segíts ébernek és figyelmesnek lennem, hogy felismerjem a fenyegető veszélyeket, kísértéseket. Vigyázz szívemre, hogy amint elkezd tőled távolodni, riadtan meneküljek a bűntől. Támogass abban, hogy értelmes életet élve szolgálattal várjak rád, s így áldással legyek másoknak. Míg tart kegyelmi időd, naponta ajándékozz meg Lelked megelevenítő és megszentelő jelenlétével, hogy hűséges sáfára lehessenek mindannak, amit rám bízál. Adj erőt, hozzád való hűséget, hogy okosan lehessen irgalmas szolgád a te dicsőségedre. Ámen.

Illusztrációk

VERS

Joseph Weinheber: *A jövődő emberhez* (részlet)

Szabad-e beszélnem arról, aki jön? De hogyan hívhatom titkolt nevén? Én, ember az emberek között, esendő, mindig a szakadék szélén, egyedül, védtelenül a világ zűrzavara előtt, mely feketén tör belém,

mint rablóhorda az elhagyott házba?
Szabad-e szólnia annak, aki megtorpan,
aki még keres? És aki téved, odaállhat-e
Isten helyére, hogy így szóljon: Ezt akarom?

TÖRTÉNET

A jó istentagadás

Nincs az embernek egyetlen olyan tulajdonsága vagy képessége sem, amelynek ne lenne rendeltetése – mondta Móse Löb rabbi. – Még a legalantasabb és leggonoszabb tulajdonságokkal is lehet Istent szolgálni. Ilyen a fennhéjázás is, amelynek magasabb megfelelője az a bátorság, hogy Isten útján járunk. De vajon az istentagadás mivére van a világon? Ennek emelkedett megfelelője az irgalmas tett. Mert ha valaki hozzád jön, és a segítségedet kéri, akkor nem azt fogod jámborran tanácsolni, hogy „Bízzál Istenben és fordulj szükségedben őhozza”, hanem te magad cseleksz, mintha nem lenne Isten, hanem az egész világon csak egyvalaki segíthetne ennek az embernek: te magad.

Martin Buber (1878–1965)

izraeli-osztrák vallásfilozófus (1995, 27. o.)

Érjük be azzal, amink van

Nem lehetünk mindannyian Nelson Mandelák és Martin Luther Kingek, őket egy világ választja el tőlünk. Egyszer részt vettem egy kutatásban egyik idősek otthonában, és máig emlékszem egy jelenetre: két idős lakó átvette a napi ágyneműhajtogatást az ápolóktól. A két asszony nagy figyelemmel, buzgón és öntudattal végezte a munkát. Mivel az otthon lakói voltak, kevés alkalmuk nyílt segíteni, itt viszont most végre lehetőséget kaptak, hogy viszonzózzák és megkönnyítsék gondozóik munkáját, akik oly sokat tettek értük. Az ágynemű hajtogatása önmagában nem bonyolult feladat, és meg sem közelíti Mandela teljesítményét. Az adott körülmények között viszont töké-

letes lehetőség volt, hogy az idősek kielégíthessék szükségletüket a segítségnyújtásra. Azzal, hogy fontossá tették magukat a gondozók számára, saját életük teljességét erősítették.

Frank Martela (1981–) filozófus (2021, 144. o.)

Felhasznált irodalom

- BOGÁR János 2013. Az egyházi évkör kialakulása és hatása az igehirdetésre. Különös tekintettel a református keresztyén egyház istentiszteletére. In: Bódi Tamás (szerk.): *Himnológia és liturgia szöveggyűjtemény*. Budapest. Web: https://egyhazzene.reformatus.hu/data/attachments/2022/06/26/220627/Lit-himn_jegyzet_2013-07-05.pdf.
- BONHOEFFER, Dietrich 2021. *Közösségekben*. Ford. Boros Attila. Harmat Kiadó – Luther Kiadó, Budapest.
- BUBER, Martin 1995. *Haszid történetek*. Ford. Rác Péter. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- HAFENSCHER Károly 2010. *Liturgia. A keresztyén istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*. Luther Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke, Budapest.
- HEITMEYER, Wilhelm 1994. *Das Desintegrationstheorem. Ein Erklärungsansatz zu fremdenfeindlich motivierter, rechtsextremistischer Gewalt und zur Lähmung gesellschaftlicher Institutionen*. In: uő (szerk.): *Das Gewalt-Dilemma*. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 29–69. o.
- HANS, Joas 2014. *A hit választása. Milyen jövője lehet a keresztyénységnek?* Ford. Görföl Tibor. Vigilia Kiadó, Budapest.
- KÜNG, Hans 1994. *Das Christentum. Wesen und Geschichte*. Piper Verlag, München.
- MARTELA, Frank 2021. *Az élet csodaszép*. Ford. Merényi Ágnes. Corvina Kiadó, Budapest.
- MOLTMANN, Jürgen 2005. *Minden végben kezdet rejtezik*. Ford. Gromon András. Bencés Kiadó, Panonhalma.
- PAP Ferenc 2014. Az egyházi év fogalma és értelmezése. *Porta Speciosa*, 3. évf. 37–50. o.
- WESTERMANN, Claus – GLOEGE, Gerhard 1997. *A Biblia titkai. Bevezetés a Bibliába*. Ford. Tóth Károly. Kálvin Kiadó, Budapest.

■ DECMANN TIBOR

TARTALOM

Mécses a te igéd

JAKAB BÉLA: *Beutazási engedély nélkül (Lk 17,21b)* 541

Tanulmányok

A Tanulmányok rovatot
szerkesztette:

Angyal-Cseke Csaba

WOLFGANG RATZMANN: *Az istentisztelet mint ösztönművészeti alkotás?* 543

HAFENSCHER KÁROLY: *Jelenlét. Egy lehetséges istentisztelet-definíció* 551

FEKETE KÁROLY: *Coram Deo. Isten színe elé állás a református istentiszteleten* 560

Figyelő

Krisztusban mindnyájan életre kelnek

FABINY TIBOR: *Búcsú a lelkésztől, a tudóstól, az embertől. Keveházi László (1928–2024) kilencvenhat éves földi útja véget ért* 571

FABINY TAMÁS: *Igehirdetés Keveházi László nyugalmazott lelkész temetésén (Mik 7,8)* 573

VARGA GYÖNGYI: *Életzsoltár női hangra. Emlékezés Szita Istvánné Bérczi Margitra (1926–2024)* 576

FABINY TAMÁS: *Igehirdetés Szita Istvánné Bérczi Margit nyugalmazott lelkész temetésén (Zsolt 88,5,7,11)* 578

Az igehirdető műhelye

ARADI ANDRÁS: *Bibliavasárnap (ApCsel 7,22–28)* 581

KOCH SZILVIA: *Reformáció ünnepe (Zsolt 46,2–12)* 584

KOVÁCS VIKTOR: *Szentháromság ünnepe után 20. vasárnap (Ef 5,15–21)* 588

CSADÓ BALÁZS: *Az egyházi esztendő utolsó előtti vasárnapját megelőző (ítélet-) vasárnap (Mt 24,15–31)* 592

CSORBÁNÉ FARKAS ZSÓFIA ANNA: *Az egyházi esztendő utolsó előtti (reménység) vasárnapja (Mt 25,31–46)* 594

DECMANN TIBOR: *Az egyházi esztendő utolsó (örök élet) vasárnapja (Mt 24,37–51)* 597

